

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИНИНГ ОРГАНИ

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

Бош редактор:

Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,

Эркин АЪЗАМОВ,

Баҳодир ЖАЛОЛОВ,

Гулчеҳра ЖҲРАЕВА,

Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,

Олимжон ИСМОИЛОВ,

Фёдор КАМОЛОВ,

Муроджон МАНСУРОВ

(бош редактор ўринбосари),

Омон МАТЖОН,

Хайриддин СУЛТОНОВ

(масъул секретарь),

Худойберди ТҲТАБОЕВ,

Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,

Улмаамбет ХҲЖАНАЗАРОВ,

Урие ЭДЕМОВА,

Ўткир ҲОШИМОВ.

(31)

1984

ЙИЛ

ИЮЛЬ

ТОШКЕНТ

Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитетининг
«Ёш гвардия» нашриёти

МУНДАРИЖА

«ЕШЛИК» ЙЎҚЛАМАСИ

Баҳриддин РЎЗИЕВ. Ажаб саодат эрур	3
Хосият БОБОМУРОДОВА, Илҳом РАЖАБОВ	4
Салима УМАРОВА, Одил ҲОТАМОВ	5

НАСР

Ражаббой РАУПОВ. Яна бир баҳор. Ҳикоя	6
Ғаффор ҲОТАМОВ. Қудуқ тепасидаги ой. Қисса	11

НАЗМ

ШУҲРАТ	23
Муҳаммад СОЛИҲ	24
Эркин САМАНДАР	25
Муҳтарама УЛУҒОВА	60
Саид МАМАРАСУЛОВ	62

«ЕШЛИК» САҲНАСИ

Ўткир ҲОШИМОВ. Сиздан угина... Комедия	26
--	----

ПУБЛИЦИСТИКА

Назир САҒДАРОВ. Қутлуғ дорилфунун	43
---	----

АДАБИЙ ТАНҚИД

Салоҳиддин МАМАЖОНОВ. Мунаққид истеъдоди	45
--	----

ҚАЛДИРҒОЧ

Чоршаъм РЎЗИЕВ. Шеърлар	49
Шокир ЖУМАНИЕЗОВ. Уйғониш. Шеър	50
Ҳабибулла ҲОТАМҚУЛОВ. Раскольников армони. Шеър	50

УСТОЗ ВА ШОГИРД

Раҳим БЕКЖОНОВ. Илм — бу фидойилик	51
Хуршид ДЎСТМУҲАМЕДОВ. Фахр	53

БИР ҚЎНГИЛ ИЗҲОРИ

Қодиржон СОБИРОВ. Токи сен бор экансан дунёда	56
---	----

ҚУТЛАЙМИЗ!

Жобир НАВРЎЗ. Тасвир самимияти	63
САЙЕР. Ешим эллик... Шеърлар	64

ГУЛЧАМБАР

Тальат СОЛИҲОВ. «Венсеремос» — «Биз енгамиз!»	65
---	----

ЖАХОН АДАБИЕТИ ДУРДОНАЛАРИ

Панчатантра	67
-----------------------	----

МУТОЛАА

Н. В. ГОГОЛЬ. Пушкин ҳақида бир неча оғиз сўз	76
---	----

ЕШЛИҚНИНГ АҚЛ ТИШИ

Б. НАБИ. Бир шингил райҳон	78
Рауф ТОЛИБ. Этик ва туфли. Масал	79

ОБУНАЧИЛАР ДИҚҚАТИГА!

«Ёшлик» журналига

1985 йил учун

ОБУНА бошланди.

Обуна

«Союзпечать»нинг

барча район бўлимларида

қабул қилинади.

Обуна баҳоси:

бир йилга — 6 сўм;

олти ойга — 3 сўм.

МУҚОВАДА

Биринчи бет: Б. МИЗРОХИН. Зангори кўл.

Туртинчи бет: А. КУДРЯШОВ. Ҳ. Солиҳовнинг «Хумсонда» асари.

Баҳриддин Рўзиев,
УзЛКСМ Навоий область
комитетининг биринчи секретари

Ажаб саодат эрур

Навоий — республикамининг кенжа области. Область маркази жойлашган ерларни ўтмишда Чўли Малик дейишарди. Ҳозирги ёшлар Чўли Маликнинг ўтмишдаги қиёфасини кўз олдиларига келтиролмайдилар, албатта. Карвончар адашган бу қадим чўлда баҳор чоғи қисқа муддатли ёмғирдан сўнг бир неча кунгина яшнаган ўт-ўланларни Қизилқумнинг оташ нафаси — гармселлар хазон қиларди. Бу ҳам етмагандай сахро шамоллари қум тортиб кўмиб ўтарди.

Бугун осмонўпар Октов тизма тоғлари, ям-яшил Нурота воҳаси, Қорақалпоқ заминига тутшиб кетган адоқсиз Томди яйловлари гўзал ва фусункор. Ҳар қадамда бир янгилик, қурилиш, ўсиш, ўзгариш...

Ҳа, ота-боболаримиз кўксига ўтли қўшиқдай жўш урган армонлар эндиликда фарзандлар заҳмати, фарзандлар меҳру муҳаббати туфайли ушалмоқда.

Қизилқум бағрида қад ростлаган Зарафшон, Учқудук шаҳарлари, Уртачўлдаги бири-биридан шинам посёлкалар мўъжизага ўхшайди.

Азиз тенгдош, сен денгизнинг қоқ ўртасида оламга яшнаб боқиб турган нилуфарни кўрганмисан? Гўзал-а? Бизнинг барханлар бағридаги Навоий шаҳримиз ҳам худди ана шу нилуфарга ўхшайди.

Навоийни шарқнинг кичик Венецияси деб аташлари бежиз эмас. Эндиликда сувнинг сероблиги туфайли яратилган мовийлик, ҳаводаги мўътадиллик-микроклим, бири-биридан гўзал бинолари, нафис ҳайкалтарошлик композициялари билан уйғунлашиб ўзига хос такрорланмас бир қиёфа кашф этган.

Дилбар архитектура комплекслари учун СССР Давлат мукофоти билан тақдирланган шаҳримиз АҚШда ўтказилган Халқаро кўргазма катнашчиларини ҳам ҳайратга солди.

Областимиз комсомол-ёшлари буюк боболари Алишер Навоийнинг орзу-истакларини рўёбга чиқармоқдалар. Улар «оқ олтин» етиштиришяпти, кон очишяпти, шаҳар қуришяпти. Уртачўл комсомол зарбдор қурилишига айланган. Чорвачилик ҳам ёшларимиз оталиғида.

Ижодкорлик — бунёдкорлик демек. Ижодкор ёшларимиз ҳам бошқа соҳадаги тенгдошларидан ортда қолаётганлари йўқ. Ленин зиёсини, давр саодатини баралла куйлаган машҳур Эргаш Жуманбулбул дўмбираси садолари, Пўлкан шоир

термалари, Бекмурод Жўрабой ўғли айтишувлари ҳамон жаранглаб тургандек. Бугунда Очил шоир Эшмурод ўғли, Эргаш Асабаев, Қурбон Наврўзовлар Кўрғон қишлоқ достончилиқ мактаби анъаналарини давом эттиришмоқда.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Душан Файзий, филология фанлари доктори Ғайбулла Саломов, таниқли шоира Ойдин Ҳожиева каби ижодкорлар шу заминнинг фарзандларидир. Марҳум шоирлар — Ҳамид Олимов мукофотининг лауреати Тошпўлат Ҳамид, Амиркул Пўлкановлар ҳам Навоийдан эди.

Областимизда ижодкор ёшлар учун шароит яратиб бериш тадбирларини кўряпмиз. Бу борада Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзи область бўлими билан ҳамкорликда иш олиб боряпмиз. Эндиликда ёш ижодкорларнинг дастлабки асарлари тез-тез муҳокама қилиниб, керакли йўл-йўриқлар берилмоқда. Саноат корхоналарида, колхоз ва совхозларда, чорвадорлар ўртасида тез-тез мушоиралар, адабий кечалар ўтказилмоқда. Ёш ижодкорлар қаламининг чархланишида «Олтин қалам» адабий уюшмасининг хизматлари сезиларли бўлмоқда. Шу билан биргаликда Нурота, Қизилтепа, Хатирчи районларидаги «Чашма», «Навниҳол», «Камалак» каби адабий уюшмалар ҳам ўз атрофига келажиги порлоқ, изланувчан ёшларни бирлаштирган.

СССР Ёзувчилар союзининг аъзоларидан Умарқул Пўлканов, Хосият Бобомуродова, Ҳамдам Эшонқулов ва изланувчан ёшлардан Неъмат Абдурахмонов, Раҳим Қодиров, Иноят Раҳмон, Одил Ҳотамов, Бобораҳим Омонов, Зиёвиддин Қўзиев, Маҳмуд Мардиев, Нозик Қўзиева сингари ижодкорлар ҳамкорларининг бунёдкорлигини, орзу-истакларини қаламга олмоқдалар.

Назаримда, областимиз Навоий номи билан аталиши бежиз эмас. Бу ерда гўё шоирнинг асрий орзулари асрлар оша етиб келиб мужассамлашганга ўхшайди. Одамийлик, қардошлиқ, гўзаллик, шарафли меҳнат... Улуғ бобомиз бир шеърда «Ажаб саодат эрур қолса яхшилик била от...» деб ёзганди. Навоийликлар ҳам ўз меҳнат жасоратлари, бунёдкорликлари билан бу кўҳна заминни қайтадан яшартирмоқдалар, боғ-роғларга, гулу чаманзорларга, поёнсиз пахтазорларга айлантирмоқдалар. Бу катта ишлар областимиз ижодкор ёшларига ҳам бир олам илҳом бериши, янги асарлар ёзишга даъват этиши шубҳасиз.

Хосият Бобомуродова

Уртачўл

Унга табиатнинг кучи етмаган,
Ёмғир бериб кўрган, бериб кўрган қор.
Бу йўлдан ҳеч қачон гуллар ўтмаган,
Умр кўролмаган бу ерда баҳор.

Поёнсиз кенгликлар, поёнсиз имкон,
Бағрига сиғмаган қилчалик шафқат.
Курумсой қумликлар сўрайверган жон,
Сўнган умидларни тахлаган қат-қат.

Чўлни енголмаган на хон, на замон,
Халқим Фарҳодини яшади кутиб.
Эй асрий саҳролар, эй асрий армон,
Эй ғамлар ҳақида битилган мактуб!

Фарҳод тешасини кўтарган мардлар,
Сенга қўйжақлар букун ўзга ном.
Энди ҳаққинг бўлмас давосиз дардлар,
Ич, сенга тутарлар шодлик тўла жом.

Кел саҳро, тиканли либосингни еч...

Илҳом Ражабов

Бойчечак

Юракдаги умид каби бойчечак илдиз отди.
Ҳис этди жажжи панжаси иссиқ она тупроқни.
Она тафти уни мурғак қалбида ҳис уйғотди —
Орзу қилди бош кўтариб, дунёни бир кўрмоқни.
Бойчечагим, орзу қилдинг шу бебаҳо дунёнг-ку —
Сўлмоқликка, чиримоққа қаратилган исён бу.

Не-не олов, буюк қалблар исён билан ўтдилар
Башарият байроғини қонли кўксига босиб.
Не-не ҳиссиз, лоқайд қалблар ўз-ўзидан йитдилар —
Заррагина орзу-армон этмайин сира насиб.
Бойчечагим, орзумдек бегуборсан, сен — оқсан —
Қиш замини узра балққан энг биринчи байроқсан.

Кутмагандинг бу дунёнинг тўсиғини, қаҳрини,
Баттол совуқ азобидан нозик танинг титрайди.
Мармардек оқ бўлса ҳамки қорнинг аччиқ заҳрини
Илк бор татиб ўз-ўзингдан гўёки сен кичрайдинг
Ҳатто бобо Қуёшинг ҳам ҳеч нажотсиз, нолон-ку.
Сен ўйлаган, лек кутмаган ўша сирли Олам — бу!

Жажжигинам, курашганнинг паймонаси тўлмайди,
Умидсизнинг иши йўқдир бенажот оҳу зорга,
Энди Она қучоғига қайтиб кириб бўлмайди,
... Баҳор сенга қараб елди, Сен-чи ошиқ Баҳорга.
... Мен Сизларни шарафлайман, шараф лозимдир
фақат —
Бойчечагим — курашлардан омон чиққан муҳаббат.

Мангу олов қошида...

Қуёшдан узилган бир парча қўшиқ
Тинмайди, тинмайди ўтсада йиллар.
Кўзлардан киради эзгулик бўлиб.
Садосиз овози қалбларни тилар.

Хотиралар қийнар — тўлғанади ўт.
Шу заррин нурлардан ёруғдир олам.
Муҳаббат ва нафрат бу ўтда собит.
Қуёш боқийлиги унда мужассам.

Қуёшдан узилган оташин қўшиқ
Талпинар самога, талпиниб толмас.
Порларди қуёшда чўнг парча бўлиб
Лекин Она-ерни ташлаб кетолмас.

Салима
Умарова

* * *

Гул кўтарган боғлар менинг қалбимда,
Кўёш ёнган чоғлар менинг қалбимда.
Совуқ, қорли тоғлар менинг қалбимда,
Армон солган доғлар менинг қалбимда
Фақатгина унда сизни кўрмадим.

Оқ тонглари шу қалбимда ундирдим,
Зарафшоннинг мавжларини сингдирдим,
Эзгуликни юрагимга сиғдирдим,
Шу қалб билан минг бир кўнглига кирдим,
Фақат сизнинг кўнглингизга кирмадим.

Замин билан бирга нафас оламан,
Хайқирдиқлар бўлиб сурон соламан.
Шодликларнинг қаршисида боламан,
Хиёнатга қилич бўлиб қоламан,
Фақат сизнинг ҳолатингиз сўрмадим.

Мен туйғуман, беҳаловат ҳаяжон,
Мен тўлғоқман, сиз эса бедард имкон.
Мен дунёман — ташвишимдир тирик жон.
Сиз — лоқайдлик эснаб ётган бир жаҳон,
Сизга ётдир менинг кўрган, кўрмагим.

Қалбингизда қачон чақмоқ ёнадир,
Армонларим чечаги уйғонадир.

Одил
Ҳотамов

Александр Блок

Ёмғир эзилади йўлини ювиб,
Оқ қайин кўтарар маҳзун кўнглини.
Кўрғошин булутни кўздан қувиб,
«Нотаниш аёл»га чўзар қўлини.

Маҳбус, инқилобчи Руснинг бошидан
Кўшиқ тўқмоқликка жуфтлади қўлин.
Бош эгиб «Нотаниш аёл» қошида
«Ун иккилар» учун бўшатди йўлин.

Инқилоб измига измин топширган,
«Ун иккилар» эди кутган қўшиғи,
Музасин тож қилиб улар ортидан
Ун учинчи бўлиб қўшилди йзи.

* * *

Шамол қўли — илгаксиз эшик
Очилгандай бўлаверади.
Бедорликдан юрагинг безиб,
Хавотирга тўлаверади.

Қапишганча қоласан ухлаб,
Терга ботиб, қучар йрин-жой.
Сенга посбон — тилсиз бир сураг
Ва ойнага юзин босган ой...

Журналимизнинг келгуси сонида Самарқанд областининг ёш қаламкашлари ижоди-
дан намуналар билан танишасиз.

Ражаббой
Раупов

Яна бир баҳор

Жияним УМРБЕК хотирасига

лар кўхна ўтов ёнида узоқ ўтиришди. Чол кийиллавериб титилган чакмонини елкага ташлаб, ярми қумга ботган саксовул ёўласига ёнбошлаганча ётибди. Гапирмайди. Кампир сал нарироқда, тақир супачага чўнқайган. Тиззасига муштини қўйиб, иягини тираганча гап кутади.

Чол аразли эди.

Кампир андишали эди.

ҲИКОЯ

Эрнинг ҳорғин қиёфасида қаҳр, аёлнинг паришон кўзларида хавотир, худди эри шу тобда бир каромат қиладию ўқийман, деб олис шаҳарга кетган «ўзбошимча» кенжатойи ҳақиқатан омади юришмай қайтиб келади. «Отаси борма, деб эди-я...— Кампир ич-ичидан афсусланди.— Кўнмади, раъйини қайтарди. Ота деган пир бўлади. Бир ҳисобда ўзимда ҳам гуноҳ бор — отаси катталар билан бир кўриб мақтаб қайтган шаҳарга ўғлимнинг ишқи тушди. Узим боролмадим, кўролмадим, лоақал болаларимдан биттаси ўқисин, дедим-да. Яхши ният қилдим. Минбад уни чўлдан, Чўпонотадан бездирмадим. Тўйдай гавжум шаҳардан рағбатини қайтаролмадим ҳам...»

Кампирни ваҳм босди. Юзларига билинар-билинемас кўлини сурди ва нимадир деб пичирлади. Кейин хавотир тўла кўзларини аста эрига тикди. Қаршисида ҳамон ўша-ўша — тунд, кўрқинчли, авлиё чол. Ерга хотиржам чўккан қари туядек кўзлари узоққа қадалган, атрофга қарамайди.

Қаддини ростлаб, кампир ҳам ўша томонга тикилди: қуёш ботиб, чўлга билинар-билинемас қоронғилик ёйила бошлаган эди; кун бўйи қизиган қумликлар кечга томон намчил куз шабадасидан қорайиб кўринди. Қизилқум умри тугаб қумга қоришган шох-шабба, чўкиртақ-қолдиқлар, буталарнинг ўткир хиди аралашган тиник, зилол ҳавога фарқ бўлаётган бир пайт. Чол буларни кўрмаётган, сезмаётгандек, ҳамон миқ этмас, шу ўтиришича кимдандир ўч олаётганга ўхшар эди...

Чол бир ҳафтадан кейин олтмиш учга киради. Кампир бунини пинҳона бир ғурур билан, ҳайратланиб кутяпти. Бу кун яқинлашган сари хотинининг назарида эри чиндан ҳам улуғлашиб бораётгандек эди; салобати босиб, ёнида ўзини ожиз сеза бошлади.

Уғиллари шу кун баҳона отаси билан онасини қишлоққа жўнатиш учун алла-

Расми О. АСОМОВ чизган

қачон тайёргарлик кўриб, у ёқдан ун, қанд, ёғ келтириб, чолга бошдан-оёқ оппоқ матодан сарупо тиктириб қайтишган.

У «ўн уч ёшидан Гужумлида қўй боққан, отасининг айтганини қилган, бири икки бўлган» чол. Бу ерда қолган иккала ўғли ҳам отанинг шу гапларини қулоқларига қўйиб улғайишди. Бири — ферма мудир, иккинчиси — бош чўпон. Кенжаси эса... Тўнғичи унинг ўғитларини тез-тез гурур билан эслаб, баъзан хотинига мақтанлиб ҳам кўяди: «Отам ўн уч ёшларидан қўй боққанлар. Бобомнинг айтганини қилганлар... Орден-медалларини ўзинг ҳам кўргансан...»

Чол директорнинг машинасида тез-тез келиб турадиган мухбирларга ҳам шу гапни такрорларди: «Ун уч ёшимдан қўй боққанман». Мухбир: «Пландан гапиринг, пландан, деса, у: «Мана, — деб директорни кўрсатарди, — ўзлари айтсинлар». «Ҳа, планлар юз-юз эллик!», дерди директор оғзини тўлдириб. Чол бу сўзларни эшитаётди, гўё падаридан дуо олаётгандек, ўзи сезмаган ҳолда юзига қўл тортарди. «Яхши гап, яхши гап», деб уларни қайта таажжуба соларди. «Планлар юз — яхши гап». У ичдан фахрланар, ерда эмас, гўё еттинчи осмонда юргандек сезарди ўзини.

Дастлаб колхознинг, кейинчалик совхознинг қўйларини боқди. Уч бор директор алмашди. «Қулмон, сен — маладес!», деярди биринчиси. «Қулмон ака, сиз — маладес!», дерди иккинчиси. «Қулмон бобо, сиз — маладес!» Мана, чўпонликни ўғилларига топширди ҳамки, учинчиси ҳамон шундай дейди.

«Ҳаммаси «маладес» дерди-я! Шунинг учун, уч ўғлим ҳам чўпон бўлади, деб катталарга ваъда берганман». Чол бу гапни ёнида жимгина ўтирган кампирга бақириб айтгиси келади. Лекин тил тишлайди. Айтганини у эмас, ўғли қилмади.

Тўсатдан от кишнади. Бўрибосар қаттиқ ҳурди. Ит ўтовни айланиб, чол-кампир ёнида тўхтаб, думини ликиллаб, оғзини катта очди. Чол ўрнидан турди-да, этакларини қоқди, шовилмай чакмонини кийиб, саксовул билан тўсилган бостирма томон катта-катта қадам ташлади. Кетидан Бўрибосар эргашди.

Кампир ўтовга кириб, хира ёнаётган чироқнинг пилтасини кўтарди. Фонусни ёқиб, ташқарига чиқди. Утов билан синчли уй ўртасидаги пастак айвон остида катта-кичик қатор фишт ўчоқ тизилган, четдаги чоғроққина қозонда сув қайнамоқда эди. У бу оқшом чолнинг севимли таоми — қайиш¹ га ҳозирлик кўрган, ўтовда эса, кастрюлда гўшт пишяпти.

Чоли келгунча кесилган қайишни битталаб қозонга ташлади. Учоққа ингичка саксовул шохларидан қалади, чойи-дишга сув тўлдириб, оловга яқин сурди.

Чоли ҳаяллади. Сабрсизлик билан бостирма томонга қараб-қараб қўйди, ҳеч ким кўринмади. Қоронғилик қуюқлашиб, одам одамни илғамайдиган бўлиб қолган эди. «Ўғлим келганда пат-пат²ни ёқарди. — Кампир анчадан бери қоронғиликда ўтирмаганидан бу сафар тоқат қилолмади. — Чоли тушмагур аразлаб, унга қарамади ҳам».

Бугун эрталаб ўғли Маликбек келини ва неварасини олиб, дўсти Урозбой қозоқникига тўйга кетган эди. «Келиним ҳам худди ўзимдек тўй-томошага ўч», дея кампир уни миннатдор хотирлади. Қозоқларнинг тўйини бир кўрайин, деб эрининг ҳам, қайнонасининг ҳам ҳол-жонига қўймаган эди, кампир рози бўлди...

Чол юмушларини ниҳоялаб, ўтовга қайтди. Улар дастурхон атрофида камдан-кам ёлғиз қолишар, айниқса, бугунги танҳолик улар учун атай уюштирилгандек эди. Хира чироф ёруғида жимжит овқатланишди. Сопол лаган яримлаганда чол кўлини тортди: «Ҳамири қалин...», деди у. «Овқатдан қолибди». Кампир эрининг юзига солмади-ю, ўзича шу хулосага келди. Чол дастурхонга фотиҳа ўқиди. Кампир аччиқ кўк чой дамлади. Эри пиёлага чой тўлдириб, эринмай шопирди, сўнг сочиқни тўрт буклаб, чойнакнинг устига ёпди. Йўталди; ёнбошлади.

Ҳаммаси ғалати эди. Аммо кампирга аён: эри тоқат қилолмаяпти. Унинг юраги ҳар қанча сиқилмасин, барибир,

эрининг райига қарам; бир пайтлар у шундай — ёлғиз қолишларини кутганида, эри кечаси ҳам, кундузи ҳам ташлаб кетаверарди, кетаверарди. Нега шундай, у буни ҳали-гача тушунмайди. Кейинчалик кўниқди. Кўнганда ҳам гап-сўзсиз, аразсиз кўнди. Лекин юрагида бир хира армон, узоқ-узоқларда, ўрганган, кўниқкан жойи — шу сирли қумликлару тепалар, қирлар остида, ортида бекиниб ётган бир ўкинч қолди. Кампир буни ҳеч тилига чиқарган эмас.

Бир марта, фақат бир мартагина... Ёшгина келинчак эди, аразлаб олти ой қишлоққа — онасиникига кетди. Қўни-қўшни, қариндош-уруғ аралашди уни келган изига қайтаришди. Унда у Қулмонни «ортимдан келади», деб кутган эди. У эса бормади.

Орадан йиллар ўтиб, шу воқеани эслашганда, эри: «Менинг яхши кўрганам — бормаганим, сенинг яхши кўрганам — қайтганинг», деди. Эр-хотин ўртасида изхори дил деб айтишга ва эслашга арзигулик хотира шу эди. Яна бири — ўтовга Қулмон жундан тўқилган ола хуржунини бир кўзига қизгалдоқ, бир кўзига кўзиқорин тўлдириб, эшак билан жўнатгани...

— Гапирсанг-чи, одамни қон қилдинг-ку! — деди чол ниҳоят ёрилиб.

Боядан бери уни оппоқ кийимда — кўлида асо, нуроний чол, яъни пайғамбар тимсолида кўриб турган кампирга энди осон кўчди.

— Кеч бўлди, — деди у. — Маликбек тўйда ётиб қолди-микан?

Бу гапдан чолнинг энсаси қотди. Наридан-бери чой ичган бўлиб, ечинмай сўрига чўзилди.

Бугун чолнинг ҳар бир ҳаракати, гап-сўзи кампирнинг хотираларини тўзғитар, ўйлар, иккиси ҳам ҳар кунги чол-кампир эмас, ўзга кишиларга айлиб, бир-биридан гоҳ узоқлашиб, гоҳ яқинлашиб борар эдилар.

У умр бўйи эрининг кулиб гапирганини, ёнида суҳбатлашиб, ундан-бундан — кўнгилочар гаплардан гурунглашиб ўтирганини эслаёлмайди. Эри бирор марта урмаган, сўкмаган, лекин доим ундан ҳайқар эди. Чехраси очилиб, тишининг оқи кўринган пайтлар кампир учун байрам: ўша кун ўлиб-тирилиб ишлар — сигир соғар, сут пиширар, совутиб қатиқ явитар, етим кўзиларга ем бераар, ҳатто Бўрибосарга қозонда қотир тоблар эди... Бу, одатий юмушлар унга қанот бағишлар, кун бўйи эрига айтолмаган гапларини хаёлан такрорлаб-такрорлаб, кўзларига ёш олар эди. Бунга ҳам узоқ йиллар ўтди. Уғиллик, қизлик бўлди ҳамки, эрининг феъли ўзгармади...

Чол ахён-ахёнда у ёнбошидан бу ёнбошига ағдарилар, чамаси, у икки ойдан бери кўнглини алғов-далғов қилиб шаҳарга кетган кенжа ўғлининг тақдирини ўйлар эди.

Кенжаси гапга кирмади. «Қўйман!», деб чол кўниқкан умрни пароканда бўлақларга бўлдию кетди. Шундан бери у бир тўхтама келолмас, икки ой эмас, икки кун ҳам каттанинг ихтиёрсиз четга чиқмаган, сўроқсиз қадам босмаган Қулмон учун бу — умрни сувга оқишиш, шаккоклик эди. Қулмон бу ҳақда ҳеч ўйламаган, ҳар қандай ҳою ҳавас унга ҳавойилик бўлиб туюлар эди.

Ўйланмасидан анча илгари пирлари Чўпонота номини ўртага қўйиб ўқтиришди: «Чўлда хиёнат ҳақида ўйлама. Бировнинг молига ҳам, жонига ҳам кўз тикма!» Қулмон бу қоидадан четга чиқмади. Бўйидан бир қарич баланд, ёшидан бир кунлик каттанинг гапига қулоқ тутди. Ҳозир Қулмонга гап ўргатганларнинг кўпчилиги қишлоқда. Йиллар уларнинг қўйини садоқат билан асради. Совуқда ўзиники қирилди, йўқолди, бури еди, аммо уларнинг моли тугал чиқди. Йилида бир-икки «Қулмонбой», деб йўқлаб келувчилар ҳозир ҳам бор. Ўзлари билан қишлоқдан нон, туз, чой ва яна ароқ олиб келишади. Қулмон ароқ ичмайди. Уғилларида уларнинг моли бор... «Ўғилларим ўғилларининг молини боқяпти. Невараларим невараларининг молини асрайди. Мен уларнинг айтганидан чиқмадим». Қулмон узоқ йиллар хиёнатни садоқат билан енгган бир пайтда, ана шу иқдор эшигини қоқди.

«Хуш келибсиз, кўноққа», деди у. Танишдилар. Дастлаб: «Меҳмонман», деди у. Сўнг: «Дўстингман», деди.

Қулмон ишонди. Кўп ўтмай, «меҳмон» унинг юрагидан шукрона бўлиб жой тоғди. Урнашди. Энди чолнинг ҳам ўғилларига айтадиган гапи тайин: «Болаларим, чўлда хиё-

¹ Хамир овқат, қулчотой, бешбармоқ деб ҳам айтилади.

² «движок» маъносида.

нат ҳақида ўйламанглр. Бировнинг молига ҳам, жонига ҳам кўз тикманглр...» Қулмон бу ўғитни аллақачон ўзиники қилиб олган.

Шукрона Қулмоннинг ўтовига меҳмон бўлиб келдию мезбон бўлиб қолди.

Унинг насиҳатгўйлари кўп бўлган. У айниқса, уч кишидан миннатдор.

Баъзида, одат бўйича, гоҳ яширин, гоҳ ошкора ўша устозларини ёд этади. Шунда овозини ўғиллари ё хотини эшитса, дарҳол жим бўлар, қаддини ғоз тутиб, ичида шивирлар, бу уларни дарҳол ёнида тиз чуқиб, қўл қовуштириб ўтиришга мажбур этар эди. Лекин барибир уч одамнинг — отаси, колхоз раиси, ферма мудирининг исмлари баралла айтиларди.

Қулмоннинг бекитадиган сири йўқ. Ёшлигида марҳумларнинг учови ҳам унга бир-бир насиҳат қилишган, тахминан мана бундай.

Отаси:

«Ўғлим Қулмон, кўпдан сезиб юрибман, ўқишга рағбатинг йўқроқ. Мана, ўн учга кириб, йигит бўлиб қолдинг. Колхозга ёрдамчи чўпон зарур дейишяпти. Раисга учрайми?»

Сукут.

Раис:

«Қулмонбой ўғлим, эси жойида бола экансан. Моллик-жойлик бўламан десанг, шу касбнинг этагидан тут! Сен бизга кераксан...»

Сукут.

Ферма мудир:

«Қулмонбой, биринчи насиҳатим: одамга тик қараманг. Иккинчидан, бугундан муаллимийиз мен бўламан. Уксиманг, санонги билсангиз — бас. Менинг мактабим жуда содда: урмайман, сўкмайман, одам қиламан. Қани, ушланг буни, — дея у таёқ узатган ва яна деган: — Худо оёғийизга куч-қувват берсин!..»

Сукут.

Қулмон шу гапларни ҳар эслаганида ўн ёш яшаради. Эслаганида ҳам жуда ажойиб қилиб, «учовига ҳам ўғил бўлган куним, учовига ҳам керак бўлган куним», деб эслайди...

Кампирнинг хотиралари эса бари Қулмон билан боғлиқ.

Чолига қаради: кўзини юмганча уйғоқ ётибди. Узига ўрин солиб, чироқни пастлатди. Ухлаёлмай, нотинч хаёллар таъсирида узоқ ётди. У ҳеч қачон эридан олдин ухلامасди. Эрта туриш, кеч ётиш кампирга келинчаклик давриддан одат, ҳозир ҳам шу. Ўғли шаҳарга кетгандан бери ўтган икки ойлик беҳаловат тун-кунлар гўё бугун уларнинг бардошини сўнги бор синаётган эди.

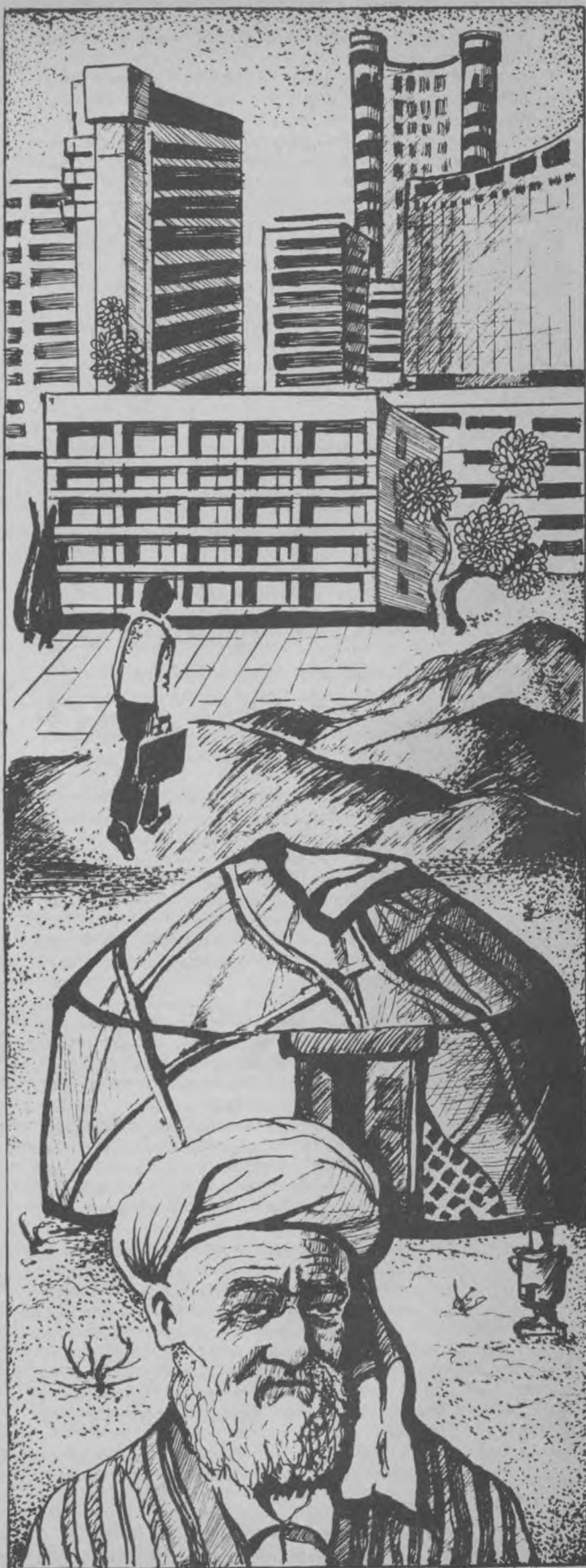
Кампирнинг фикрлари чувалашиб, чолдан кенжасига, ундан қишлоққа ўтди. У ерда ҳам узоқ қолмай, орзу-умид билан келинчак либосига ўраниб, ота остонасидан чиқдию яна Қулмоннинг ўтовига кўнди.

У кўрпани суриб, ёстиқдан бошини кўтарди. Аланглаб ўтовга кўз югуртирди.

... У пайтлар ёш, сулув келинчак эди. Тушликка эрига овқат пишириб, узоқ кутар, баъзида келолмай қолса, қашқа эшагига узун ола хуржунни ташлаб, Бўрибосарни ҳамроҳликка қўшиб жўнатарди. Жониворлар — олдинда ит, орқада эшак — бир карвон бўлиб, эрга ёш бекадан овқат, қатиқ олиб борар ва шу билан бирга ҳол-аҳвол ҳам етказарди. Кун бўйи эр-хотин ўртасидаги суҳбат, юз кўриш ақлли жониворларнинг бир бориб келиши билан ниҳояланар эди.

Йиғласа ҳам, кулса ҳам ўзи. Уйласа ҳам, сўйласа ҳам танҳо ўзи. Кечқурун эрининг қаршисига йиғламаган, кулган, сўйламаган, уйлаган бўлиб пешвоз чиқар, «чўпоннинг туни қисқа, куни узун» деган ҳикматнинг ростлигига ишониб, кўникиш чораларини излар эди.

У кўп яхши кунларни эслайди. Бир ўтовда яшаб, бир қир олисдаги эридан хушхабар кутган онлар — яхши кунлар эди. Баҳорда эри хуржуннинг бир кўзида қизғалдоқ, бир кўзида кўзиқорин юборган кун — унутилмас кун эди. Ушанда дорга ёйилган кўйлақларига биттадан қизғалдоқ тақиб, чимилдиқда бир-бир кийиб, кичкина ойнада ясанган келинчак аксини кўргани ҳамон ёдида. Бу, ўша — ўзимиди ё суратми? Шунчалик кўпмиди унинг либослари? Ҳаммасига шу қора ўтов, шу ҳалол тани гувоҳлик беради: қош қорайиб, эри чарчаб қайтганда, туйғулари чайналган сақичдек бўлақларга бўлиниб кичраяр, эртаси, индини уни яна илтишга

сарфланар, шунда у бир кун илгариги келинчак эмас, узоқ йиллар Қулмон билан яшаётган хотин, деб билар эди ўзини.

У кунлар ҳам сувдек ўтди-кетди.

Эрим, деди. Одат, деди. Қулмонга — хотин, фарзандларига чинакам она бўлди. Қариди...

— Қайтиб келади!

Тўсатдан янграган овоз хаёлини бўлди. Аста ёнига бурилди. Чолнинг кўзлари ҳали ҳам юмиқ, лекин айтган гапани дона-дона қилиб, қайта такрорлади:

— Қайтиб келади! Сарсон бўлади! Бад, ўғлингга чўпонлик ҳайф.

Кампир бир лаҳза қотиб қолди. Чолнинг донишона, илоҳий сўзлари кенжасини ўлим чангалига судраётгандек аъзойи бадани қақшаб, титроқ турди. Шу топда эри чинакам пайғамбарга айланган, хотиржам, оёқларини узатиб, густоҳ ўғил устидан ҳукмини эълон қилгандек эди.

Кампир чолнинг муздек оёқларини кучиб, пешонасини босди, сиғинди. Унсиз йиғлаб:

— Кечиринг, мен гуноҳкорман,— деди. — Мен... мен...

Чол оғриқлари босилган бемордек, тиниқиб кўз очди.

— Эгам, у ҳали ёш, ақли киради, гуноҳидан ўтинг, қарғаманг уни!— Кампир овоз чиқариб йиғлади.

— Тур ўрингдан!

У эрига итоат этиб, бошини кўтарди.

— Ет, ухла!

Кампир шарпасизгина ўринга кирди. Кичкина кўрпа остида йўқ бўлиб, кўринмай қолди...

* * *

Тонготарга яқин уларни машина «дут-дут»и, Бўрибосарнинг ақиллаши, отнинг чўзиб кишнаши — безовта товушлар уйғотди.

Олдин чол, кейин у ўтовдан чиқди.

Кабинадан таниш бензовозчи билан чол-кампирнинг набираси Икромжон тушиб келди. Кампирнинг юраги бир нотинчлик сезгандек, уларга бетоқат қулоқ солди. Саломаликдан сўнг набираси нимадир айтмоқчи бўлиб, лаб жуфтлаган эди, Турсун шофёр сезиб, «тсс» деб уни босиб қўйди ва:

— Суюнчини чўзинг, Қулмон ота!— деб кафтларини ишқалади.— Хушхабар олиб келдим.

Чол бепарво соқолини силаб:

— Қани, уйга киринглар,— деди.— Сассиқ ёғдан бошқа нима ҳам олиб келардинг сен. Ойда бир кўринасан, шунда ҳам унга сув қўшиб келасанми-ей, пат-пат ёнмай, одамни хит қилади.

— Хе! Қувсиз-да, Қулмон ота, қув!

Чолнинг чехраси очилиб, бостирма томон юрди. Кампир меҳмонларни ўтовга бошлаб кирди.

— Чолингиз ғалати одам-да, биби!— Турсун шофёр ўзидан гап кутган кампирнинг кўзларига қараб, сирли жилмайди.— Келинг, сиздан фойда, ўзингизга айтақолай: Эгам-

жон ўқишга кирибди! Суюнчини каттароқ чўзинг, беш қўйдан камини олмайман!

Кампирнинг қулоқлари жиппа битди.

— Тоғамдан хат келди, мана,— деб Икромжон чўнтагидан қоғоз чиқарди. Кампир гаранг эди, кўзларига ишонмай қайта-қайта «Нима, ростми?», деб сўради.

Икромжон қайта бошдан тушунтирди:

— Хат, тоғамдан, ўқишга кирибдилар. Бобонг билан бибингдан суюнчи ол, деб онам юбордилар. Сизга тоғамдан ҳам, онамдан ҳам салом...

— Воҳ!— Кампир қучоқ очди.— Норасида гўдак, тилагингдан айланай. Ростми шу?!— Кампир боланинг қўлидан хатни юлиб олди. Уни қайта-қайта ўпиб, кўксига босди. «Уғлимнинг хати. Тумор қилиб осаман», дея у унсиз-овозсиз йиғламоқда эди.— Бобонгга айтманглар, алдаманглар уни.— Кампир ёлвориб сўрай бошлади.— Бобонг алданмасини. Куюниб юрганлари ҳам етар. Беш қўй эмас, ўн қўй берай, айтманглар... уч кунгина сабр қилинглар, жон болаларим...— Кампир эрининг жойига — сўрига беҳол чўқди.

— Ия, сизга нима бўлди?— Турсун шофёр жиддий тортди.— Чолни ғалати десам, сиз ундан ҳам ўтдингиз-ку!

Кампир маъюс тортиб, яна ялина бошлади:

— Жон болаларим, бобонгга айтманглар. Ишонмайди у киши...

Утовни бирдан Турсун шофёрнинг қаққаҳаси тутдию яна дарҳол тинди.

Кўп ўтмай эшик тагида Қулмон чолнинг юлғиндан йўнилган ҳассаси, сўнг ўзи пайдо бўлди.

Уни биринчи бўлиб кампир кўрди.

Кичкина одам эди у — гўё кимдир ҳозиргина бостирма остида ечинтирган юпун, совуқда дийдираб, ўтовга паноҳ излаб кирган йўловчига ўхшарди.

— Келинг, меҳмон!

Ҳамма ўрнидан турди. У сўнгги икки ойдан бери чолга илк бор тик қаради. Во ажаб, «келинг, меҳмон», деб чолига ким айтди? Суюнчихўр меҳмонларми? Ё унга шундай туюлдимикан?

«Келинг, меҳмон?»

Кампир чолни таажжуб ичида кузатди. Сўнг ҳурмат юзасидан тўрға чорлади. Чол олдингидек хотиржам эди.

— Хуш кўрдик, омонликми?— дея улар билан сўрашди чол.

— Шукр, ўзингиздан сўрасак, Қулмон ота?

— Биз энди от билан туя бўлармидик.

Икромжон шофёрнинг қулоғига пичирлади: «айтманг»... Шивир-шивир олдин чолнинг қулоғига, сўнг юрагига бориб етгандек бўлди. У хушёр тортиб, олдин меҳмонларга, кейин хотинига қаради. Ҳамма жим. Назарида ўтовга жимлик билан бир нотинч сир қамалгандек туюлди.

Сирни биринчи кампир ошкор қилди: индамай, чолдан сўроқсиз ўтовдан чиқди. Хаёлида ҳамон ўша мулозамат: «Келинг, меҳмон?»

Назарида, чоли кичкина одам эди.

У шу кулбага сиғарди.

¹ Чолини ўғлининг исми билан атайти.

Расми Т. САЪДУЛЛАЕВ чизган

Гаффор Ҳотамов

Қудуқ тепасидаги ой

ҚИССА

Оқтов белидаги илонизи йўл. Чап биқин — тик жар. Қарасанг, юрагинг орқага тортиб кетади. Тубида — иланг-биланг йўлда аранг ғимирлаётган машиналар қўнғиздек қорайиб кўринади. Олд — эниш. Ҳақимбек ҳар гал босинқираганда, тушида, довоннинг нақ ўрқачига чиққанда саросимада қолиб, қўлтормозни сиқади. Тормоз симининг пўлат толалари шарт-шурт узилади, олд ғилдирак ғийқиллаганча қолади. Қани энди тезликни сусайтириб бўлсаю кажава залвори босиб жарга оғаётган мотоциклни бошқара олса! Таҳликада чиранади: рулни ўннга қайиради, ана шу сония туман чулғаган ҳайҳотдек жарга... юзма-юз келади. Тушида илонизи бу йўлдан ўтабериб, ажалнинг совуқ турқини кўрабериб тўйган. Ҳозир, гарчи ўзи сира-сира истамаса-да, хаёлан яна ўша мудҳиш жар ёқасига бориб қолди. Шу тариқа юраги безиллаб турганида туйқусдан янграган чолғу садолари уни чўчитиб юборди. Сесканиб, «А-а?...», дедию нима гаплигини англаш истагида ён-верига олазарак боқди. Серҳашам устунлар саҳн юзини тўсиб қўйган, олис бурчакдан сержазава мусиқий садолар таралар, ўчиб-ёнаётган турфа чироқлар ёғдуси эса ресторани камалак жилосига кўмган эди. Завқини тия олмаган ёш-яланг куй суръатига уйғун муқомда йўрғалаб, саҳнга чиқиб боряпти. Шунини кўргач, Ҳақимбек, эчкиўйин бошланибди-да, деб аччиқ кулимсиради. Кейин тирсақларини стол зиҳига тираб, кафтларига ияк босди. Ойбарчининг чеҳрасидаги хижиллик шарпасини уқиб, сергак тортиди, бироқ унинг сўроғини эслаёлмади.

— Сиз...— Ҳақимбек фикрлашига халал бераётгандек коньякни четга сурди-да, дабдурустан сўради:— Нима ҳақда сўзлаётувдим-а? — Шу чоғ тили учиде айланган гап ёдига тушдими, бирдан чеҳраси ёришдию Ойбарчинга гал бермай, илиб кетди:— Ҳа, биласизми, мен... мен...— Яна алаҳлади, яна ўша жар хаёлидан кечди, бу ўз навбатида Ойбарчининг гапларини эсига солди; чап қабоғи уча бошлади: хосиятсизлик! Уни силашга тутинган эди, бармоғига титроқ кирди, Ойбарчинга сездирмаслик учун қўлини панага — тиззаси устига қўйди. Қайғули гапни айтишга

шайланган каби қошларини уюб, дилгир сукутга толди. Кейин жазавали мусиқа садолари таралаётган тарафга хўмрайиб қаради, хўрсинди, гуноҳкорона жилмайиб, қўлларини ёйди:— Тақдир, Ойбарчин! Яшириб, нима?... Тунов кунни бир синфдош ошманни учратиб қолдим. Физик-да, кўринмайсан, десам, фалон-писмадончи йиллар атрофида айланишиб юрибман, дейди. Бу нима дегани экан, деб тоза гаранг бўлдим. Уйлаб кўрсам, ҳалиги мактаб давримизни назарда тутган экан! Шунга ўхшаб, мен ҳам ҳануз «Клеопатра»ни кўрган оқшомимиз атрофида ўралашман! Уша оқшом... хайрлашатуриб, сен: «Ҳақим ака! Тоғамнинг Ибодин деган биз тенги ўғли бор. Одам қўйишяпти!..», дединг. Мен айтдим: «Парво қилма, Ойбарчин, бурунгилар, юрганники эмас, буюрганники, деган». Эркаланиб суйкандинг, мотоциклга ўтиратуриб, бир хаёлим Эски шаҳарга бориб, тоғамнинг ўғли билан орани очди қилишга чоғландим. Қарасам, бемаҳал — тун яримдан оққан. Салом Ҳаққул илҳақдир, ичини ит таталаётган чиқар. Эшиқдан бош суқарим билан: «Олдимга похол солиб кет-э! Оёғинг олти, қўлинг етти, юрибсан-да!»; деб койиши бор. Қўй, яхшиси, уйга ҳайда, деб ўлаатга йўл солдим. Димоғ чоғ, ўзимча Салом Ҳаққулга тегишман: ҳой ака, каттанган деб кўп ҳовлиқманг! Бош ҳисобчи тугул Зобитов бўлмайсизми, бир чертишда учириб юбораман! Ҳақимбек, сиз билган Ҳақимали эмас! Алпомишдай тап тортмайин Мурод тепага от солди у! Шошманг, ҳали жилов қўлга тегсин, бу ерларни жаннат қилмасам, Ҳақимбек отимни бошқа кўяман! Даштингизда бир хўжалик тузай, кўрган, ёпирай, деб ёқа ушласин! Э-э, ниятлар улўғ, ака, насиб этса, суяшиб ишлашамиз!.. Ҳақимбек, назаркардасан Ҳақимбек! Қачон қарама, шу ҳол-ғанимингни ўтсиз ўртаб, оёғинг узангида! Улоқ ҳам сен тан! Берганга қўша-қўша-да: Ойбарчиндай бир санам совчининг йўлига кўз тикиб ўтирса-я! Э, дўст!.. Ирим қилиб, эр-хотин — қўш хўкиз, «омоч» сургаб юришимизни хаёл қилдим! Қўлингга оппоқ йўрғак, тойлогинг юзини очиб қўйгансан. Унинг жимит кўзлари жавдирайди. Орзумандлик қурсин, ўзимда йўқман! Жужуғимнинг бетини кўрсам, дедим. Қани, кимга тортибди, бизгами ё онасигами? Ҳарчанд тикилмай, юз бичимини илғаёлмадим, сувратини ақлимга сиғдирилмадим. Ирим қилган ёмон-да, Ойбарчин. Кўнглим қаттиқ чўкди. Шайтон айтди:

Охири. Боши журналнинг 6-сониде.

«Ҳакимбек! Эгамдан эгар тилаб эдинг, узанги тутди. Ойбарчин, деб эдинг, гулзорингда бу чечак битди. Онангинг ҳақи қолдим яна? Нарёғини сўра бўлсанг, ўзинг ҳам бир ғарибнинг тилаб топганисан-да!» Ҳали шу вавасадан қутулмаёқ рўпарада — йўлимда кезинган шарпаларни илғаб қолдим. Ҳушёр тортиб, теваракка алангладим. Қарасам, Авлиё Сўпоқ ота сағанасига етай деб қолибман. Муштрайлигимдан онам: «Ҳай, болам, оқчангал тагида ўйнама, ажинаси оғзингни қийшайтириб кўяди!» деб уришгич эди. Дафъатан «Нима бало, кўзимга жин-пин кўриндими?» деган хаёлга бордим. Мозоратнинг гирди чангалзор-да! Яқинлашганим сайин чироқ ёруғида шарпалар аниқроқ кўринаверди. Бир маҳал ҳалигилар тошбақадай ғимирлаб четланишди, бирин-сирин чангалзорга уриб кетишди. «Фалокатнинг устидан чиқдим-ов! Э, худо, ишқилиб, паноҳатда асра-да!» Сенга ёлғон, менга чин, этим увишиб, шаштим анча синди. Шайтоннинг вавасасини эгри йўйдим, лекин тап тортоққа қаёқда! Юрагимга қувват бердим: э, Ҳакимбек, нимасидан кўрқасан! Е қочиб қутуласан, ё — кечиб. Қамоқдан қочган битта-яримдир, раёйига қараб, тек ўтирасанми, тагинда уловинг гижинглаб турса! Ишқилиб, йўлингга боқон¹ солмаган бўлсин! Э, тўсганда-чи, нари борса, тушиб олишарсан. Биров-икковининг тумшугини ерга ишқарсан. Кимнинг ўқи ўзса, ўшанинг гапи гап-да!.. Шофёрда савқи табиий бўлади — бирон хавфни сездими, сергакланди, ёвдан қочгандай ўзини ўша нарсадан халос қилишга тутинади. Аввалига юрагим питирлади: ҳали-замон чоғга қулайдигандайман. Отни қамчилашдан бурун йўлнинг пой-чоғини олдим. Ёмғир ялаган нам асфальт йилтиллади, қорабайирнинг терчиллаган сағриси дейсан. Шундай пайтда моторнинг гуриллаш-шиям кўнгилга қувват бўлар экан. Боратуриб, оёқ остидаги кўндаланг хариға кўзим тушди. Йўқ, у хари эмасди. Ия, одамми? Намчил йўлда бемалол узала тушиб ётибди-ку? Ҳийладир бир? Ҳакимбекни овсар деб ўйлашган-ов? Камбағалга ичим ачиб, тўхтасам, ҳол сўрасам: «Бу — нима ётиш, ака!», десам. Шу пайт у кишим сапчиб турсаю қоплондек ташланса! Уловга зориқишган чиқар-да? Нам асфальтда ғилдирак тояди. Қочаман деб бўйини синиши мумкин. Э, бахташ таваккал, дедим. Йўл чеккасини олиб, газ дастагини борича бурадим. Ана-мана дегунча ётганнинг бош тарафидан бежавотир ўтдим, ўтдиму шу захоти оёққа қалқиб, жон-жаҳдда тормозни босдим. Ғилдиракнинг ғийқиллаши қулоғимни тешиб юборай деди. Мотоциклинг кети балиқнинг думидай ликиллаб ўйнади; сўнгра сўл биқинига сирғалиб кетди. Тойганган ғилдирақлар йўл четигади шағалга ботиб, қажаван илкис «ўмган» кўтарди; ерга оёқ тираб уни пастга босдим тагин рулни буриб, чир айланганча изимга қайтдим... Аждарҳонинг чангалдан қутулдим-ов, деб ўйладим. Уша тобда иссиққина уйга бориб, оёқ узати-иб ёнбошлаганча Салом Ҳаққулга мақтан-нишдан ортиқ саодат йўқ эди менга! Ишонсанг, кўнглим бирдан алағда бўлди. Кимдир овоз берди. Ё менга шундай туюлдими? Ҳарқалай, ялт этиб чақирганга қайрилдим. Сўнг шайтонлаб қолдим-ов. Кўнглим сезар экан-да! Ётишим-ей, нимасидир кўзимга иссиқ кўринди. Юрагим така-пука бўп кетди. Қайтишда кўрдим, у нари томонга белтанганча асфальтга юзини босиб ётган экан. Бош чаноғи дабдала, мия — тўкилган уадами, дейсан. Йўл — қон. Ивиган қон кўлмаклаб, зигир мойдай ёйилмоқда. Эгардан тушмай, уни айланиб ўтдим-да, жувозчи отдай доира ясаб, яна изимга қайрилдим. Ётганга рўпара бўлиб, мотоциклни тўхтатдим. Юрагим гупуриб, на йўл танобини олдим, на тушаримни билдим. Бир пайт фафлат босиб калитни суғурибман, буни қаранг, бирдан олам зимзий бўлди-қолди. Худо урди! Биров грибонимдан бўғгандай нафасим сиқилиб, баттар гангидим. Чироқни ёқай деб шу ошиқман, қани энди лаънатининг тугмачаси топила қолса! Талмовсираб, кафтим билан чироқ манглайини пайпаслаб-пайпаслаб, ахийри топдим, калитни жойлай десам, қўлим нақ тараша — айтгани қилмайди. Назаримда, оқчангал буталари шитирлади. Ана, тош кўчди, хойнаҳой биров йўлга чиқатуриб

тойганиб кетди! Шарпа гап-сўзсиз яқинлашиб келаверди. Миямагдовур музлаб... ортиқ кўрқувдан қутулдим. Калит ширқ этиб жойига тушди, сўлга бураган эдим, атроф чарақлаб кетди. Дафъатан кўргиман — ётганнинг хира йилтираган қорачиги бўлди. Шунда фаҳмладим: боя мана бу новча қомату озғин яғрин, барлари тарвайган чарм камзул кўзимга қалинган, кимнидир эслатган қайтишга ундаган. Айтдим-ку, узала тушиб ётиши ҳам жуда таниш эди. Бунақани кўравериб кўзи пишган кишидай хотиржам, ҳалигига яқинлашдим. Ҳайронман, негадир қўлтиғидан олиб ўнгармоқчи ҳам бўлдим. Панжаларим шилимшиққа ботди. Ишонсанг, бирон мўйим қилт этмади. Қайтанга, ўнгарошга ҳожат йўқлигини уқиб, шалвираган билагини кўйиб юбордим. Улиқининг ўмгани яна чипиллаб, асфальтдаги қонга ёпишди. Ким бўлди бу?! Энгашиб, башарасига тикилдим: абжақ юзида даҳшатли азоб захри силқибгина турибди; лаблари алланимадан норозидай бурилган, лаб учига бир нидо қотиб қолган. Назаримда, шу нидо — бўғзига тикилган шу фарёд, мана, ҳозир, ҳозир отилиб чиқадигандай!.. Уша! Унинг шамол омонсиз юлқиган ниҳолга қараб, ноумид бош чайқагани, «Инният шифо, айнайти вабо», дея ўртангани; кечки соат бешларда эса айкаланиб қолганидан нолигани; чорпоёда тамаки тутатиб ўтирган Бўри маймоққа зимдан бежо қарагани; кейин, хайрлашатуриб, видолашгандай тикилгани; кўзидида мўнг, армон, барчаси бир сидра кўриниш бериб, хаёлимдан ўтди. Бунақа фалокат юз беришини олдиндан пайқаб юрган каби совуққонлик билан, ҳа, ўша, деб кўйдим. Салом Ҳаққулнинг ўлғими ҳарчанд муқаррар туюлмасин, қиёфасида додлаётган норозилик... мени даҳшатли солди. Ёпирай, бу не кўргилик? Ҳўш, нега бунча жабрланган? Гуноҳи нима? Ишонсанг, ҳа, ўша, дедиму шу захоти хаёлимнинг бир четида серсоя ўрикзор, чорпоёда тамаки буркситиб, писмиқланиб ўтирган Бўри маймоқ намоён бўлди. Уша! Лекин бу итфеъл жаҳолатга мук кетиб, шундай ёвузлик қила олишига сира кўзим устмас эди,— Ҳакимбек, Ойбарчиннинг шундоққина бош устида воқе бўлаётган мудҳиш ҳодисотни аниқ-равшан кўриб турган каби ранги бўзариб, сўлжайиб анчагача тек қолди. Унинг кичрайган қорачиқларида даҳшат эмас, балки хунрезлик қолдирган аядсиз ўкинч акс этарди, қошлари асабий керилган, жағ пайлари тугун-тугун бўлиб туртиб чиққан эди. У сўлиш олиб тамшанди-да, малолли томоқ қирди: — Бир пайт қандайдир хириллаган товуш эшитилди: «Ий-ё, Ҳакимбой, б-бўтам...» Бўри маймоқ! Акасига таассуб қилиб, у ҳам бачам, бўтам, дегич эди. Бели синган кишидек қийналиб ўмган кўтардим. Қарасам, пахталик кийган икки бирдай киши қошимда қаққайиб турибди. Чорпахил Бўри маймоқ қозондай телпаки бостириб олган, нуқул хансирайди, найнов шеригига йўл бермай тайсаллайди: «Тек! Тек! Кейин...» Найнов тиш қайрайди, қўлида ошпичоқми, ойболтами, ишқилиб, тиги чироқда ялт-юлт қилади. «Ўзимизнинг Ҳакимбой бу! Б-бемаҳалда... нима кип юрибсан, санқи?» Айбни хаспўшлаймиш, деб қизиқ устида одамни тириклай кўмишдан қайтмайдиган бу ўлаксаҳўрларни, қонюқи яроқни кўриб туриб, эс-ҳушимни йиғолмадим: «Бу... бу?...», дея олдим холос. Онгим кетиб қолган экан-да! «Мунча искаланасан! Бор, йўлингдан қолма!», деди Бўри маймоқ ва «Хаёлингни йиғ-ов, бола!» дегандай туртиб, билгимдан қаттиқ сиқди, кейин мотоциклни йўлнинг нарғи ўзанига ўнгарди, моторни ўт олдириб-да, ҳамон анграйиб турганимни кўриб жаҳли чиқди чоғи, келиб, елкамга илкис нуқиди: — «Тўёгингни шиқиллат, қани!» Катта йўлдан қол-хозга қайриладиган муўйилшдами ё кейинми, ҳарнечук бир нима сел каби таҳдид солиб изимдан келаётгандай туюлди, ўгирилсам, юк машинаси, бечироқ, бало-қазодай ёпирил-ляти! Кўзим мошдай очилди. Жон ачиғида газ дастагини брядиман... Шу кеча мижжа қоққанми йўқ. «Сабаб, қасд қилишадими? Наҳот Бўри маймоқ... шу ипирисқининг қўлидан одам ўлдириш келса-я! Йўғ-э! Унда нега йўлда тимирскилан-ни юрибди? Анави найнов ким? Э, қиёмат, шунчалаям қийнашадими, а? Кечқурун ўз оёғи билан кириб-чиқиб юрган одам, дабдурустан... У идора олдида ҳам Бўри маймоққа оғир қараб қўювди-я, кўнглига ғуғула тушган экан-да! Боёқишининг айтар гапи ичига кетди!» Ётсам, юрагим тошади, кўнглим айнийди, турсам, тиззаларимни

¹ Боқон — ғов (одатда, тухфа олиш учун янги келаятган келин йўлига боқон солинади).

қучиб ўтирсам, алланимабало кўзимга кўринади. Найнов эшик ортида ойболта ўқталиб, тикка келаверади... Ниҳоят, ёруғ уриб, дераза пардаси оқаринқиради, ўтирган жойимда узалиб, пардани жиндай кўтардим-да, осмонга тикилдим: юлдузлар милтираб сўнапти. Ана, йўлнинг нариги бетидаги уйда чироқ ёнди. Санд Маҳсум! У деразага ёнлама турганча шим кийиб, қайишни илди, ҳомуза тортиб керишди, кейин чивик беқасам чопонни кифтига ташлади. Ювингани чикди, шекилли. Ҳаприқиб ўрнимдан турдим, бунга қара, туфлини ечиш ҳам ҳаёлимга келмабди. Судраниб Маҳсумниги кириб бордим. Кудуқнинг муздай сувига чайинаётган экан. Мени кўриб, завқи келди: «Оҳ, оҳ, оҳ, роҳатинг-э!.. Ҳа, жўра, тинчлик-омонликми, хўроз қичқирмай питирлаб юрибсан?— Саҳарлаб уникига чиққанимнинг боисини айтдим.— А! Йўғ-э, кўйсангчи! Юраник ёрма! Ий-е, шунақа де? Епирим-эй! Энди нима қиласан? Наҳс босган сени! Кўй, жўра, бўлди, гапирма, бас! Худо хайрингни берсин, уйингча бор! Бизниқига келсанг, оғайни, дилхушлик билан кел! Ҳеч маҳал сениқига бирор ғурбатни бошлаб чиққанманми, э? Мени қийнаб нима қиласан? Бор, кет! Кет, ошна! Маҳмуд кўрнинг кучугидай изғиб-изғиб, пиширган ошинг-да бу, айлан — ич, ўргил — ич!... Кенгаш дейсанми? Бош қотди-ку! Салом Ҳаққулга кўшиб сениям гўрга тикишмаганига ҳайронман?» «Изимга тушишди, дедим-ку сенга!» «Шунақа-ми? Йў-ўк, булар сенга тегшмайди, Ҳаким. Икки кишини бирдан гумдон қилишнинг ўзи бўладими! Лекин, гапнинг миси чиқса, қовушингни тўғрилашлари аниқ. Ёпиқлик қозон ёпиқлик қолсин! Ёлғиз ўғилсан, суянадиганинг йўқ. Кимдир, ўликларга сиғинар бўлсан, тирикларни ўз ҳолига қўй, деган. Тўғри айтган шу. Кар бўл, кўр бўл, тириклардан қолма! Улгандан нима фойда! Зобитовдай одамнинг назарига тушсанг, кам бўлмайсан. Бизгаям зараринг тегмайди. Ахир сен билан мен эртанинг одамимиз! Янаям ўзинг биласан, ошна! Аммо бизниқига чиққанимгни зинҳор-базинҳор ит ҳам сезмасин. Мен сени кўрмадим, бу гапни айтмадинг — эшитмадим. Келишдикми? Ана, холос!..— Маҳсум супрадай қулоғига қўлини қўйиб, кўча бетидакги шовурни диққат билан тинглади. Сўнг ҳўл тезакдай тутайверди:— Э-э, одам бўлмай кет-э! Айтмовдимми, ана, из олиб келишди-да. Раиснинг «Волга» си-ёв шу. Ҳай, қаёққа боряпсан, бикиндаги дарчадан чиқ.» Чиндан ҳам раиснинг тимқора «Волга»си дарбоза олдида турган экан. Зобитовнинг шофёри Ражаб тентак эшик ойнасидан бош чикариб тиржайди-да: «Иби, қаёққа юрибсиз, ако? У ёққа райис буво йўлингизга маҳтал ўтирептило! Чикинг, э!..», дея бақирди. Чикдим. Борсак, идора сув куйгандай жимжит, гўё ҳеч гап бўлмаган. Ғира-шира бетон йўлак ҳали супуриб-сидирилмаган. Кишин-ёзин пахталик шимини ташламайдиган фарпош чол — Ёвқоч бақакўз, кифтида дастаси бир қулоч супурги, боғдан чиқиб, пилдираб келяпти, турш юзидан уйқу шиши аримаган. Анави ишдан беҳабар-ов. Оғзининг бепаравўзлиги, ҳамишаги ҳиринг-ҳирингига қараганда, Ражаб тентак ҳам ёстиқдан боягина бош кўтарган! Унда, найнов ким? Зобитовнинг чордевордаги муридлариданми ё? Енг ичида қилишибди-да? Нега энди... Зобитов бемаҳал... чорлади? Унинг кенг, серҳашам хонаси пастакина эди. Эшикдан бош суқишим билан моғор ҳиди кўнглимни оздирди. Дераза табақаларини ланг очиб юборгим келди. Ҳорғин осилиб турган мошранг барқут пардалар дераза тугул, деворни ҳам тўсиб қўйган эди. Шифтдаги чироқлар қалампирдай қизариб-бузариб ачишади. Нима бало, идорада тонг оттирганми, дейман? Аҳволим танг, зўрға оёқда турибман. Чаноқ сужакларим сириқрайди, кўзларим ачишади. Зобитов, ҳайҳотдай хона тўрида, узун, ялтироқ стол ортида, деворга юзланиб, бўюқ тургандай кўнишиб ўтирибди. Қўллари кителанинг чўнтагида. У менга саросар ранж билан бир қаради-да, стол четиде ётган «БТ» қўтисини очди. Сигарет олиб, эзғилади. Тамакисини илон тасвири туширилган муштугига жойлади. Муштунки лабига қистириб, думини чайнай-чайнай, тириш манглайини асабий ишқалади. Турқ дегани шунақа ҳам совуқ бўладими, а! Дўнгманглай. Ияк туртиб чиққан. Биров бир мушт уриб, тумшугини ичкарига тикиб юборганми дейсан. Кўзларига сув тортилгандай; қаримсиқ, сиражин қабоқларига гўё қорақуя суртилган. Афтидан, у ошига пашша тушганини сира ҳазм қилолмаётган эди. Тажанглигини яширмай, дўрдоқ лабларини

бурди. Таадди қилиб гугурт қақди-да, босиб-босиб чекди. Бурқсиган оқиш тутун бурчақдаги алвон ўроғлиқ тагкурсини чўлгаб олди. У не-не ўйда тагкурсига ўрнатилган мўъжаз ҳайқалчага термулганча: «Хў-ў-ўш, бачам,— деди,— нима гап? Қани, сўйланг! Сўз сизга!— Унинг ҳайбати босиб, жағим қаршиб, ерларчин бўлиб туравердим. У кучаниб, дағдага қилди: — Ҳа-а? Дамингни пешлаб келмовдингми?» Кўзим тинди. Чайқалиб кетдим. Олапар бўлишга ҳам бир қарич дум керак экан! Улгим келмади. Ҳе йўқ—бе йўқ оёқостида қолган қумурсқадай янчилиб кетиш аламли туюлди. Хайриятки, минг чумоли ўрмалагандай аъзойи баданим жимирлаб, кўз олдимни тўсган зулмат бирдан ёришди. Жон терига тушдим, сабил чаккаларимни бир қитиклайди, қани энди уни сидирғудай ҳолим бўлса... Зобитов бурилиб, чап кўзини қисиб, ўнг кўзи билан қаради. Қарашни заҳаролуд эди. Сертук қаншарида шунчалар толғинликни ўқдим, ҳеч ҳисоби йўқ. Сездим: бир оғиз гап камлик қилади, икки оғиз — ортиқча. «Ишонсак, бу маъра-қабузар қовун тушириб қўймасмикан!» деган ўйловда-ёв у? Иккиланяпти чоғи. Айб устида чув тушган боладай қўллариمنى қовуштирдим, бошим ҳам. Ювош, мўмин-қобил кўринсам, ичи ачишига, «Тирмизак-да бу, ҳали суяги қотмаган, бошини силаса, чизилган чизикдан чиқмайди!» деган тўхтамага келишига кўзим етди. Одамнинг оласи ичида дегани шу-да, Ойбарчин! Бошингни кундага қўйишса, ҳуққабозга найранг ўргатишни ҳам эплар экансан!.. Зобитовнинг ранг-рўйини кўриб, қўрқяптимики, деб ўйладим. Йў-ўк, бу одам кўрқишдан кейин туғилган. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин! Қай гўрдан келаётувдинг, нени кўрдинг, деб қолса-эй? Бор гапни айтиш керакми, ё?.. Қилмишини эслашга тоқати йўқдир? Ҳар эҳтимолга қарши... Ипсиз бойландинг, Ҳаким, дейман ичимда, ҳали ажриққа ағанатади бу! «Гап мундай, биродари азиз,— деб Зобитов менга тик қаради: ичимдаги қириндини равшан кўрди-ёв. Юрагим орқага тортиб кетди. Кўзимни опқочай, десам, шубҳаланади. Мўлтайиб туравердим. Кейин билсам, одамзод бир-бирининг кўнглига назар соларкан-у, барибир туб-тубиданини илғаёлмас экан.— Оқтуя кўрдингми?!» Йўк, дейшим жоиз эди, индамадим! Иккиюзламачилик қилмай очғини айтсам, шу маънода кишибилмас бош чайқадим. «Чапанисан-да, бачам! Сени жонқобиллигингни яши кўраман! Битта иним — суянчиғим бор эди, қабатига сан кирдинг, қанотим жуфт бўлди! Кўзим тирик экан, хорлик нима — билмайсан! Бироқ, шилтангни тозалаб юр! Кимки бировга чол қазиса, оқибат ўзи йиқилади. Бу мани гапим эмас, улуғларники. Бор, бачам, юмушингни қилавер!..» Елкамдан тоқ қулаб тушди. Кўпкарида туёқ остиде қолгандай белим чиқиб, суробим тўғриланган эди. Хонадан сундрилиб чиқдим. Қайси йўлдан уйга бордим — эсимда йўқ. Адашмасам, йўлда биров гапга тутди: «Салом Ҳаққулни машина туртиб кетибдими?» Унга мўлтайиб қараганим, ўпкам тўлиб, унсиз йиғлаганим рост. Лекин ўша ким — ҳали-ҳамон менга қоронғи. Шу кундан ароққа мук кетдим. Сени ҳам, Салом Ҳаққулни ҳам унутай, дедим-да. Бурунги эшиклар энди берк эди, менга оғир эди, Ойбарчин!.. Бир кун азонда онам шўрлик туртиб уйғотди: «Отажоним, турақол! Раис буванг одам юборибди. Сени йўқлаётган эмиш», деди. Бордим. Зобитов бошдан-оёқ разм ташлаб, ҳолимга куйингандай бошини сарак-сарак қилди: «Ҳой, бачам, бу нима туриш? Қарчиғайдай қирчиллаб тургич эдинг? Энгил-бошингга мундай қара! Уят-э! Кўчада ётган Боқи пиён ҳам сандан минг марта авло! Кишиларга ман, Салом Ҳаққулнинг ўрнига укамиз Ҳакимбекни тайинлайман, деб юрсам-у!..» деб гўё менга ҳиммат қилмоқчи бўлди. Рад қилдим: «Салом Ҳаққулнинг ўрнига бошқа бировни тайинлайверинг! Мен кетқочиман, райкомсомолга қақришяпти», дедим. «Шунақа, де? Энди, Ҳакимвой, колхоз сизга каптархона эмас, пир-р этиб келиб, бесўроқ пир-р этиб учиб кетаверсангиз! Муни эгаси бор! Каттага, бу бала бўлмайди, сиз айтган ишни ҳали уддалаёлмайди, деб айтдим. Пича тупроққа қориш, пешонанг мундай йлтирасин, суягинг қотсин, бачам. Кейин ўзим сани юқорига тавсия қиламан. Қулоғингга бўлсин! Мунақа гаплар олдин манави ерда,— дея у столи сертаъкид чертди,— пишиши керак! Менга қара, яхшиси, сен кассирликни ол! Бош ҳисобчиман деб каталақдай хонага тикилиб ўтирасанми, а? Мундай, тоза

хавода бир-икки йил ишла, хўпми? Гап бор-да!..» Шуйтиб, қўлим, ишга бормаи, бирор ойни ҳардамхаёл ўтказдим. Куз оёқлаб, қуёш тафти қайтди, совуқ тушди. Зобитов арқонни узун ташлаган экан. Бошида Ташбоекнига бир юбориб олдию кейин киши киргунча на юмуш айтди, на йўқлади. Унинг декабрда қўққисдан чақириб, газетага ўроғлиқ нарсани қўлимга тутқазди: «Ҳақимвой,— деди у галати тикилиб,— шуни Уринов аканга етказ!» Йўлда кетаётди, унинг маънодор қарашини ҳеч унутолмади. Сабрим чидамади, ахйри, синамоққа қилди-ёв, деб мотоциклини четга олдим. Қуёш чарақлаб турса ҳам ҳаво совуқ, киши чилласи қўлга нина санади. Аста ўрамни оқдим, қарасам, боғи бузилмаган беш бойлам ўнталик, бирини қўйин чўнтакка тикдим. Қўлидан келса, терингни шилсин, Ҳақимбек! Бу Бойўғлининг кўзини шуйтиб ўйиш керак, деб қўйдим ичимда. Кечга бориб у яна дараклатди, рўбарў бўлувдим, арзандасининг ноҳўя қилигидан кўнгли ўсса ҳам, иримига койган отадай: «Нима қилдинг-а, бачам?», деди. Миқ этмадим. «Умарибсан-да, а?» Тасдиқ маъносида бош ирғадим. Ҳайрилгим тутиб, узил-кесил: «Лекин қайтиб бормаيمان!», дедим. «Хэ, тентаг-э! Ишинг белига тепа-ёздинг-ку!» деди Зобитов, Кейин «қўл-оёқли бўп қопсан-ку, бачам» дегандай мийғида қулиб, тагдор қаради:— Илинганга чакачарвидай ёпишмасдан, мавриди билан... Егиси келган йўриғиниям топади-да, каллаварам!..» Э, Ойбарчин, нимасини айтай сенга! Шу-шу, кун турса ҳам, ой турса ҳам менга, Зобитовга туғди... Сомончиға сомон, менга пул қахатми?! Курғурни банкдан брезент қопчиққа жойлаб чиқаман, кассир — ўзим, инкассатор — ўзим, бурунги чекистлардай қўйин чўнтакда тўппонча. Оқу қора кўзга кўринмайди. Вақт-бемаҳал Зобитовнинг дарвозаси Ҳақимбекка очилди! Унинг бир қилиғи мени танг қолдирарди. Дарвозадан кириб борсам, гўё бўлак ташвишга алаҳсиб, ўлик-тиригимни унутиб қўйгандай ажабсинарди. Не ҳасратда келганимдан беҳабардай ўктам овозда: «Оламда нима гап, бачам!— деярди.— Тинчликми?» «Опкелдим!» У анқовсираб, «Нимани!» дегандай им қоқарди. «Анчайин юмуш билан безовта қилганинг номаъқул-да», деб тумтаярди. Сўнг янгамизни чақириб: «Хоним, чой қўйинг!— дерди. Дастурхон устида нолишга нон ботириб ерди:— Бояна Катта сим қоқди. Планин ўн кунда дўндирармишимиз. Хўп, дедим. Элни оёққа турғизиш даркор! Бир-икки заҳматқашга машина олиб бермасам, бўлмайдиган. Чинпишиғи билан тер тўқадиганларга қайишган тузук, бачам. Нима қилай, барчанинг бошини бирдай силаёлмасам? Э-э, уят бўп кетди...» Арзу доди юрагидан булоқдай тошиб чиқарди. Қопчиқдаги пул туғул, Ҳақимбекнинг ўзи ҳам унинг салоҳияти қошида ер билан битта. Уйга қайтгач, тўшақда ётиб, уйқум қочиб, кечаси билан тўлғонганим-тўлғонган. Одамлар оғзи билан юради, сен ҳам гапга учиб... Уйлаганинг бошқа чиқар-ов. Кўрдинг-ку, элни, деб бечора борида бўлдиради, йўғида йўндиради. Аслида анави шайтонбачалар унинг ичига кириб олган, йўлдан урган ҳам шулар. Узи буни билмайди, дейсанми? Дарди ичда, деб ўйлаб қолардим. Гоҳо унга ёрилгим, ҳақ йўлни кўрсатгим келар эди. Дастурхони устида неча бор селдай тошганман. У кўз остидан тикилганча оғзига талқон солиб, гапимни тасдиқлагандай бош ирғаб ўтирган. Барини тўкиб, оғзига қараганман. Ҳақсан, ё ноҳақсан, дейишига маҳтал бўлганман. «Э, бачам, ёлғиз отнинг чанги чиқмас! Юртини деб бошимни не-не ҳарсанга урмадим! Бу ёғи — мунақа. Бориб, пунктдаги Ғофиржон аканнинг оғзига урмасанг, иш чатоқ! Айт, бугун ҳам пича қўшиб юборсин! Йўқса, эртанги бюрода мани...», деган-у, бундан ўтказиб чурқ этмаган. Дахлиздаги брезент қопчиқни қўлга олсам, тоши кам. Ҳа энди, янгамиз бозор-ўчарликка пича олгандир-да, деб қўя қолардим. Елкама-елка шунча ишлаб, Зобитов бирда-ярим қўлимга қараган одам эмас!.. Дарвозасига бақамти даричадан чиқатуриб, гумонгир назар кетимдан совуқ тикилиб қолганини аниқ сезардим. Мен билганим — иккита Зобитов. Қотилликдан сўнг бири мен билан тиллашди, қўлимга кишан солиб, молтопар тўрвани бўйинимга осди. Кейингиси ҳамиша эл ғамини еб, ноилжоз ғирромлик қилиб, ўзи ҳам бундан озор чеккан жонқуяр тахлит кўриниш берди. Лекин бу Зобитов деганинг уруғи сероб. У бир юҳо эди. Мен туғул, бутун бошли ўлаятни ямламай ютса ҳам, ҳеч вақо

кўрмагандай қур тўкиб, сипо, сиёсат қилиб тураверарди. У аввал-охир менга зигирча ишонган эмас, лекин тўрва-қоқди биз тан эди... Э, Ойбарчин! Пул деганинг париникидан зиёда жодуси, мушки анбардан аломат бўйи бўлар экан. У кишини сархуш қилиб, ақлини ўғирлар экан. Гоҳо, кечалар шу бўйга кўмилган хонада сўппайиб ўтириб, гирдимда ҳазондай сочилган пулларга термулганча ғаройиб ҳислар туйрардим. Уларнинг қатда бир тилсим яширину таннарихи адоий ниятларимга бийлагудай! Шунда юрагимни жиж-жиз кўйдирган алам жиндай пайсал топарди! Зобитовдай эл таънасидан ҳайиқиб ўтирмадим. Бўрнинг оғзи еса ҳам қон, емасам ҳам. Давринг келдимки, сур энди, дедим-да, ундан бурун «Волга» миндим. Ийғинганимнинг бетига қарамай, шопириб-шопириб сомондай совурдим, «Ҳақим шер!», деб ном чиқардим. Ахйри, шунчаликка бориб етдимки, осмоннинг устуниман деган не-неларни хўрозқанддай пулга чақдим. Э, Ойбарчин, нобоб бир хатолик ўтди-да мендан... — Ҳақимбек нордон дорини ютганидан мамнун боладай жилмайинқиради. Ойбарчиннинг: «Қандай хатолик?», дея сўрашидан умидвор, севинч учқунлаган қув назар билан унга тикилди.

Ойбарчин, гўё тўй-тўйлаб қайтгач, қулбахонаси ўрнида маҳзун култепага дуч келгандай ногаҳоний мусибатдан икки букилиб, ғамга чўмиб қолган эди. Сулув чеҳрасида, кўзларининг ичида мунг ва изтироб. У ададсиз азият чекмоқда. Ҳойнаҳой Ҳақимбекнинг қочирими қулгоғига кирмаган. Ниҳоят, ўпкиси тўлиб, кўкси сезиларли кўтарилиб туша бошлади, сиқимидаги узумлар эзилдими, бармоқлари орасидан нам сизиб чиқди...

Ҳақимбекнинг чаккалари қатирмадек тиришди. Кибр билан қаддини керди-да, тикрайиб қаради. Дўзах азобини бир сидра бошидан кечирган ва интиҳосига етиб, мушкулотга сўнгги нуқта қўйган одам — Ҳақимбек, Ойбарчин қисматимга кўйнар, бахтиқаролигимга ачинар, деган эди. Ҳасрат қилиб, қаҳрга қолишини кутмаган эди. Тумшайиб, айтганларини аввал-охир эслаб кўрди ва унда нафратга сазовор бўлгулик бирон қинғирлик кўрмади. Назарида, шундай қаро кунга йўлиқиб, сондан чиққанинг аҳволига фақатгина қайғуришу ҳамдардлик ўринли. Рост, Ойбарчинга тиз урди, нобоб бир хатолик ўтди-да мендан, дея ғариблигига ишора қилди. Энди, қочирими ерда қолган, ҳамияти баттар оғриди. Нимадир ичида қолгандек туюлди, қўққисдан гапи чала-чулпалигини эслади. Дарвоқе, Ойбарчинга у дардини дастурхон қилди. Бироқ, борини тўкиб солмади. Шу боис Ойбарчин ҳеч балони тушунмади... Вазият бирмунча ойдинлашди. Аммо Ҳақимбек қиссгаўйлик қилишга рағбат тўймади. Ойбарчин билан бу тахлит ажрашишга ҳам кўнгли бўлмади. Ахйри, унинг бунчалар соддадиллигидан ранжиб, қайириб ташлаш муродида кўлни кўрган кишига хос вазминлик билан деди:

— Ойбарчин, менга бундай қараманг. Сизга бу — «Касаллик тарихи»нинг тўлғазис эмас, олсангизу чатиб ташласангиз. Буни ҳаёт, дейдилар, азизам!

— Қўйинг-э! — Ойбарчиннинг койинган овози зўрға эшитилди. — Сиз... шундай қилишга қандай ботиндингиз-а? Яна, буни ҳаёт, дейдилар, деганингизга куяйми! Мақтанадиган жойини толиб, мени етаклаб келган экансиз-да? Бўлди, гапирманг! Шўрингиз қуриб қолганига кўзим етувди, лекин шунчаликка боргандирсиз, деб ўйламовдим. Кишининг боласи уволга қолса-ю, сиз...

— Ие-е, мен қараб турирманми?! Салом Ҳаққулнинг хунини довларим-ку! Раҳматлининг армонини ушатган бўлсам. Бу камми?

— Армонини ушатдим, дейсиз, Ҳақим ака. Шунча йил қандай чидадингиз, а? Тагин орқаворатдан қилиб юрган ишингизни қаранг! Ҳақимбек шунақа одам, дейишса, ишонмас эдим. Уз оғзингиздан эшитиб... Қўйинг-э! Қонун бор эди, ахир сизни отиб юборишмасди-ку!

— Нима қиласиз мени қўйнаб, Ойбарчин!

— Э, Ҳақим ака, токайгача эл кўзига чўп соласиз? Сизни худоям кечирмайди!

— Оббо, «бердисини айтгунча, уриб ўлдирасизми! Мен-ку ётиғи билан сўзлаётувдим, калаванинг учини чувалатиб, нуқул «Қонун!», «Худо!» дейсиз! Худоёйлаган билан бир нима ўзгарадими? Боя... Ҳа, ҳа... — У чуқур нафас олиб, ҳорғин уф тортиди. Кейин кўнглидагини айтирини ҳам,

айтмасини ҳам билмагандай хйёл иккиланди. Кафти билан юзини тўсди-да ўнғайсиз: — Бултур куним битган эди, узайтирган — ўзинг! — деди. Гапи вазиятга номувофиқлиги боис, сўзланатуриб аччиқ ранж чекди. — Операция чоғи кўнглим чўкиб ётганда, билмадим — тушимдами, ўнгимдами, фариштадай келиб, манглаймни силандинг, Ойбарчин! Кўргани кўзинг йўқ экан, нега шундай қилдинг?.. Бундан роппа-роса етти йил илгари — Салом Ҳаққулнинг ўлиги устидан чиққан кечам Чорбоғдаги кинотеатрда оқшом кўрган киномиз эсингдами? «Клеопатра...» Унда, Клеопатранинг Римга сафари ҳам хотирингда чиқар? Узи, қарам элатнинг маликаси-ю, худди юрт эгасидай дабдаба билан кириб боришини қара! Эпирим-эй! Осмонўпар тахтиравони пойида римликлар, истаидими, йўқми, Цезарь қатори тиз уриб, қуллуқ қилади — эсингдами шу!.. Сен ҳам туман кўйнидан чиқиб, Клеопатрадай руҳимга кириб келдинг! Қани энди қурбим етса — сендан қочиб қутулсам! Мендан кулма, гапининг чини — шу! Бундан бу ёғи тоза аломат. Шу, десанг, жонимда бўлак Ҳақимбек мудраб ётган экан. Сени қурдим дегунча инжиқлашиб бош кўтарайди, менга ҳақамлик қилади. Юрагим қон қусади. Эслашга ҳаддим сифмаса ҳам, ўша қатрон кечани ўйлаб кетаман. Бир ботил гўё чўқмор билан қоқ миямга кўйиб юборади, кейин анчагадовур ўзимга келолмайман. Ичай, аламдан чиқай десам, ярим жон, тўшақда ётибман... Сени ҳам, қизчамни ҳам кўрмасам, дер эдим. Кўрсам, жоним қийналарди. Касалхонадан чиққан, сенга йўлиқмаслик пайида юрдим. Хийла вақт ўтди, баноғоҳ бир хуфтон анави поликлиника дахлизиде тўқнаш келдик. Гавҳарда зарур ишим бор эди. Банкда кассир у, танирсан? Буни қара, сим қоқай десам, шу теварақдаги автомат-телефонларнинг яроқлиси йўқ. Поликлиникага кирдим. Дахлизда, деворга осғилқ кумушранг автомат-телефон бор экан. У трубкани кўтаргач, «Ҳа, оймча?...», дейишимни биламан, эшик тарафдан «Ҳақим ака, ўзингизмисиз?», деган овозинг келди. Юрагим бир қапчиб тушди. Кўзимнинг қирини ташладим: сени қошларингдан танийман-да, Ойбарчин! Ингичка, камондайн қошларингга қарадим! Сени лабларингдан танийман-да, Ойбарчин! Қон томай деб, анор донасидай тирсиллаган ақиқ лабларингга қарадим! Кўзларингга қарашга ботинмадим, Ойбарчин. «Шаҳар-жойга танда кўйибсиз, Ҳақим ака!» дединг; тегишган бўлдинг. Ҳаёлимдан бир ўй кечди: «бизларни соғиниб, шаҳарга уя қурдингизми, Ҳақим ака, демоқчи-да! Ҳалиям, ройиш, сенга кўнгли бор». Қўрғур хаёлни кўчаси кенг, не ўйлар кезмайди унда, Ойбарчин! Қулбаҳонанг қаерда, билиб қўйсақ, зиён қилмас, деб сўраб эдим, индамадинг, кулимсираб эшик сари юрдинг. Марҳаматингни эгри тушуниб, кутар, дея телефондаги суҳбатни давом эттиравердим. Ташқарига чиқсам, йўқ экансан, Ойбарчин! Рўйхатхонага киргандир, чиқар деган умидда биқиндаги эшикка кўз тикиб турдим. Жингалаксоч бир йигит ўша хонага юзланди, тутқишдан тортиди, силкиди, тақиллатди: кулф. Негадир, сени жонсарақ ахтардим, осмонўпар бинони айланиб ўтиб, нариги кўчага юзландим. Қарасам, худди ўзинг: қизил плашли бир жувон қўғирчоқдай қизалоғини етаклаб боряпти. Юришлари нақ сеники! Қоматини адл тутиб, майда-майда одим ташлаб, бир ўрим сочи тақимини ўпиб кетаётир. Оловдай ловиллаб етдим унинг билегидан тутдим, шартта ўгирдим. Узимизнинг қирғизлардан экан, боёқшининг капалаги учиб кетди... Шундай қилиб, сени йўқотдим-қўйдим. Оғзимдаги ошни олдиргандай жуда алам қилди. Манави қора қутиде, — Ҳақимбек бармоғининг учи билан калласини «қоқди», — не-не шумшук режалар туғилмади, Ойбарчин! «Бир балоси бўлмаса, танача кўзини сузмайди. Узи гап қотди-ку, эрига кўнгли йўқдир? Турмушдан норозидир? Дуч келган Ҳақимбек эмас-да сенга!», деб ўйладим. Кир ният кутқуси сабаб, ўшанда сиз,— деди Ҳақимбек яна «сиз»лашга ўтиб,— тоза илҳақ кўриндингиз менга. Уйловдимки... хай, кўйинг, у ёғини айтмай, жудаям ийғи қириб кетди! Уят-эй! Ғалати-я! Кинғир хаёл товоғга кирган чўкиртақдай тинчимни олдиди сиздан ортиқ ҳайиқмай қўйдим...

Ойбарчиндан садо чиқмади. Устига пақир тўла супуринди ағдарилгандек ерпарчин, мунғайиб ўтирарди. Ҳақимбек унинг авзоидан уқдики, энди туриб кетмайди. Ҳарнечук, анави «ой»га чанг солишлар қай тариқа барҳам топади,

эшитгиси бор. Лекин Ойбарчин «Хўш, кейин-чи?» дея сўрамади, бу маънода кўз ҳам тикмади. Гулдондаги оппоқ чечакларга нигоҳи илинганча чиқиб туриб берди.

— Бир қошиқ қонимдан кечинг, Ойбарчин, кўйинг, ранжиманг! Нима қилай, ахир, сизга юрак ёргим келди-да! Айбим шуки, олти йиллик емишимни, бир йиллик кечимишимни биратўла, рўйроқ айтганман!.. Алалхусус, яна тўқнашдик. Чорраҳани айланиб ўтиб, Янги шаҳарнинг йўлига чиқдим. Не кўз билан кўрайки, автобус бекатида ўтган-кетган машинага қўл* силкиб, тутақиб турибсиз. Эгнингизда жуҳуди атласдан кўйлак. Шу сизга чунонам ярашади, Ойбарчин, ҳеч тараф йўқ! Банкка қичанглаётган одам, қорангизни кўрдиму «Волга»ни миниб чиққанамга чандон суюндим. Худойим ишини ўнглаб юради, Ҳақимбек! Миндирасану ҳайто-ҳайт деб Оқтовга, тўғри Берансойга ҳайдайсан!.. Тушиб, қўлингизни олдим, секин, маънодор сиқдим. Бунинг натижасини кўриш муродида кўзингизга қадалиб тикилдим. Аввало, қўлингизни аста тортиб олдингиз, кейин «Эси жойидами бунинг!» деган маъно англатиб, лабингиз бурилди. У вақтлар кимсан — Ҳақим шер эдим, бу иддаонгиз айил ботди, Ойбарчин! Уша кезлар дилимдаги шу эди: ўтар дунё, кетар дунё! Эртан сендан қоладигани — дўппайган мозор. Хў-ўй, кўзинг тирингиде отни қамчила, айшингни суриб қол, дердим. Дастим узун, юртда ўзимни Ҳақим шер билиб юргичман, соямга салом бергувчи сон-минг. Сиз эса... «Ҳа-а, нима бу, димоғ-финоқ? Кишининг ишқорини оздирасиз. Утиринг, элтиб қўй», дедим. Сиз бундай бир қарадингиз, хўрдай десаммикан?! Изғириқ учирмади, йўқ бўлиб йитмадим! Сиз бундай бир қарадингиз, қизимдай, десаммикан?! Ер ёрилмади, кириб кетмадим!.. Шунда ҳам чағамўғлигим қолмади-қолмади, ҳа-а, майли, дедим, худонинг кунни кўп-ку, бизга ҳам атагани йўқ эмасдир... Менинг иккита тушим бор, Ойбарчин! Босинқирасам, шуларни кўрганим-кўрган. Кеча уйқум адашди, сахармардон суякларим бир оғирлашди-ей!.. Узимни сезиб ётибман-у, баҳарнав кўзим илинди. Босинқирабман, денг. Ҳовлимда, тахтиравонда сиз гулдай очилиб, Клеопатрадай кибр билан ўтирибсиз. Эпирай, бунчалар чиройли бўлмасангиз! Тагин марҳаматингизни қаранг: оқбилак қўлингизни Ҳақимбекка узатгансиз! Аммо икки орада мозорат, сиз нари, мен бери ёқда. Унг қўлимда бир бойлам чўкиртақ — гулдастанинг сели қочмаган дастаси эмиш. Мозорат гирди бир пахса девор билан ўралган. Деворга орқасини бериб Истарчи момо чўнқайган. У ҳадеб мени койийди, жаврайди. Йўл мозоратни кесиб, тикка ҳовлига чиққан эмиш. Боратуриб қўлимдаги дастанинг боғичи сирғалиб тушди. Энгашиб узалувдим, Истарчи момо безиллаб, икки қўлини бирдай силкий бошлади: «Ҳай, жувонмарг, қўй, қуриб кетгурни олма!» Белги бериб турибди, боғич — беҳосият! Ихтиёрсиз олдим, у жиякнамо қора латта эди... Сиз хўрдайин, қизимдайин қараш қилиб, тириклайин қаро ерга тикқан кун илк дафъа шу тушни кўрганман. Тўғри, унда мозорат бугунгидек аниқ намоён бўлмаган, оралиқ хийла олисиди. У айқириб оқаётган бутана дарё кўринишини берган. Чўчиб уйғонгач, азонгача мотам тутиб ётдим. Ирим қилиб, икки дунёда ҳам сизга дастим етмаслигига имон ўгирдим. Ҳақим шернинг қўли ҳам калта экан-да, бу оламда шундай хилқат ҳам бор экан-да, дедим. Тушим таъбири рост чиқди: намозгар ҳовуз бўйида ғўжбоғликларга моюна тарқатиб ўтирсам, Истарчи момо тиланчидай қўл чўзиб тепамга келди, Ойбарчин. Шундан берисини сен сўрама, мен айтмай! Юрагимдаги доғу алам кетди-я! Қўлимдаги қонни ювдим! Лекин қийин бўлди бу!..

Ҳа, шунақа. Зобитовни кесишади! Туғилган куним бугун, деб бежиз лоф урмадим, Ойбарчин. Боя туришимни болага ўхшатдинг, бошим осмонга етди. Бундай кун умрда бир келати, қани, сен учун! — деди Ҳақимбек тўлиб-тошиб, «сен»сираб. У қадаҳга узалатуриб хаёлан Ойбарчинга мурожаат қилди: «Сенинг мавжудлигинг, тахтиравонинг учун, тахтиравондан ҳам юксаклигинг, қўлетмас илоҳанг учун!»

Тинимсиз ўзгариб бораётган ғалати-ғалати таассуротлар

Ойбарчинни ўйлантириб қўйган эди, ниҳоят, унинг юзлари-га шундай бир ҳаяжон тепдики, бежирим қадах тутган қўли титраб кетди, шунинг касрида қалққан ичимлик қадахдан тошди. Кипригидан узилган кўзёши оловланган чеҳрасини ювиб тушди. У кўзёшини сидирмади, орланмади, аксинча, улғу ҳодисотга шоҳид кишидек тўлқинланиб, кечиримли, эъзозли назар билан Ҳакимбекка кўз ташлади. Кейин меҳри ийиб, аста ўрнидан турди-да, столни айланиб ўтиб, унинг чиройли чаккасидан беозор ўпиб қўйди. Қайтиб бориб курсисига ўтиргач, кафтлари билан чўғдек ёноқларини тўсиб, бир лаҳзалик сукутга толди. Соддадиллик ва табиийлик Ойбарчиннинг бу мунис ҳаракатларига шундай бир жон ато қилган эдики, Ҳакимбек ўша — тилаб розилигини олган кундагидан кўра толеини юз чандон баланд, ўзини масрур ҳис этди.

— Ҳаким ака, энди сизни қамашадиими?

Бундай дўлвор суроқдан у кулди, Ойбарчинни қизига қиёслаб, ҳар иккаласи ҳам бойчечакдек қувончбахш, маъсум, ҳимоясиз эканига ишонч ҳосил этди. Бағри туз сепгандек ачишди ва ғамгин уйлардан тезроқ халос бўлиш илинжида гапга чалғинди:

— Аслида, бу — иккинчи даражали масала. Қамоққача худо подшо. Қирриқлик қилинса, сувдан қуруқ чиқилади. Кассир — даллолдай ҳожатбарор-да, менда нима айб, Зобитовнинг кўрсатмасини бажарган одамман, деб бакрайиб тураверсанг, бўйинингга сиртмоқ солармиди? Фирромликка асти тоқат қолмаган, Ойбарчин!

— Нима гуноҳ қилган эдик, фалокат йўл қараб турса? Энди, икки қўлим бир тепамда бўлиб... Не-не ниятда қирчиллаб юргич эдингиз! Бирда сизни истаб йўлга ҳам чиқдим. Уйингизга боргани юзим чидамади. Саид Махсумга йўлиқақолай деб идорасига бош суқдим. Миттигина одам экан. Итирқин хонада бешов-олтов бир бечоранинг ғийбатини қилиб, тутунга кўмилиб ўтиришган экан. «Ойбарчинмисиз? Ҳаким жўра энди йўқ, Ойбарчин! Бизнинг жононни у йўлдан урди. Сиз энди каминига тегсангиз, газетачилар тили билан айтганда, мақсадга мувофиқ бўлади! Дурустми? Совчиликка кимни жўнатай! Ҳакимбойними, а?» Жўрангиз ичқора экан, бахиллиги шунчаликки, тегишган бўлиб, кулимсираб гап қотяпти-ю, ғайир товуши ҳирқираб чиқяпти. Айтганига ишонгим келмади, сизни кутдим, чимилдиққа оёқ босгунча кўзим тўрт бўлди, Ҳаким ака! Кейин... қорангизни кўрсам, тутдай тўкилиб юрдим. Менга ҳам осон тутманг, эрта сўлган гулдай сарғайдим. Не бўлса-да, айбингизни ювибсиз-ку! Энди юрт оқсоқолларига юкингинг, иқрорингизни айтинг. Эл ҳимматли, эл кечиримли. Қамоқдан чиққач, чўмилирилган чақалоқдай топ-тозариб, ҳаётни қайтадан бошлайсиз, Ҳаким ака.

— Янгитдан, дейсизми?

— Ҳа, янгитдан! Ишонинг, кўрмагандай бўлиб кетасиз ҳали! Мен ҳам... гоҳо толиқиб, кўнглим совиганда, сизни ўйлайман, оламда борлигингиз руҳи-жонингиз далда бўлади. Кўча-кўйда тўлиб-тошиб юргангизни кўрсам, бир қарич ўсаман. Қачон қарамай, сиз хурсанд юрсангиз, дейман.

— Раҳмат, Ойбарчин!

Ҳакимбек ўрнидан тургиси, Ойбарчинга тиз уриб, оёғини кўзига суртгиси келди. Лекин ўрни эмас. У Ойбарчиннинг давватидан руҳланган кўйи эртанги ҳодисотлар, қайта бошдан тикланажак Ҳаёт ҳақида ўй сура бошлади. Иттифоқо, зийраклик билан бир ҳикматни англади: Ойбарчин гўё қудуқнинг оғзидан турибди, Ҳакимбек — тубида. Ойбарчин юқоридан, бу ёққа чиқинг, дея ундайди; пиллапоясиз бу қудуққа тушмоқ бору чиқмоқ душвор!

«Ҳаммомпиш ўйнаётган боламидимки, уни бузиб, текислаб, қайта бошдан янгисини кўрсам?» Ҳакимбек мийғида аламли кулги, дилидагини Ойбарчинга сездирмаслик учун деразага бетланди. Ҳаёл уммони унинг кўнглини ўртаб юборди.

...Чимтол супа. Қорамтир фалакда юлдузлар ғужғон. Заминда... шотутга осилган сурп-экран. Унда дудами қиличлар ярақлайди. Ана, оқлар келди! Чапаев аскарлари қаёқда қолди? Ахир, оқлар ҳаммаёқни ғорат қилди-ку? Қизилларнинг кўзи қаёқда, анавиларни янчмайдими?! Шу жойга келганда томоша кўй бўлди. Киночи чол — Исмоил чўлоқ чопилган аскардек гурсиллаб қулади. Қий-чувда

кимдир чироқ ёқди, чол сартахтага олинган ўликдек қотиб ётар эди. Биров куйиб-пишиб деди: «Бечора, тупроқ тортиб келган экан-да!» Ҳакимбекнинг бағрида армон қолди: «Эҳ, Чапай, Чапай! Оқларни тиркиратмадинг-да, Чапай! Майли, ҳали шашмай туришин, ўзим Чапай бўлиб, кунларини кўрсатаман!» У эсини таниб, кўрдик, Чапаевнинг даври ўтган. Қийинчиликни бўйнига олиб, даштда бахтига яраша бир хўжалик тузгани маъқул. Кўрган кўз қувониб, Боғи Эрамми, десин. Тошлоқни текислаб асфальт йўл чиқаради. Икки биқинда кўркам, ғиштин бинолар киприкдек тизилади. Анави Берансойни кенгайтириб, ҳадсиз кўлга айлантиради, балиқ урчилади. Тоғ бағрига сув чиқарса, арчаю ёнғоқ экса, ўрмон тутиб кетади. Улуғ ишлар қилади у! Овлоқ дарани яшнатиб, одам топмас ўша жойда мактаб-интернат, техникум қурдиради. Манман деган мутахассисларни йиғади. Уқувчилар бамисоли Боғи Эрамда юришади, ишдан озод, фақат ўқишади. Утли-шуддиларини Масковга элтиб, университетга жойлайди. Мехмонга келганлар «Оббо, Ҳакимбек Қиличович-э! Қилса бўлар экан-ку!», деб ёқа ушлашади. Сердарахт, хушманзара кўчалар Алпомшиу Гўрўғли номида. «Муқбил Тошотар» стадиони. Тоғ сийнасидаги боғ-роғ «Ойбарчин» деб аталади. Ҳу баландликда унинг ҳаёлий сиймоси — ҳайкали: қўлларини чўзиб, кўзи тўрт бўлиб, Алпомшиини интиқ кутиб туради. Утли кўнгиллари юксакликка чорлайди!..

Шу манзара кўз олдида намоён бўлдию сўнгсиз армон забтиса Ҳакимбек сассиз ингранди. Ойбарчиннинг «Чў-милтирилган чақалоқдай топ-тозариб, ҳаётни қайтадан бошлайсиз!» дегани дилида яна умид кўзғайди ва «Асли одамзод нима учун туғилади?» дея мулоҳаза юрита бошлади.— Уруғимизни экиб кетганлар хокитуробдир. Киндик қонимиз гўё даракчи, у томганда, насли, яъники ҳаёти давом этаётганидан боболар руҳи шодланади. Эртан бир кун биз ҳам хокитуробга айланамиз. Шундай экан, ўтганлар руҳини чирқиратиб, хокитуробини оёқ ости қилмаслик, қора қонга бўяб, топтамаслик керак. Тириклик ҳар қайсимизни бино эстатуриб, капалак умридай қисқа муҳлат беради, шу фурсат ичида эртанлик боқий кунингги, хокитуробингги завол билмас чечакларга буркаб кет, дейди. Шу мурод йўлида ҳарқанча чарсиллаб яшасанг эрайди! Ана, — деди у деразадан аён кўриниб турган чароғон кўчадаги хушқад ниҳолларга кўз тикиб,— улар тагин куртакламоқда, мўрт бўлса-да, яшил япроқ ёзмоқда! Қишнинг нафасини сеза туриб, барқ урсам, дейди! Табиатнинг расм-русуми шунақа! Охирги нафасгача яратиш ва шу ният йўлида жон тикиб курашиш зарур! Ҳечдан кўра, кеч — чақиндай чақна, Ҳакимбек!»

Кўнгли ўсиб, Ойбарчиннинг қўлидан тутиб сиқди-да, ўзига қаратди.

— Нима дейсиз, Ойбарчин, мени қарғиш урганми?! Унғмайманми, а?

— Қўйинг, ундай деманг!— Ойбарчин уни астойдил юпатди.— Рост, сизни уриб қўйибди. Лекин эртанги кундан кўнгил узманг!

— Бир кун келиб, эл қатори юришимга ишонасизми?

— Ишонмай нима, Ҳаким ака. Бир қўшнимиз бор, муаллим-да, нукул, «Насиб этса, келар Шому Ироқдин», деб юради. Оғири орқада қолган бўлса. Энди бу ёғи ўзингизга боғлиқ. Ҳали нимани кўрдик, Ҳаким ака.

— Раҳмат, Ойбарчин! Кўксим тоғдай ўсди. Шундайлигингизни билиб, юкиниб келдим-да, сизга. Мингдан-минг қуллуқ! Жўяли гап қилдингиз, ҳасратимни элга айтмасам, кимга айтаман? Эҳ, Ойбарчин, Ойбарчин!— Ҳакимбек унинг қўлини қўйиб юборди. Шу чоғ авж пардаларга юксалган мусиқий садолар чаппар уриб қандилларни зириллатди-да тинди, асқланган саслар ҳам титрай-титрай вазмин ғовурга сингиб, йўқолди. Энди ён тарафдан ғурурга йўғрилган дардчил, сертаъкид овоз шуқуҳлана борди: «О, улар тушмас ерга, Ерда нима — бойланиб! Шу заҳот учар кўкда Бургутларга айланиб... Бургут менинг аждодим, ўлим деган нима гап? Йўқ, йўқ, менинг авлодим Етмас ҳеч қачон титраб!..»

Шеър руҳи Ҳакимбекнинг юрагидаги мудроқ туйғуларни кўзгай бошлади. У ёниқ овоз таралаётган тарафга бутун гавдаси билан ўгирилди. Биқинларидаги столда тўрт чоғлик йигит; тўрда бир шоир оёқда қалқиб ёдаки шеър ўқийди,

ёнидагилар столга ўмган бериб, эзилиб тинглашади. Хумкалла, тепакал шоир қийиқ кўзларини чирт юмган, баркашдек юзига қон тепчиган. Шағки ичига сиғмай сор лочиндай тўш уради, ҳавода мушт силкийди: «Сиз-чи! Сиз ҳам титрайсиз. Титраб-қақшаб яшайсиз! Лекин, билинг, оламда Бургут деган бир қуш бор! Титрамайди ўлимдан, Долга каби шиддаткор!..»

Шоирга ҳавасманд термулиб ўтирган Ҳақимбек, қойил-э, дегандек армонли бош чайқади. «Баҳодирнинг изи қолади, шоирнинг — сўзи! Сендан нима қолади, Ҳақимбек! У оғир кўзғалиб ўрнидан турди-да, қилпиллаган қадахнинг бандидан туганча шоир қошига борди. Шёър ниҳоясига етган, шоир дўнг, ялтироқ манглайдаги шабнамдек терларни арта-арта, қув жилмайиш билан: «Шамоллаганман-да, хириллаб, кўнгилдагидай ўқиёлмадим ҳам!» даяётган эди. Ҳақимбек даврадагиларнинг қиёфасидан шёър қолдирган таъсир юкни уқди. Шоир бунни сезиб турган бўлса ҳам, жўрттага шайтонлик қилаётганини, «Бу-ку, унақа-бунақа асар эмас, афсус, маромида жарангламади!» деган шаъмада шёърию ўзининг қадрини ошираётганини Ҳақимбек фаҳмлади. Мийғида кулиб, деди:

— Гапниям зира-пиёзлаб, тоза боллар экансан! Калланг ишлар экан, биродар! Шоир бўлсам, бешак сендай тўқирдим. Қани, кел, битта чўқиштирайлик! Мана шу шёъринг учун! — Ҳақимбек қадахини пешлади.

— Ана шу-да! Ана шу! Қаерга борма, мухлислар! — Шоир нима қиларини билмай қолгандек қўлларини ёзди. Илжайди, ўйноқлаб, Ҳақимбекка юзланди. Кейин ҳовлиққан кўйи қадахига узалди ва унинг бўшлигини кўриб, ишонгис келмагандек айлантириб қаради. Шашти синиб, деди:

— Э, бу ёғи дўлоб-ку? Рауф, ароқ-пароқ буюрсанг-чи?!
— Энди турсак ҳам бўлар? Чўнтақда ҳемири йўғ-у...
— Мулла мирқуруқнинг жойи эмас бу, де! Оббо-о. — Шоир ташвишликиб киссаларини кавлаштирди. Ниҳоят, ён чўнтагидан мижиғланган беш сўмлик чиқарди-да, белисанд, столга ташлади. — Рауф, чоп, ука, битта топиб кел!

Рауф қошларини кериб, калакаомуз жилмаётганча тагдор қаради: «Ароғ? Бунингизга мушук офтобга чиқмас!»

— Ҳей, Мирқобил! — Ҳақимбек қўл учида иллаб, официантни чақирди. — Қани, барака топгур, ҳунаринги бир кўрсат! Меҳмонларнинг сийловини жойига қўй! Каминанинг ҳисобидан!.. Биродар, молинг кўнгилга ўтирди! Сотмайсанми бизга?

Ҳақимбекнинг эшитган қулоққа ғалати туюлган тилагидан шоир нашъа қилди. У хўрозқанд сўраётгандек тамшаниб, оғирлигини чап оёғига солди, найрангли илжайиб, сўради: — Бўладигани айтинг, қанча берасиз? Кетай, десам, йўлқира тополмай бошим қотиб турувдим ўзи.

Ҳақимбек чўнтагидан бойламга қўл тегмаган қизилидан чиқарди-да, дастурхон устига ташлади.

— Уҳ-хў! — Шоир пулни кафтига олиб, салмоқлади, кейин «Бошинга кўтарсанг арзийдию аканнинг қадрига етмайсан! Ҳой, бола, тарозининг шайинини кўр!» деган хушнуд писанда билан Рауфини нуқиди. Сўнг биров турткилагандек ялт этиб Ойбарчинга юзланди. Ҳақимбек ҳам елкаси оша Ойбарчинга қаради ва унинг анжирдай эзилиб ўтирганини кўрдию хатолик ўтганини англади.

«Рост, худойим сизни уриб қўйибди!..»

Шоир жиддий торти, сипо томоқ қирди-да, бойламни стол четига қўйди. Кейин мавқе сақлаб, деди:

— Ташаккур! Биз овлоқ шахарда сиздай шёърпарастни учратганимиздан мамнунмиз. Буларингиз — ўзингизга сийлов. Асари учун қадах сўнишининг ўзи шоирга давлат! Сизга бағишладим ушбу шёъримни!

Ҳақимбек сиртига сув юктирмаса-да, зил кетди. Шоир қўлини қайтаргани ва пулингиз — ўзингизга сийлов, дегани, кўнглини қанчалик кенг тутмасин, ҳамиятига тегди. Шоир паршон, қўл учида бойламини яна пича суриб қўйди. Тенгситмагани тегишиб, бир челақ сувни бошидан қўйиб юборган каби Ҳақимбекнинг елкаси тиришди. «Ўзингни бос, Ҳақим! У-ку вақтини хушлаб ўтирган эди. Келиб тирғулан — ўзинг. Нега яна... Еярга бир тишлам зоғораси йўғ-у, бунча ўзини омонда кўрмаса? Зобитов эмасдир, ахир?!»

Шоирнинг, сизга бағишладим ушбу шёъримни, деган марҳамати ҳоврини босолмади. У чап қабогини кериб тикрайди, димоғидан захар томди. Баногоҳ, Ойбарчин

зимдан кузатиб турганини, норози қиёфасини тўйди. Хотиралар, аввал-бошдан то охир бари бирваракайига қуюлди ва шунча тоат-ибодату покляниш орзусидан сўнг яна шёър сотиб олишга бел боғлагани, шу баҳонада сармоясини намойиш этгани, тағин буни Ойбарчиннинг кўз олдида қилгани... вужудда чидаб бўлмас оғриқ кўзгади. «Эҳ, Ҳақимбек, Ҳақимбек! Шу одатинг зигирмодай кўнгилга уради-да, биродар! Чиллангда чироқ кўрмаганми-сан, дейман?» Мушти омбирдек сиқилдию қўлидаги қадах заиф чирсиллади. Кафти жазиллаб ачишди; қадах синиқлари қатори ичимлик ҳам оёқостига — паркет полга тўкилди.

— Ҳақим ака, қайтайлик...

Ойбарчиннинг зорланган овозини у зўрға эшитди, тишини тишига қўйиб, ғазаби босилишини кутди. Ниҳоят, қонини кўпиртирган ҳовур жисмини чатнаиб, бошига кўтарилди. Қалт-қалт титрай бошлади. Кўз олдида гўё мислсиз портлашда бодраган тупроқ кўрниниш берди — Клеопатранинг кунпаякун тахтиравони кўкка учди.

Аллаким билагидан сиқиб турарди, у хушламай ўгирилди ва Ойбарчиннинг ёлворувчан нигоҳига дуч келди.

— Ҳа-а, сафар қаридими, Ойбарчин?

— Бемаҳал бўлиб қолди, Ҳақим ака! Қизчангиз йўл қараб ўтиргандир!

Ҳақимбек итоаткорона пойгак сари юрди. Уч-тўрт одимдан сўнг тўхтади. Шимининг киссасига қўл суқди-да, қатлоғлик пул чиқарди, қайтиб бориб, уни дастурхон устига қўйди. Яримлаб қолган арман коньягига тикилди, кўзи қиймади, жаҳдланиб қўлига олдию кўтариб, то нафаси қайтгунча симирди. Кейин қўлининг орқаси билан лабини артиб, пича тин олди. Шишанинг тубида бир-икки қултум қолган эди.

— Тўқилса, биратўла тўқилсин битим! Ахир, иримчи одамман, Ойбарчин! — Ҳақимбек қолганини ҳам сипкорди-да, тамшана-тамшана шикаста қулди. — Энди кетсак ярашадим. — У пулни шишага бостириб қўйди, сўнг сочиқни олиб, лабларини сидирди. — Мана энди, ҳайто-ҳайт деб орқамизга қарамай кетаверамиз! Сизниям овора қилиб қўйдим, Ойбарчин. Айбситманг. Мен ҳам одамларга қўшилсам, элга элакишсам, дейман. Ибодинга очигини айтинг. Тушунади, эси бутун. Ҳавасим келади унга!

— Нимага ундай деяпсиз, Ҳақим ака?

— Унга осон — ёнида сен бор. Азобни Ҳақимбекка чиқарган. Анали шоирни қара, бош қашишга тирноғи қолмаган, босар-тусарини билмайди. Э-э, белда белбоғинг бор экан, Бойчиборинг бўлсин-да! Майли, ёвнинг човутида, Барчинойинг бор бўлсин! Шунинг кўйида от солиб ўтсанг...

Остонага етгач, эшик тутқичига қўл чўзатуриб, у вазмин бурлиди ва камалак жиличи саҳнга, серғулу садолар оқимида маст бўлиб рақсга тушаётган гуруҳга ҳасратли қараб қўйди. Кейин:

— Кўрган-боққанамиз шу бўлдими? Кетар жафосига бир ўйнамаймизми, а? — деди. Розилик ҳам сўраб ўтирмай, Ойбарчиннинг қўлтигидан олди-да, саҳнга бошлади. Серғулу оҳангларда жунбушга келган, қўлу оёғи, белу кўрагини ўйнаганча ўзини орқага, гоҳо олдинга ташлаб, бош қабири рақсга тушаётган тўдага етиб, тўхташди. Ҳақимбек Ойбарчиннинг белидан озорсиз қучди, Ойбарчин ҳам оқбилак, нозик қўлларини сомелик билан унинг яғринларига қўйди. Шу йўсин умумнинг ҳамда кўйнинг оқимида зид тарзда давра четини олиб, оҳиста айлана кетишди. Ҳақимбек, хаёлининг бир буржидан ҳасратли нидо оқиб келаётганини англади. Шуурида чарх урган ўтли саслар жисми-жонини банд этди: «Тирикман зоҳир аммо, халқ бир одам гумон айлар, Ва гар на маҳз сурат танда жонидан адашганман, ҳай, ёрингман!» Шу мунгли муножот, унга монанд маҳзун қуй, хонанданинг нолон, ғамбода уни... Ҳақимбекнинг томирида қон бўлиб оқди. Юрак тегиши баробарида ҳаракати ҳам борган сайин сусайди. Қўшиқнинг вазмин оқимида тебрана-тебрана рақс тушаберди. Анчадан сўнг, муаттар бўйин туюб, сергак тортиди. Алладек элитган наво хаёлидан чекинди. Кўпдан буён қўмсаб юрган — димоғига урилган бўйни дараклаб, тевааракка безовта аланглади. Кейин кўзини чирт юмди-да, ҳид олди. Ҳид димоғи остидан, Ойбарчиндан таралаётган эди. «Эҳ, худойим-эй! Бу — ниманинг ҳиди, а? Бунча ўткир бўлмаса?! Қалампирмунчоқ-никимикан? Топдинг? Анавиниси-чи? Сочини қатиқлаб ювган

чиқар-да? Шунинг... йў-ўқ, сут ҳиди, сут ҳиди бу!»

Ҳидларнинг момоси — шу ҳид Ҳақимбекни масқитирди. У баҳузур сўлиш олди; кўзларини очгиси йўқ эди! Бироқ, ногаҳоний турткидан чайқалиб кетдию кайфи учди, ялт этиб зарб еган тарафга қаради ва тирғалиб турган барзанги йигитга ёмон олайди. Афтидан, барзанги жазга туша-туша, ирғишлай-ирғишлай чайқалиб кетгану Ҳақимбекка урилган эди. У Ҳақимбекка парво ҳам қилмай енг ҳимарди ва улуғ ишга қўл уриб, шуни мароминга етказиш пайида бўлган тиришқоқ тахлит бир силкиниб олди-да, яна зикрга киришди.

Ҳақимбек Ойбарчинни қўйиб юборди. Оромим, деб тинчингни бузса, ҳақоратласаю қилмиши ўринлидек яна миқ этмаса — инсофданми шу? Ҳақимбек муттаҳамчиликка яраша жавоб қилгулик азму қудрат тўйди. Рақсга тушаётганларни туртиб-силтаб, йўл очди-да, давра ўртасига чиқиб борди, жамоа диққатини тортиш ниятида арслондек ўқирди:

— Э-хе-хе! Қоч, нари! Дов меники, қани, бошладик! У оҳанглар таъкидига бўйсунмай, жаҳд билан «Лазги»га шох ташлай кетди. Бир давра олгач, Ойбарчиннинг белидан кучдию чирпирак қилиб айлангирди, ахийри уни қўйиб юборди ва қўлига илинган бошқа қиз билан телбаваш ўйнай бошлади. Қўйи лабини у асабий қимтиган; битта-ярим тирғалса, жеркиб, кўкрагидан итариб юборар, ўзи эса минг муқомга йўрғалар, аҳён-аҳёнда қарс уриб создаларни қичар, «Қиздир!», дея пишанг ташлар эди. Ногоҳ олоққо чамандагул этакли қўйлаги қоматига ярашган Ойбарчин даврандан сирғалиб чиқаётганини илғади. У остонага етганда қайрилиб қаради ва узр сўрагандек ширин табассум ҳада этиб, енгилгина қўл силкиди. Ҳақимбек чалғинишни истамаган каби унга жавобан бош ирғаган бўлди. Кишилар четланган. Улар сахн гирдида чапак чалишиб, ҳавас-иштиёқ майлида лаллайиб туришар эди. Қиз-жувонлар давра жилловини қўлга олиб, хандон-хушонликини жонлангирган, одатийликка хилоф нимадир қилишга ундаётган бир ўктам йигит чиққанидан ўзларига йўқ шод. Наққирон руҳдан илҳом олиб, ял-ял ёниб, бири-биридан қовлишни истамай, ҳар қайсиси ўзича Ҳақимбекнинг назарига тушиш, жилла-курса, кўзини бир ёндириш иштиёқида муқом қилишарди. Ҳақимбек эса айқириб, айқирганда гашти келиб, оловдек ловуллаб ўйнарди. «Э, бу аёл зоти!.. Эр мардумларни қара! Бу кўлагалар қачон сонга киради, ҳайронсан. Йиғсанг, бари бир пичоққа соп бўлмайди. Кетдик, де, жаҳаннамга бошла, эргашади! Алланинг кўлагалари!»

Дўрдоқ лаблари сўлжайган, завқи келиб, ҳадеб калласини ўйнатаётган носкадибош кишига кўзи тушдию Ҳақимбек уни Салим гуппига ўхшатди: «У ҳам бўйинини шундай лиқиллатади».

...Салим гуппи эшагига хала босиб, қичаб келаберади. Уч-тўрт ҳамқури йўлини тўсади, давра олиб, бешқарсак чалади. Салим тўқимдаёқ қанот ёйиб, кифтларини учириб нағма қилади. Сўнг сертупроқ йўлга ирғиб тушади-да, аввало бешқарсакка жўр бўлади, бари бирваракайига эшилиб: «Ҳа-а-а, ҳу-у-у, ҳа-а-а»лаб даврани қиздиришади. Ниҳоят, бир йигит оловни кўзгайди: «Қўйма-а!» Бошқаси шайтонлаб, дағ-дағ титрайди, шақилдоқдек шақиллайди: «Салим! С-салим! С-салим! А, қўйма-а-а!» Салим гуппи чарс муқом билан қўймичларию белини қилпиллатиб рақсга тушиб кетади.

Шу манзара хаёлидан кечгач, гўё биров Ҳақимбекка пишанг ташлади: «А, қўйма-а-а!» У таққа тўхтаб, ўқирди: — Жим!

Ҳукмфармо овоз қалдироқдек гумбурлаб, мусиқий садоларни босиб кетди. Давракаш малаклар хангу манг, ҳаллослаб туриб қолишди. Иштиёқмандлар сомелик билан «Яна нима ҳунар кўрсатар экан бу» деган маънода тикилиб туришар эди.

Ҳақимбек ўнг қўлини адл кўтарди ва атай, анчагадовур жимлики сақлади. Ниҳоят, таранг сукунат чўкди, кишиларнинг сабру тоқати сўнги нуқтага етди, шунда у эътирозга ўрин қолмайдиган устивор оҳангда амр этди:

— Бешқарсак!

У ҳа-хулаганча қарсак маромини белгилаб, чапак чалди, бешқарсакни бошлаб берди. Салим гуппига таассуб қилиб, рақсга туша-туша, ботиний шавқ таъсирида оламни унутди.

Кимгадир аччиқма-аччиқ қийқириб ўйнаган сари суяклари енгиллашиб бораётганини ҳис этди.

— Э, дўст!

— Шох ташлашингдан, аканг!

— Бўш келма!

Ҳақимбек қушдек енгил тортиб, росмана жаҳд билан чир айланаётган эди, қўли момиққа тегиб кетганини сездди. — Во-ой! Қон! Қўлингиз қон..

Чинқириқ қулогини тешиб юборди. У шамдек қотди, сўнг боши айланиб, беҳол чайқалди, айюҳаннос солган жувонга еб юборгудек ўқрайдию унинг момиқ жемпери енгидеги қон юқини кўриб, кўнглини ваҳму ҳаросат босди. Ҳали қадаҳ синиғи тилиб юборган чоғи, ўнг кафти, йўғон бармоғи ҳамон симиллаб оғир эди. Бироқ кафтига қарашга юраги бетламади. Гафлат босиб ёв чангалида қолган баджаҳл ярадор каби юраги така-пука, кўзлари ола-кула бўлиб, қуршаб турганларга бир-бир қараб чиқди. Кишилар гўё ич-ичларидан қаҳқаҳа уришар, поқдомонликларини писанда қилишар, бу билан уни қаро ерга тикишар эди.

Одамлар Ҳақимбекнинг кўзига бало-қазодек кўринди. Издихомдан ётсиради. Фариб, яланғоч кимсадек ўзини шарманда ҳис этди, кўзлари қонга тўлиб, жеркинди:

— Йўқо-ол ҳамманг!

Малаклар офтоб урган чечаклардек сўлдилар. Лабларини буриб, туртиниб-суриниб чекина бошладилар. Орқавордан биров юрак ютиб тўнғиллади:

— Жинними бу?!

Ҳалигина бўйинини лиқиллатган носкадибош киши ёқасини тўғрилаб, томоқ қирди-да, ўдағайлади:

— Ҳў, йигитча, кўтар жийдаҳалтангни! Бир қултум отволиб, ўттиз икки гўлоҳга ўт қўясанми, дейман? Мелиса чақириб, танобингни тортсак-ку, кўрасан-а!..

— Ия, бизнинг мухлис-ку!

Шоирнинг пушаймонли овози қулоғига чалинганч, Ҳақимбекнинг ори келди, талмовсираб издихомни ёриб ўтди-да, эшик сари юрди. «Шулардан бир мучам каммиди менинг? Қаёқдаги ёвшош қочогонлар оёқоти қилишса?!»

Ҳақимбекнинг ори келди, талмовсираб издихомни ёриб ўтди-да, эшик сари юрди. «Шулардан бир мучам каммиди менинг? Қаёқдаги ёвшош қочогонлар оёқоти қилишса?!»

Ҳақимбекнинг ори келди, талмовсираб издихомни ёриб ўтди-да, эшик сари юрди. «Шулардан бир мучам каммиди менинг? Қаёқдаги ёвшош қочогонлар оёқоти қилишса?!»

У қайриладиган томонига бир қур назар солди-да, тезлики оширганча, ҳаялламай рулни бурди. Мотоцикл енгил иддамлаб, кажава теварагида жувозчи отдек чир айланди ва шаҳарни иккига айирган намчил йўл узра елдек учиб кетди.

Янги шаҳар ортда қолди. Эски шаҳар чорраҳасигача йўл

текис, икки ёнда симёғочлар шамдек тизилган, улардаги неон чироқлар атрофга сутдек ёғду сочиб, чарақлаб турибди. Чироқсиз юрганда жин урмас. Ундан у ёғи.. қизик, нега ёнмайди?

Ҳақимбек чироқдонни шаппатилаган эди, нимадир шиқирлади. Шишаси тўкилгандек. У қўл юборди, синиқлари бармоғига олмас тигидек тегди. «Э, номерд! Тош билан атай мажақлабди-я. Тикка устига ҳайдасак, кўрқиш — балойи жон, ура қочиб бир балога йўлиқади, деган ўйдадир-да. Оббо! Ишқилиб, бир марта чириллатиб қувишар, уларнинг чироғи ёруғида ҳам ўлаатга етиб оларман!»

Колхоз йўли дарадек қорайиб ётарди. Тутлар икки ённи девордек тўсган; осмонда уада булутлар кезинар эди. Бирон-ярим деразадан қуйилган ёғду бўйрача энликдаги жойни ёритган, лекин Ҳақимбекка бу чўт эмас, йўлни қаричма-қарич, ўнқир-чўнқиргача гўё кафтида, ажиб равшанликда кўриб турар эди. Филдираклар равон ўзанини ўпа-ўпа чир айланади; намхуш Ҳақимбекнинг юзини ялаб ўтади. «Ҳоври пасайиб, тушовланиб қолди-ку булар? Канадай ёпишшдан бурун йўлнинг ҳадисини олмайди киши!» Оралиқ масофа чиндан узайган, чироқ ёғдуси фонусникидек ланғиллашдан аёнки, «ЗИЛ» ўйдим-чу-қурда қапчиб, учиб-қўниб келмоқда. «Бизлар азалдан тоғчи!..» Ҳаёлида шу сатр чарх урдию итялоқлар чангалидан қутулиб чиққанига қаноат ҳосил қилди, тетикланди. «Лекин, билсанг, оламда Бургут деган бир қуш бор! Титрамайди ўлимдан, Долға каби шиддаткор...» Таранг, пуриқор овоз шуурда жаранглаган сайин жағлари қаршиди, вужуди пайга айланди. Юрагида ададсиз қувват тўйди. Тўсиндан, кун бўйи соядек эргашиб, жонидан тўйдирган итялоқлар билан ижиклашгиси, қитиқпаларига тегиб аламиндан чиққиси келди. Хуфтон палла тарғил танача иштончанг болани судраб чиққан жойдан ўтгач, атай тезликни сусайтирди. Йўлнинг бу ёғи бежавотир: ғужбоғгача икки биқин яланг дала, мол-ҳол лоп этиб олдинги кесиб чиқмайди. Қишлоққача тўрт қадам, бир газ берса, уйига етиб турибди-да.

Рўпарадан келаётган трактор чироғи Ҳақимбекнинг кўзларини қамаштирди. Кўзгучадан кўрди: «ЗИЛ» бечироқ, шашти ёмон. У юхо ҳамласини нақ гарданида қис этдию газни босди. Мотоцикл бойловда ётган асов тойдек ирғишлаб, отилиб кетди. Бир дамлик таҳликадан халос бўлгач, калакаомуз илжайганча ортига ўгирилди ва ... бўғинлари бўшашиб, жони чиқиб кетаёзди. Хотиротида гўё чақмоқ чақди ва унинг ёруғида важоҳатли юзлар, қасдланган кўзлар равшан кўринди. «Уша!» Қотиллик содир бўлган кеча изидан тушган машинага тутқич бермай кетатуриб, у баайни ҳозиргидек бурилиб қараган ва ғира-шира иллаган: шофёр рулга кўрагини ташлаб, жон-жаҳдида машинани тезлатиб келаётган эди. Ҳозир айнан шу манзара кўзига чалинган, ёдидан кўтарилган бурунги ҳолат ҳам хаёлида жонланди. «Айтмовдимми, ўша бу. Бўри маймоқнинг кетида ўламсаланиб турган найнов! Боя, ошхонада унга кўзим тушиши билан қайдаям кўргандай бўлган эдим, бежиз эмас экан-да! Хотирамдан ўчганини қара! Тагин, касофат чарм камзул кийволибди. Э-э, шошма-шошма, Салом Ҳаққулни чоган шу чиқар? Ярим кечаси, ойболта кўтариб юрган эди-ку? Худди ўзи! Қонхўр-э! Пес пес билан қоронғида топишибди-да! Энди нима қилдик? Қишлоққа ҳам етдик, индамай муюлишдан қайрилиб кетаверамизми? Улар икковининг, ҳойнаҳой, ойболтасиям шай? Яхшиси, уйга бориб, дўппини оли-иб, пишиқ йўлаб кўриш керак?»

Ҳақимбек мотоциклини туйқусдан чир айлантирдию йўлнинг сўл қанотида терс томонга қараб туриб қолди. Мушукка ташланган ит янглиғ басма-бас келаётган «ЗИЛ» унга бир баҳа қимтиди, бироқ тезлик туфайли тўғрига ўтиб кетди: орқа чироқлари қон қуюлган кўзлардек қизарди; тормознинг чийиллаши сукунат қаърига ғулғула солди.

...Ҳақимбек қўштабақа дарвоза қабатыдаги эшикчани тегиб очди-да, ҳаприқиб ичкари кирди. Лаҳаддек зимзиё ҳовли алланечук безовта кўринди. Гўё пана-пасткамда ёёғил эшиги ортида биров ойболта кўтариб, йўлини пойлаб тургандек. Шу чоғ ногоҳ эшикча ғийқиллади; у апил-тапил кетига бурилди: йўқ, эшикчани бемаврид шамол ўйнаётган экан! Талвасада эсанкираб, ойнабанд айвонга яқинлашди.

Эшикни очиб киргач, уни ёпишни ҳам унутиб, тўғри хилват меҳмонхонага ўтди. Айвонга бақамти хонанинг деразасига кўз кирини солди: ичкари ғира-шира, кўкиш ёғдуга кўмилган. Алланечук олаговур, мотамсаро нолиш, эзгин муножот тараларди. «Кино кўришяптими дейман». Қандайдир жўровоз таваллою энтиқиш аро баногоҳ инсоний улардан мутлоқ устивор, долғали овоз жаранглади: «**Мен тириклик ва бақодирман; менга имон келтирганнинг жони узилса, яна унга жон ато бўлғай...**»

Ҳақимбек оёғи михланганча туриб қолди. Табаррук оби замзамдан тотинган умидвор касал янглиғ суякларни қизиб, жиққа терга фарқ бўлди. «Мен тириклик ва бақодирман; менга имон келтирганнинг жони узилса, яна унга жон ато бўлғай!..» Кўпдан дили тиланган хотиржамлик руҳи-жонини чулғаб олди ва, чўкаётган одам хасга ёпишганидек, шу каломга маҳкам тармашди, у гўё шуурига зиё, дилига таскин, руҳига қанот ато этаётган эди. Даҳлиздан аста ўтиб, меҳмонхона чироғини ёқди. Ясатиғлиқ серфайз хона бўсағасида турган кўйи у каломни ана бир қарра хаёлан такрорлади.

Хона таъбига мувофиқ тарзда саранжом-саришта: тўрга ва икки биқинга беқасам кўрпачалар солинган, симобий шоҳи жилдли болишлар ҳурпайиб турар эди. У кўрагини сиқа бошлаган зиклик чангалидан озод бўлиш илинжида кўрпачани босиб-эзгилаб ўтди-да, қирмизи шокиласи ер ўпиб турган зарҳал пардани силтаб-силтаб, икки ёнга сурди. Баногоҳ дераза ортида бир шарпа кезингандек туюлди. У қорамтир ойналарга диққат билан тикилди. Назарида, аллақандай шамойил кўриниш берди. Бу ўз акси эканини хаёлига ҳам келтирмай миясига урилган иштибоҳ қўтқусида шошқалоқлаб, пардага чанг солди. Уни ростлайтуриб, қўли асабий титради. Устига устак, дарвозахонада ваҳм босиб дағ-дағ қалтирагани ёдига тушди, орияти кўзиб, номусдан юзлари буришди. «Эшикчани қулфламадимми!» Шу ўй кўнглидан кечдию ортиқ ўзини идора этолмай, шубҳа ва кўрқинч комига тушди. «Деразадан мўралаган ким! Милтиқ ўқталиб турувди чоғи?» Ҳақимбек сесканиб, чор ённи кўрашган жиҳозларни сергак назар билан кўздан кечирди. Барқут қопламали вазмин столу пойгак бурчакда — пастак жавонда тумтайган «Фотон» телевизори ва унинг тепасидаги тикқора телефон аппарати — барчаси қандайдир фалокат исини олгандек безовта, гўё шу дилгирикка шоҳид бўлишни истамаган каби норози тўрсайган. Девордаги чўддек гиламлар, назарида, бир нимадан қийналаётгандек. «Яхшиликдан дарак бермайди бу! Устинга бостириб кириб, ётган жойимда чопиб ташлашса-я!» Тошбоевнинг, найнов тиржайи-иб, Салом Ҳаққулнинг қаншарига болта солди, дегани хаёлидан мезондек сузиб ўтдию тасаввурдаги чўкинди хотира даҳшатли йўсинда қайта жонланди: найнов қаҳқаҳа урди-да (жаҳолатга тўлиқ бу гулдирак Ҳақимбекнинг қулоғини батанг қилди), қўшқўллаб ойболтани кўтарди ва ҳавойи саржинчидек чиранганча боши устида туриб қолди! Ойболта унинг нақ қаншарига тушгулик эди, кўрқинчдан қошлари ораси муз қотди, Ҳақимбек сўнги нафаси чиққунга қадар ойболтанинг муздай дамини ҳаёлидан қува олмади. «Унга нима зарур экан? Мол-дунё орттираман, деб бировнинг қонини тўкишдан ҳазар қилмасмикан?» Дилидаги устивор Ҳақим унга ўқдирди: «Э, Ҳақимбек! Сен анойи эксан! Кишига олов ўтиб ўрганган у... Чақалоқ она қорнидан нимага қирқираб тушади? Билсанг, жисми-жонинда бир ташналик туяди. Ташналик уруғласа, уруғ илдиэ отса, бора-бора эътимодга айланади. Булоқдаини қобиқни ёриб чиқишингда қанот бўлади. Алпомишдай, Барчинингни кўзлаб учаверасан. Бунга кўрбинг келмаса, ташналик руҳингни қовжиратиб, жонингни заҳарлайди. Оқибат, ёруғ олам кўзинга қоронғи туюлиб, бахтиқаролигинг илдинини ўзгалар саодатидан қидиришга тушасан. Илло, уларнинг пайини қирқмоқ баробарида ташналигингни пича босасан! Модомки, найнов кун кечириси баҳонасида мардум қонини ичган экан, қон тўкиш энди унга писанд эмас. У бағрини кемирган чанқоқликни шу тарикка қондиради. Бировни боғбон, бошқани сорбон, кимнидир қотил, зўрни жаҳонгир қилувчи асли шу — ташналиқдир!»

Ҳақимбек жавон биқинидаги жимжима безакли сандиққа тикилганча ўйловда қолди. «Анави қонхўр ўлигинга ўт

қуишдан ҳам қайтмайди! Бундай кўргиликка чидаб бўлмайди. Чоғланиб турган маъқул. Кунини кўрсатиб қўйиш керак! Шундай! Ҳозир, ҳозир!» У икки ҳатлашда сандиқ ёнига борди ва тахлоғлик шойи кўрпачаю духоба ёстиқларни бир силтовда гурсиллатиб қулатди. Калитни излади, тополмагач, сандиқ зулфинидаги япаски қулфчани қайириб, бир кучанишда шартта юлиб олди. Оч яшил тус қопқани силтаб очди-да, тахлоғлик бекасам чопону серкашта белбоғларни, эн атласу тулумдек бўхчаларни — човутига илинган бор матоҳни бошиндан ошириб итқитаверди. Ахйир, сандиқ тубида бир-икки китобу кунт билан терилган турнақатор тиллазаёмларгина қолди. Улар ҳаво рангида муздек товланиб ётарди. «Оббо касофат-э, қай лаҳадда экан у?» Жиззакилиги туджио ғазабини босолмай заёмга чанг солди, титраб-қақшаб уларни нимталашга тутинди. Бироқ бармоқлари шу қадар бежон эдики, қат-қат қоғозни бурдалаш тугул икки бўлиб ташлашга ҳам кўрби етмади. Баттар қутуриб заёмларни ғижимлади ва зах урган гулкори деворга қарата иргита бошлади. Шу пайт фанер-шифт устида нимадир қитирлади ва ваҳима солиб бўсағадан тўрға томон сирғалди. Ногаҳоний бу товуш ҳаприққан Ҳакимбекни шунчалар шоширдикки, оқибат у ҳушини буткул йўқотди, ҳатто товонидан яхдай тер чиқди. Бурчақдаги ёйсимон карнизга етгач шовқин тинди, карниз ортига бир нима ҳўл латтадек сирпаниб тушди. «Ҳа, бошингни егур!..» Каламуш ўзини ўнглаб олишга уринибми, жон-жаҳди билан карнизни тирнай бошлади. «Бехосият-э, ис олган шекилли!»

Ҳакимбек стол устига ирғиб чиқди-да, бурчақдаги ўша карнизни муштлаб, ичкарига тиқиб юборди. Узалиб, фанер қоплама устини тимирскилай бошлади, жонсарак пай-паслай-пайпаслай портфель дастасидан тутди. Уни силтаб тортиган эди, тупроғу хас-хашак шовуллаб бошига қуюлди. Карнизни ростлаб қўйишни ҳам унутиб, пастга сакради. Қопқонинг «жағ»ини очаётгандек кучаниб портфель оғзини иккига айириб юборди. Ўлтироқ қурт каби яшилганган аккредитив васиқаларга кўзи тушдию бўшашганча туриб қолди. Сўнг уларни аста бир четга сурди. Портфель тубида бир неча ўқдон ётарди! Уларни кўрган заҳоти юраги увишди. Уша — бурунги вос-вос яна хаёлини чўлгаб олди. Назарида, мана ҳозир, ҳозир милтиқни топади, ўқлайди, кейин... Наҳотки пешонасига шу ёзилган бўлса?! Наҳотки ўзини ўзи отиб қўйса?! Йўғ-э! Ушанда ўқ-дорини портфельга тиқиб ташлаган экан-да? Милтиқни-чи? Милтиқни қай ғўрга қўйган экан?

Тимирскиланиб, жавон орқасини, кўздан пана жойларни бир-бир қараб чиқди. Йўқ, ерда ҳам, осмонда ҳам йўқ! Э-э, кўрпа орасига қўймаганмиди уни.

— Ана-ку! Турибди-ку! Вой, каллаварам-эй, кавлаштираман жойинг қолмади-я!

Ҳакимбек ағдар-тўнтар тўшак орасидан яккатигни суғуриб олди. Ҳамон юраги бежо эди. Нима қилса экан: ўқлаб қўйсани ё... ўқламагани маъқул-ов... Ҳали бир тўхтамага келмаёқ, мук тушди, шоша-пиша милтиқни ўқлади. Шу чоғ эшик ғижирлаб, эши очилди. Ҳакимбек беихтиёр туриб кетди, ҳадик қутқусида жонқиқиб тисланди. Ва шу заҳоти ишқалга йўл қўйганини фаҳмлади: эшик занжирини илмагани етмагандек, яккатигни олишни ҳам унутибди-я! Тинка-мадори қуриди. «Ҳалиям кеч эмас!» У эшикдан кўз узмай, жавонга таянганча аста-секин энгашди. Мана, қўли чақмоқни тортаётган эди, олчагул кўйлакнинг ҳилвирраган этаги кўринди, кейин қора бахмал нимча кийган Ҳанифа останада пайдо бўлди. У юрак ютиб ичкарига кирдию эхсонаси чиқиб, ағдар-тўнтар тўшақларга, ҳазондек сочилган заёмларга, ўпирилиб ётган карнизга, сўнг жавонга қалишиб суратдек қотган эрига қаради. Ҳакимбек унинг қўрқув тўла кўзларидаги сўроқни уқди: «Нима бўлди, دادаси, тинчликми?»

Ҳанифанинг бемаврид бостириб кириши, нигоҳидаги сўроғу ҳайронлик Ҳакимбекни тутайтириб юборди. «Шум-

оёқ! Қовириб қўйибмиди сенга!.. Тоза юзим шувит бўлди-ку. Энди бу не ўйга бормайди дейсан?»

У бўғилиб кетди, қўйлагининг ёқаси бўйнига тарашадек қадалди, уни силтаб тортиган эди, бир эмас, уч тугмаси чиртиллаб узилди ва чўғдек гиламга маржон каби сочилди. Ҳанифа тугмалар бекор ўзилганига ачингандек юзини буриштирди. Ҳакимбек баттар хит бўлиб, ўқрайди.

Ҳанифа кўрқа-писа сўзланди:

— Боя, кассир манавини ташлаб...

Шундагина Ҳакимбек унинг журъатсизгина чўзилган қўлига, сикимидаги пулга — пул дегулиги қолмаган, эзгила-ниб, ийғи чиқиб кетган уч сўмликларга эътибор қилди, уни кўргач, тагин миясига қон тегди.

— Эҳ-х, пу-у-ул! Яна пулли! Усин бу пул! — У чарсиллаб ёндию бирдан тек қотди.— Сонга кирмади булар! Пул йўқолмади, мен қутулмадим! — Туйқусдан унинг кўзлари чақчайди ва ярадор арслон каби ҳамла қилиб Ҳанифага ташланди. Қоғоз пуллари юлқиб олиб ғижимладию ҳимояга чоғланиб чап тирсаги билан бошини пана қилаётган хотинининг башарасига урди.— Олма, олма, олма, деб худонинг зорини қилмаганмидим сенга! Колхозда ишла-масам, анавилар бўйинига тахтакач солиб туришса, бўғзимга харом-ҳариш тиқишса, сен... шундан беҳабарми-сан? Булар меники эмаслигини, бировнинг ризқи эканини яхши биласан, кўра-била туриб, жўрттага шундай қилсан! Қани, қачонгача чидар экан, дейсан-да, а? Эй, қарғишга қолишдан ҳайиқмайсанми сен? Е раббим, гуноҳим нима менинг? Уҳ-х, ўлдираман, қонингни ичман ҳаммангинг, ҳаромхўрлар!

Ҳамон чап тирсагини кўтариб, юзини тўсиб турган Ҳанифа девор бўлиб қолган эди. Ҳакимбек, ўлдираман, дея росмана таҳдид қилгач, у чўчиб, тисарила-тисарила бўғиқ, ҳирқироқ овозда чиққирди:

— Эна, энажо-он!

Шу пайт эшик табақаси кенгроқ очилдию кўрқиб кетган Адолат онасининг этагига ёпишганча ичкарига мўралади, жавдираган кўзларида ёш ғилтиллади, юзлари бурилиб, уввос тортиб йиғлаб юборди. Уларнинг ортида — ғира-шира даҳлизда Ёдгор калтангин саросимали юзи кўринди. Келин, бобо, набиралар босинқи овозда гўнғирлашди. Кейин чол товушини кўтариб, иддао қилди:

— Э, садқаи сар, менга деса, ўлиб кетмайдими!

Кимдир эшикни қарсиллатиб ёпди. Бу ҳам камлик қилгандек телефон қақшаб жиринглади. Аппарат телеви-зор устида, Ҳакимбек қўл чўзса етгулик жойда эди. Уни олдию аччиқ устида тоблаб ерга урди; трубка илондек сапчиб, нақ оёғи остига тушди; тембр қитирлади, палағда, дағдағали овоз эшитилди: «Ало-о! Ҳўй Ҳаким, манга қара, бўтам, сан кў-ўп ҳаддингдан ошма!» Ҳакимбек нима қилаётганини унутиб, тимқора аппаратни қопқондек тепиб юборди; аппарат чирпирак бўлиб бориб деворга урилди-да, шарақлаб парчинланди, титиғи чиқиб кетди. Шундан кейингина у бир оз ҳовридан тушди. Қайдандир намхуш, зах ҳаво сизиб кираётган эди. Эшикка қаради: зич берк. «Зулфинни илиш керак!» Хотинининг ночор: бошини тўсиб, мурувват тилаб мўлтайган ҳолати, қизининг қўрқинчдан бурилган юзлари, отасининг саросимали чақчайган кўзи... бирдан хаёлида қайта жонландию куйиб-пишиб эт ташлади. Ахир, шу дилсиёхликни истаганмиди у? Нега унинг дардини сезишмайди? Қолига қўйишмайди? Бесўроқ дунёсига бости-риб киришади? Нега? Топташади, хўрлашади! Нега?!

У яна тинчини йўқотди, ғайришуурий тарзда ўрнидан жонсарак туриб кетди, хона ўртасига етганда қўқиб ётган тўшақларга кўзи тушди, буни энди кўраётгандек қаттиқ ажабланди. Мияси беҳад толиққан, қулоқлари остида гўё телефон сими чийиллар эди. «Ёпирим-эй, бу нимаси — юрак ухлайди, дегани шумикан? Қизик, сими қоққан ким бўлди? Бўри маймоқми? Бўтам»лади-ку. Нима, пўписа қилмоқчимми ё оғоҳлантирмоқчимми? — У мийиғида кулди.— Сўзлашсанг бўлармиди? Ана шунда... Қизик, нега айнан бугун моюна опкеллиди? Бир балога шаъмамикан? Шаъма бу! Қўй, тақимлашмайлик, бўрсан, егансан, сенинг ҳам тумшуғинг қон, колхозда ишламасанг ҳам мўмайгина сармоя чиқариб турибмиз, дейишмоқчи. Эҳ, тупурдим сарқитингга! Шошма, шошма, Ҳанифанинг қарашлари бержороқ эди-ёв! Асли, бир ҳасратда кирдию... Оғзинидаги

¹ Аккредитив васиқа — омонат кассага қўйилган маблағни истаган омонат қассада олиш учун бериладиган ҳужжат.

сақичингни олдирдинг-а! Жўяли муомала қилганинда... Кассир уни юраколди қилган чиқар: «Тўқайга ўт кетса, ҳўлу куруқ баравар ёнади, эринг ёшлик қилмасин! Жаврини сизлар тортасизлар, келин!» Тавба, нега унда итялоқ кўйишди — ақлга сиғмайди. Бузғунчиларнинг устози бир макрни бошлади-ёв? Кассирни жўнатишга жўнатган-у, кейин айниган: «Ўлса, очиқ пуштага! Йўқса, кўлга олиш керак! Судда тескари гувоҳлик берсин!» Ундай десанг, жиноятга шерикман-ку! Уф-ф, миям ғовлаб кетди. Ёки гап бир жойдан чиқсин, деб... Ҳеч-да, ҳайқишди-ку. Ҳужжатларнинг пайига тушишган. Қозонбошида турганимни пайқақсбди, чоғи. Э-э!...—Ҳақимбек калаванинг учини илгандек бирдан бошини кўтарди, кўзлари чақнаб кетди, гап бу ёқда экан-у, деган каби афсусланиб бош чайқади. Махсумга иқдор бўлган эди-ку. Тилидан илинган экан. Махсум, наҳотки чиндан ҳам...

Ҳақимбек англади: бугунги суришманинг охир-оқибати чамалаганидан анча жиддий ва аянчли тугайди. У — сел ўзинидаги дамба. Оқим муқаррар суратда уни суриб, оқизиб кетади ё яқсон қилиб, янчиб ўтади. Залворли юк кўкрагидан босиб, умид чечакларини ағбор қилади.

«Булар ҳалиям кўнгил узгани йўқ. Ҳалиям Зобитовнинг жонига ора кирмоқчи. Епирай! Ҳанифадан гап ол, Ҳақим, ҳалиям кеч эмас. Шошма, ўпкангни бос, ақл билан иш тут! «Ёвузлиқка қарши — маккорлик». Шунақа кино бор эди шекилли? Ҳанифа келганда ҳам манави сабил кўлимда экан-да? Э, галварс! Ишинг чувини чиқаради у. Хўш, нима қилдик? Бемаҳалда йиғлаётган ким? Бунча ўқирмасанг.. Хўш, шундай ҳам бўлсин, дейлик! Мендан ҳадиксирашлари турган гап. Кассирликдан кетибманки, пайимни қирқишолмай гаранг. Азбаройи кўрққанларидан чўтал тўлашади. Тагин зуғим қилишмоқчи, тагин... Йўқ, энди кеч! Дамбани бузган ўзинг, энди қалқон бўл, дейишмоқчи. Чиқмаган жондан умид. Бу — Махсумнинг йўриғи! Шундай қилсак, иш хамирдан қил суғургандек осон кўчади, деган-да. Ҳа, тулки-ей! Панага уриб кетасан-у, думинг белги бериб кўяди. Тошбоев айтгандай, бу тўқайда сен янгисан, Махсум!.. Ҳали замон келиб қолишар, шу кеча қандай бўлмасин, тиллашгани келишади. Келишсин, марҳамат, эшигимиз очиқ. Аммо, кеч...»

Ҳақимбек тўрға ўтиб, кўрпачага мук тушди. Мудроқ босиб, чаккалари тиришиб, сирқираётган эди. «Шу кунлар ҳам ўтиб кетармикан? Мен ҳам элга элакишиб, эмин-эркин юрармиканман? Кечалари тўшагимда бемалол оёқ узатиб ётармиканман? Шундай пайтлар келармикан, а?» У милтиқни аста гилам устига қўйди: кўлларим увишиб қолибди. Терчилаган кафтини кўйлагига суртмоқчи бўлди, ногоҳ... «Қон!» Нина санчилгандек вужуди жимирлаб, манглайидан муздай тер чиқди: «Қаерда кўлимни қонга булғадим, а? Тагин...»

Хонада анимсиқ, оқиш тутун кезинарди. Тутун ичида, остонада гўё аллаким пайдо бўлди: эгнида қора чарм камзул, кўлида қонга беланган ойболта. Ҳақимбек жонхोलатда милтиққа чанг солдию ердан уза-уза мўлжал олиб, тепкини босди: нимадир ширқиллади. Жониқиб, яна тепкини тортиди, бирмунча ваҳимали чирсиллаш эшитилди. Отилмади! У бемажол, телбанамо саланглаб кулди. Эшик табақаси зич берклигича турар, хона тугул даҳлизда, ҳатто кўча томондан ҳам шитир этган шарпа сезилмас эди. «Бунақада жинни бўлиб қоламан. Ойболта... Нега энди у айнан ойболта кўтариб келиши керак экан? Епирай, ўй сургулик ҳолим қолмади. Фикрларим чувалашиб кетаяпти! «Жисмимиз хокитуробга айланади, ундан навқирон чечаклар униб чиқади!» Бу гапни кимдан эшитдим, а? Қизик, кўлимни қаерда қонга булғадим экан? Қотиб қолибди-ку! Э-э, кафтимни бир нима тилибди. Қаердадир биров, кўлингиз қон, дегандай бўлувди! Қаерда? Э, ҳа-а!...» Қулоқлари остида бешқарсак янгради. Тагин томошадан чексиз завқ туйиб, савқи табиий кутқусида ингичка бўйини лиқиллатиб, калласини ўйнатаётган носкадибош киши, тагин саҳн, қизғалдоқлардек чаппор уриб ракс тушаётган қизлар... кўз ўнгига намоен бўлди. Ва яна, чир айлини олаётди, қотма жувонинг биллагига кўли тегиб кетди. Жувон иддао билан жеркиндио чинқириб юборди: «Во-ой, қо-о! Кўлингиз қон...» Яна, Ойбарчин эшикка етгач, бурилиб, узр, деган каби ширин табассум ҳада этди ва

енгилгина кўл силкиди... Тагин, ҳидларнинг момоси — сут ҳиди димоғига урилдию... саракни-саракка, пучакни-пучакка ажратадиган устивор Ҳақим қалбида оғриниб бош кўтарди! У сўроқ сўрди:

«Ҳақимбек, инсоф билан айт-чи, нечук Ойбарчинни оворайи саргардон қилдинг?»

Жавоб бўлмади.

«Худпарастсан, Ҳақимбек! — Ҳақим унинг қаршисида тоғ каби юксалди, чап қанотини ёйиб, тилсимли кудрат мужжасам бармоқларини гулкори деворга босди, девор кумдек шовуллаб ерга тўкилди ва кўз ўнгига етти қабат олам намоен бўлди. Далада ғимирлаб юрганларга ишора қилиб, Ҳақим деди: — Анавиларга мундай бир назар сол, сен уларни кўлагага менгзадинг. Улар киминг сенинг?»

Ҳақимбек кўрди: келинчақлар кун тигида қовурилиб, кирт-кирт куймаланади. Бўшлиққа кўл чўзган Истарчи момо ёвонда арвоҳдек судралиб юрибди. Очил писмиқ соясига ўралашиб далага сув тарайди, кўйлаги шўрлаган, гарданини офтоб олган. Улар ўз кўйича ғимирлаб ишлаш берди, Ҳақимбекка эътибор қилмади. Манглай тери билан топганини Ҳақимбек туя қилганда ҳам бу шўрликлар бундай қайрилиб қарамаган. «Дарёнинг сувини симири-э, Ҳақимбой, уялмайсанми?!» дейишга тиллари бормаган.

Ҳақимбек кўрди: бир меҳр тилаб, сочларингни силасам, деб Гавҳар узалди!

У ижирганди.

Кейин яна кўрди: рутубат чўккан ошхонадан сархуш Аҳмад отилиб чиқди, «Уч-чўчи-нинг ор-рзуви бит-та-а — ба-ланд-ли-и-ик!», дея хониш қилганча гандираклаб, супага юзтубан йиқилди.

Ҳақимбек ғижинди. Шунда Ҳақим деди:

«Сен уни ва уларни кўлагага менгзадинг, улар киминг сенинг?»

Тагин жавоб бўлмади. Кейин Сўровчи яна деди:

«Сенинг биродарларинг, улар — сенинг ўзинг!»

«Иқрорман. Мен сенга...», деди Ҳақимбек, бироқ у ёғини айтолмади. Шу пайт аллаким пойгақда туриб, ҳадеб имлаётгандек туюлди. У Ҳақимдан юз ўғирди ва оёқ тарафга қаради. Зобитов, эгнида кулранг плаш, чап кўлида шляпа, шляпани кўкрагига босиб, бурчакка тақалиб олган, қошларини кериб, муштук тутган ўнг кўлини ҳавода силкиб, жағи-жағига тегмай жаврайди. У аҳён-аҳёнда сўлиш олиб, лабенинг учигади оқни кафтида сидириб, э, одам бўлмай кет-э, дегандек афсус билан бош қайқайди, бурчакка, бир нимага ишора қилиб, менсимай кўл силтайди, қизишади, яна гапга тушиб кетади. Бурчакда, тилсимон тахт. Тошбоев муштира ияк тираб ўтирибди. Оёқ учига — дошқозон. Тошбоев гоҳ ўтин қалайди, гоҳ капгир солиб, қозонни кавлайди; кулади.

Ҳақимбекнинг миясидаги бир тизимча таранг тортилди, кейин димоғи чандон ачишдию тизимча кирт узилди. «Соб бўлди!», деди у ва ноумид кўл силтади.

Чироқ қорайиб, илкис липиллади ва энди бурунгисидан равшанроқ чарақлади. Унинг кўзлари катта-катта очилиб кетди, миясига келган фикр кутқусида милтиқнинг совуқ, ваҳимали нилига тикилиб қолди. Боя, ойнаванд айвондан ўтатуриб, хаёлида бир ўй учган юлдуздек йилт этган эди. У зимдан илдиэ отиб, энди вужудини чирмовуқдек чирмаб олди...

«Ку-ку, ку-ку, ку-ку...»

Бу сас нимадандир огоҳ этаётгандек туюлдию Ҳақимбек деворсоатга ялт этиб қаради: жигарранг какуча инидан бош чиқариб, бир маромда сайрамоқда эди. Соат юзида у Ойбарчинни кўрди. Ойбарчин эшикдан чиқатуриб, қайрилди-да, узр дегандек ширин табассум ҳада этди, кейин енгилгина кўл силкиди: «Хайр!» Жавобан Ҳақимбек синиқ жилмайди, хаёлан бир нидо айтди: «Э-э, Ойбарчин! Ресторандан тополмагач, бадбахтни чиндан ҳам худо урибди, деб кетгандирсан? Илож қанча, бугун туғилган куним эди. Кўнгил тилади сени! Чунки сен — тамоми яхшиликсан, поксан! Ана, кун ҳам оёқлади. Сен кимқандай тушлар кўриб ётгандирсан, Ойбарчин? Бошимга қийинчилик тушган пайтда сени таний билмадим. Бир умидим сен эдинг, энди талъатинга етишиш маҳол! Ҳаётни янгитдан бошлаш керак, дейсан, Ойбарчин! Хўш, қандай, қандай қилиб — айт! Бунинг бирдан-бир йўли — онадан қайта

туғилиш. Менинг ичларим идраб, юрагим зардобга айланган! Покланай, деб оби замзамга тушсам, у ҳам айнийди. Унинг тиниқ қолгани дуруст!— Кейинги гапни айтатуриб, Ҳақимбекнинг ёноқлари кўрғошиндек қотди.— Биз дала-ларни шудгор қип бўлдик!»

«Ку-ку, ку-ку, ку-ку!»

У каккуни нишонга олди-да, тепкини босди. Бу сафар ҳам чақмоқ чирсиллаб ниш урди, бироқ пистон чақилмади. «Айтмовдимми, отилмайди, деб, отилмади. Яшашга изн бу! Йў-ўқ! Мен-ку бир тойдим, лекин марҳамат кўрдимми? Мен ҳам мурувват қилмайман!» Ҳақимбек жазова ичра жўшиб шуни айтдию қаҳри қаттиқ Ҳақамнинг игнадек қадалган совуқ назарини туюб, яна жим қолди. Гуноҳкоро-на бош эгди, ўзини оқламоқ илинжида пичирлади: «Нима қилай, ахир, сайраши жонимни эговлаб юборди!»

Ҳақимбекнинг дилда ўзига нафратдан бўлак ҳеч вақо қолмади. Довучча егандек юзлари буришди, лабларига аччиқ бир жилмайиш инди...

* * *

Бу пайт... Едгор калта орқасини деворга бериб, тиззаларини қучганча ўй ўйлаб ўтирар эди. «Эсиз, эсиз! Алпомшдай йигит!.. Бунинг йўлга солгувчи... Э, тавба, биродарлари бор чиқар-у, лекин қаёқларда юрибди улар! Уят-да, уят! Ҳўй, тентак, гулдай хотиннинг бор, асалдай ширин қизинг! Бирига эгалик қил, бирига — оталик! Элга элакиш, қани, йўлингни кесиб ўтгувчи киши топилармикан Ғужбоғ-да! Сенинг юришинг бу. Ҳе-е, садқаи йигит кет-э! Миям айнимаса, бувасининг келбати бор бунда, деб юраманими. Қилич қоровулбегининг тирноғигаям арзимайсан сен!»

Бир тўйда Ҳақимбекнинг кураш тушганини кўриб, мулла Суяр деган: «Бунинг бувасига тортди, Едгорбой!» Ҳозир шу ёдига тушди-ю, Едгор калтанинг меҳри ийди. «Ўзи-ку, олов-а, олов, лекин... қиличдай кесгир йигит бирдан ўзини йўқотди-қўйди. Боши айланиб қолдими ё! Сен ҳам ота бўлиб, мундай кўнгил сўрамасанг! Қизи-иқ, анави тушнинг таъбири не бўлди! Ажаб қудуқ эмиш! Қудуқ қаърида... Зобитовнинг қудуғи мундай хунук кўринмовди. Унда, Ҳақимбой ҳам етти яшар бўз бола эди чоғи!..»

Зобитов колхозда ҳисобчи эди. Ўғил тўйи қилди — юртга ош берди. Келган-кетганнинг иссиқ-совуғига қараб туринг, деб у Едгор самоварчини ипсиз боғлади. Едгор калта ҳам оёғи олти, қўли етти бўлиб хизмат қилди. Ҳали кечки базм бошланганича йўқ. Уйинқароқ болалару аёлларнинг чувиллаши Ғужбоғни тутган. Ҳақимбеклар қишлоқни кўчириб, бекинмачоқ ўйнашяпти.

Аввал бошда Зобитов, «Ҳўй, бачам!», деб Ҳақимбекни имлаб қақирди. Едгор калта кўрди: тўй эгаси ўғлининг қулоғига бир нимани шипшиб, кифтига қоқиб қўйди. Ҳақимбойи ҳам қаторга қўшилиб қолганидан Едгор калтанинг кўнгли тоғдек ўсди. Кейин ўғлининг қораси ўчиб кетди. Едгор калта алағда бўлди. Тағин, Зобитов юмуш бу-

юриб, бирор ёққа юборгандир, кеп қолар, деб ўзини овутди. Зобитовнинг ёнига бориб, аста сўради:

— Бизнинг улни кўрмадингизми!

— Оёқостида ўралашиб юрувди-ку боланг, — деди Зобитов. — Меҳмонларнинг қўлига сув қўйиб тур, десам, шуниям эпллмади-е!

Едгор калта Ҳақимбекни дараклади. «Улим!», деди, «Ҳа!», дейдиган киши топилмади. Ўзини тўрт деворга уриб, бир пасда адоий тамом бўлди.

— Қайдасан!! Қайдасан улим — Ҳақимбой! Овоз бер, қайдасан!

Ногоҳ супа тарафдан эшитилар-эшитилмас овоз келди:

— Қудуқда-а-а!

Ҳақимбойининг — жигарбандининг товуши!

Едгор калтанинг миясига қон урди. Супа этагида қудуқ бор эди-я! Кечга томон қудуқ оғзига беш-олти боғ маккажўхори ташлаб қўйишаётганини кўриб эди. «Ишқилиб, бола-бақра тушиб кетмасин-да!», деган хаёлга ҳам борувди-я! Айтгани келди! У жон кўйиғида маккажўхори боғламларини олиб итқитди, қудуққа энгашиб, «Ҳақимбой!» деди. Яна ичкаридан, «Қудуқда-а!», деган овоз келди.

Ушанда қудуққа қандай тушди, ўғлини елкасига миндириб қандай чиқди — Едгор калта ҳали-ҳали ақлига сиғди-ролмади. Болам бечоранинг юраги қинидан чиқиб кетгандир, деб қаттиқ қўрқди. Уйга келиб, уни ўраб-чирмаб ётқизгунча қулоғига гап кирмади. Ўғлининг тўрт мучаси соғлигини билгач, ўзини пича босди. «Қудуқ тепасида пишириб қўйганмикан сенга!», деб ўғлини койиди.

Ҳақимбек эса чулдиргани-чулдирган:

— Офтобни кўрдим, ота, қудуқда туриб офтобни кўрдим!

— Ярим кечаси офтоб нима қилади, тентак!

— Кўрдим-у! Ка-ат-та! — У қулочини ёйиб кўрсатди.

— Ойни кўргандирсан, болам! Қудуқ тепасида...

— Йў-ўқ, офтоб эди!

— Ҳа, майли, сен айтганча бўлақолсин! Қани, энди теккина ёт-чи!..

«Ҳақимбой қудуқда!» деган гап асли шундан қолган. Ким кўп — Ҳақимбекка иши тушган кўп, «Ҳақимбекни кўрмадингизми!», деб ғужбоғликдан сўровчи кўп. Шунда, «Ҳақимбойми! Ҳақимбой қудуқда-да!» деб кулиш ғужбоғликининг каттаю кичигига одат. Ҳатто Едгор калта ҳам димоғи чоғ пайтлар, кампири ўғлини йўқлаб қолса, «унинг қудуқда чиқар», деб тегишади...

Буни қара! Орадан шунча вақт ўтиб, Едгор калта босинқираса, тушида Ҳақимбойини кўрса, Ҳақимбойи қудуқда ётса!! Бунинг таъбири не бўлди!!

У, ҳозир етти яшар Ҳақимбекни қудуқда кўрганидаги каби ҳолатга тушди. Бежо кўнгли ўғлига талпинди. Беихтиёр ирғиб турди-да, ковушини оёққа илишни ҳам унутиб, меҳмонхонага шошилди...

Бутунлик

*Бахтингни сен мендан қизганма, ўртоқ,
Бахтингга сабабчи балки мендирман.
Балки мен сафарга отин миндирган
Бир онинг етмаган ўша зарур чоқ!*

*Балки мен энг сўнги нурли томчиман,
Иқболинг косасин лим-лим тўлдирган?
Балки кўз илғамас соҳир кучингман:
Йўгингни бор қилиб, мамнун кулдирган?*

*Бир овоз етмаган чоғда, эҳтимол,
Мен сенга берганман ўз овозимни!
Эҳтимол шу сабаб бахтинг мукамал,
Ва рўқач қилмайман лекин ўзимни!*

*Менингсиз чирогинг тиниқ ёнмайди,
Менингсиз йўлларинг бўлмайди равон.
Менингсиз дилгинанг нурга қонмайди,
Менингсиз қийиндир ўтмогинг довон.*

*Мен сендан йироқда, четда бўлсам ҳам,
Сен олган нафасда борман албатта.
Бир-бирин тўлдириб яшайди одам,
Хоҳ оддий одам у, хоҳ бурчи катта!*

*Бир-бирин суяшиб, кўлтиқлаб тоғлар
Миллион йил туради мағрур, саломат.
Ҳатто шу тоғдаги тошлар — ушоғлар
Шаънига қоялар қилмас маломат!*

*Дарёлар сувига назар сол, ўртоқ,
Бир-бирин ачомлаб, балқиб ўтади.
Томчиси узилиб, сачраса йироқ,
Ном-нишон қолдирмай тупроқ ютади.*

Шухрат

Рашк деган балога...

*Рашк деган балога тушганми ишинг,
Кўлларинг бемаҳал муштга тугилиб?
Умидинг чечаги бирдан тўкилиб,
Аламдан ғирчиллаб кетганми тишинг?*

*Тун бўйи кўзингга қўнмасдан уйқу,
Фикрингни чалғитиб мубҳам хаёллар
Шодликни қиймалаб беомон қайғу,
Ўзингча очдингми минг турли фоллар?*

*Севганинг яна ҳам кўриниб гўзал,
Кўзларинг ўнгидан кетмай қолдими?
Ўзгача ёндириб ҳар битта ғазал,
Дардингни ёзмоққа қалам олдингми?*

*Ким эди рақибинг?— Яхши билолмай
Севганинг кўзидан қидирмадингми?
Охири аламга тоқат қилолмай,
Кўзингдан аччиқ ёш сидирмадингми?*

*Демак сен астойдил севмабсан, ўртоқ,
Чин севги рашк билан доим эгизак.
Севгининг кўркини рашк қилар порлоқ,
Шу порлоқ севгида асил мўъжиза!!*

Шоир ҳаётига тақриз

*На ғўзал ташибеҳ бор, на истиора,
На юксак ҳаёлдан бордир асорат.
Бор-йўғи — тонг каби бир истиҳола
Тўргай юрагидай кичик жасорат.*

*На булбул бор бунда, на-да
товуслар,
На вафо одамга ва на хиёнат,
Бор-йўғи — юмалок, шаффор
товушлар,
Гишт каби қип-қизил, тўртбурчак
меҳнат.*

Менга бир қара

*Улим, қара, менга бир қара —
Мен жуда ҳам узоқ яшарман.
Ичимда бир ҳаёт барқ урар —
Мен уни сендан ҳам яширмам.*

*Бир севги барқ урар, ярқирар,
Камашарди, кўзинг бўлганда,
Шундай бир севгиким, бақириб
Йиғлардинг, мен ҳозир ўлганда!*

Бир одам севса бас

*Бир одам кимнидир севаркан токи,
Севгини туғ каби кўтарса азот —
Бутун башарият яшашга ҳақли,
Ўзини оқлайди ердаги ҳаёт.*

**МУҲАММАД
СОЛИҲ**

Ривоят якуни

*Кечир мени қудуқ —
Искандарнинг шохи йўқ.*

*Қудуқ, мени кечир,
Сувингдан ичир —
Икки минг йил сенга
Шивирладим пичир-пичир
Искандарнинг шохи ҳақида,
Лекин аён бўлди бугун ҳақиқат:
Искандарнинг шохи йўқ экан.*

*Қудуқ, мени кечир —
Шох қаерда бўлсин,
Бошинг ўзи бўлмаса, ахир.*

Манзара

*Қор озгина ўйланиб турди,
Кейин... ёға бошлади яна.
Сўнгра тинди. Бирпас ўтирди
Қорбобога ўхшаб, жимгина.*

*Лекин кимдир келдию шу пайт
Қор юзига бурун ўрнатди —
Шўрлик қорнинг нафаси қайтди
Ер ҳидидан — ноганиш ҳиддан!*

*Яна биров — қор билмас, кимдир
Иккита кўз қўйди кўмирдан —
Қорнинг боши айланди гир-гир,
Оппоқ осмон қорайди бирдан!*

Еруғ бұлди ойнинг ўн беши

Еруғ бұлди ойнинг ўн беши,
Қолган ўн беши ҳам ёруғ
бұлди-ку —
Мен бир камсуқум киши,
Юрагим қувончга тўлди-ку.

Эрта қувонибман, қарангки,
Мукаммал экан дунёнинг иши —
Мана, ой ўн беши қоронғи,
Иккиланиб турар қолган ўн беши.

Вафо

Мен ёлғизман, худди сенингдек,
Сендан вафо талаб қилмадим.
Асл муҳаббатнинг моҳияти — эрк,
Эрк — биз каби — ёлғиз абадий.

Ўзим азоб тортмаслик учун,
Мен сенга ҳам қилмасман жафо —
Ҳеч кимга хиёнат этмаслик учун
Мен ҳеч кимга этмасман вафо.

Ҳаёт завқи

Ҳаёт,
Кўксим тўла ҳаётдир, қаранг.
Билмайман, мен бунга қандай эришдим.
Дорбоздай боряпман, тортилар таранг
Мени ўлим билан боғлаган ришта.

Ип узра боряпман, Яшаш қандай зўр!
Юмиб юбораман завқ-шавқдан кўзим —
Қилкўприк у эмас, бу дунёдадир,
Қилкўприк — шу завқли ҳаётнинг ўзи!..

Қойил қараб турар дор сўнгида жим,
Ёлғиз томошабин — нуктадон ўлим.

Эркин
Самандар

Амударё қўшиғи

(ДОСТОНДАН ПАРЧА)

— Тўлқинларим, тўлиб-тошиб оқармисиз,
— Ҳовва.
— Чўққилардан қувват олиб оқармисиз,
— Ҳовва.
— Чўққиларнинг бошида қор, кўрармисиз,
— Ҳовва.
— Қор тагида қат-қат армон, билармисиз,
— Ҳовва.
— Соҳилимда шўх садо йўқ кўндан бери,
Эрка сабо — тавалло йўқ кўндан бери,
Бошимизда оқ само йўқ кўндан бери,
Шуғлаларни зулмат ютган, билармисиз,
— Ҳовва.
— Тўлқинларим, болаларим, бедормисиз.
— Ҳовва.
— Осмон каби сиз ҳам куйиб йиғлармисиз,
— Ҳовва.
— Бошингизни урармисиз қирғоқларга,
— Ҳовва.
— Ўксиб-ўксиб оқармисиз йироқларга,
— Ҳовва.

* * *

Ҳаёт бирдир, бирдир ўлим ҳам,
Роҳат камдир, аммо кўп ситам,
Ўз юртингда ўзинг чекиб ғам
Бўйин эгиб яшаб юргандан
— Тикка туриб ўлган яхшидир,

Кимларнингдир кўзига қараб,
Кимларгадир хизматга яраб,
Кимлардандир марҳамат сўраб,
Бўйин эгиб яшаб юргандан
Тикка туриб ўлган яхшидир.

Виждон каби пок тонгги шудринг,
Туман каби аммо қуюқ мунг.
Ёв қўлида доим лолу гунг
Бўйин эгиб яшаб юргандан
Тикка туриб ўлган яхшидир.

Бордир, ахир, ҳурлик офтоби,
Бордир, ахир, иқбол китоби.
Офтобсиз ва китобсиз, тоби
Бўйин эгиб яшаб юргандан
Тикка туриб ўлган яхшидир!

**Ўткир
Ҳошимов**

СИЗДАН УГИНА...

Икки парда, тўрт кўринишли ярим фантастик

КОМЕДИЯ

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

ФАРҲОД — студент, доришунос

ФЕРУЗА — студент, адабиётчи

АДОЛАТ ОПА — ҳуқуқшунос

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ — фан кандидати

МУРОД ВОҲИДОВИЧ — профессор

ДИЛБАР ОПА — умумий овқатланиш бўлимнинг мудир

МИЛИЦИОНЕР

Воқеа шу кунларда бўлиб ўтади.

БИРИНЧИ ПАРДА

Биринчи кўриниш

Шахар боғининг хилват бурчаги. Гуллаган шафтоли остидаги скамейка. Унда Фарход билан Феруза ўтиришибди. Фарходнинг ёнида «дипломат» портфель. Ферузанинг ёнида сумкача.

Сўзсиз кўриниш. Фарход секин Ферузанинг ёнига сурилади. Феруза секин нари сурилади. Фарход унга яна яқин сурилади. Феруза тагин нари кетади. Охири Феруза скамейка чеккасига бориб қолади. Фарход унинг елкасидан кучмоқчи бўлганида Феруза лип этиб ўрнидан туради-да, скамейка оркасидан айланиб ўтиб бу чеккага келиб ўтиради. Фарход ҳам скамейкани айланиб ўтиб, тагин унга суйканиб ўтириб олади. Бояги ҳолат яна такрорланади. Фарход сурилган сари Феруза ҳам сурилиб бораверади. Охири скамейканинг ўртасига келишгач, Феруза сумкасидан бўр олади-да, ўрталаридан кўндалаг чизик тортиб, хаёлий «девор» ясади. Кейин «кутулдимми» дегандек хотиржам кўлини ковуштириб ўтириб олади. Фарход унга таалинганда «боши хаёлий деворга тегиб кетади». Ҳатто ўзи «дўк» этиб овоз ҳам чиқариб юборади.

ФАРХОД (пешонасини силаб). Вой, бошим! (Хаёлий эшикни бармоғи билан тақиллатади). Так-так-так... (Яна тақиллатади.) Так-так-так... (Феруза парво қилмай ўтираверади. Фарход икки қўллаб эшикни мушлай бошлайди.) Гум-гум-гум! (Хаёлий эшикни очади.) Ғийик. (Мўралайди.) Мумкинми? (Секин сирғалиб ичкарига кирган бўлади.) Салом, яхши киз! Рухсатингиз билан танишиб кўйсак. Исмиб Фарход. Фамелиям Воҳидов. Ешим 22 да. Бўйимнинг узунлиги 176. Оғирлигим 75 кило. Уйланган эмасман. Қамалган эмасман. Фармацевтика институтини битиряпман. Асосий касбим (кичик пауза) — фолбинлик. (Феруза «вой савил» дегандек қараб қўяди.) Ишонмай-сизми? Қўлингизни беринг! (Феруза қўлини бермайди.) Майли, унда менинг кўлимни олақолинг. Мен сахий фолбинман. (Амаллаб Ферузанинг қўлини ушлайди. Унинг қафтдаги чизикларга қараб фол очган бўлади.) Поли келди, поли келди, поли билан холи келди. Сенинг икки душманинг бор: бири мўйловли, бири гажакдор. Бирининг оғзига мош тикилур, бирининг оғзига тош тикилур... (Кичик пауза) У ёғи нимаёйди? Бир сўм берсанг, бачам, айтаман, ҳаммасини айтаман. Мен айтмай, сен, бачам, ҳайрон колгин. (Пауза.) Бир сўмингиз борми? (Феруза индамайди.) Эллик тийин-чи? Йўқми? Ха, майли, мен сахий фолбинман, текингаям очавераман. Хўш, яхши киз, гап бундок. Исмингиз Ферузахон. Ешингиз ўн тўққизда. Бўйингиз — бир юз олтмиш. Оғирлигингиз... Майли, унисини кўтариб кўрганга биламан. Хўш, турмушга чиқмагансиз. Судланган эмассиз. Университетнинг филология факультетида учинчи курсда ўқийсиз. Қани, кўзимга қаранг. Барақалла! Фарход деган ақлли, келишган, хар томондан мукамал бир йигитни яхши кўрасиз. Ўзиям шунақанги яхши, шунақанги доно, шунақанги хушчақчақ, шунақанги ширин йигитки, конфетдай сўриб ташлагингиз келади. Бир кун кўрмасангиз, «Қансиз, Фарход акажон», деб юборасиз! (Феруза бош чайқайди.) Уч кун кўрмасангиз, эздан оғиб қоласиз. (Феруза бош чайқайди.) Фақат битта айбингиз бор. (Феруза ҳайрон бўлиб қарайди.) Соқовсиз, тилингиз йўқ! (Феруза тилининг учини чиқаради.) Ие, бор экан-ку! Қани, яна битта кўрай! (Феруза бош чайқайди.) Шундок килиб, Фарход акангиз тушларингизга кириб чиқади. (Феруза бош чайқайди, Фарход Ферузанинг қафтдаги чизикларга узоқ тикилиб, бошини сарак-сарак қилади.) Вой-бў, мунча чалқашиб кетган бу чизиклар! Бир сирни айтиб қўяй: яқинда муҳаббатингиз қатта синовдан ўтади. Аммо сиз Фарход акангиздан ажралмайсиз. Шу йил кузда қарс-бадабанг тўй бўлади-да, (овозини пасайтириб, қатъият билан) менга тегасиз!

ФЕРУЗА. Нима?!

ФАРХОД. Менга хотин бўласиз!

ФЕРУЗА. Тушингизни сувга айтинг!

ФАРХОД. Йўқми?

ФЕРУЗА. Йўқ!

ФАРХОД. Яхши кўрмайсизми?

ФЕРУЗА. Йўқ!

ФАРХОД. Бошка мўлжаллар борми?

ФЕРУЗА. Ха!

ФАРХОД. Хўв, яхши киз, мен жиддий сўраяпман. Ростдан шунақами?

ФЕРУЗА. Ха!

ФАРХОД. Охирги марта сўраяпман: шунақами?

ФЕРУЗА. Ха, дедим-ку!

ФАРХОД. Энг охирги марта сўраяпман: шунақами?

ФЕРУЗА. Тинч кўясизми, йўқми?

ФАРХОД. Унақа бўлса, мана! Мана! (Портфелини очади. Гулдор қогозга ўралган нарса олади. Қогозни очади. Қогознинг ичидан қандай йхшаш нарса чиқади.) Мана!

ФЕРУЗА. Нима бу?

ФАРХОД. Ишингиз бўлмасин!

ФЕРУЗА. Нима ўзи? (Қогозга қўл чўзади.) Қаний!

ФАРХОД (унинг қўлини нари суради). Тортинг кўлингизни! Уша дадангиз билан оингиз топган одамдан қолманг! (Қогоздан битта дорини олади.)

ФЕРУЗА. Айтинг, нима ўзи?

ФАРХОД. Барибир эмасми сизга! Кўясизми-йўқми, ўз холимга кўясизми-йўқми?!

ФЕРУЗА (унинг қўлига ёпишиб). Фарход ака! Нима қиляпсиз? Нима бу?

ФАРХОД (бақариб). Захар. Цианистий кальций!

ФЕРУЗА. Ҳазиллашманг, Фарход ака!

ФАРХОД. Ҳазилга вақтим йўқ! Биламан, барибир дадангизнинг сўзидан чиқмайсиз!

ФЕРУЗА (қўрқиб). Фарход ака! Эсингизни едингизми?!

ФАРХОД. Мен аллақачон эсимни еб қўйганман! Сизни яхши кўришимнинг ўзи жиннилик эди. Энди тамом!

ФЕРУЗА. Фарход ака!

ФАРХОД. Қўйворинг! Алвидо, биринчи муҳаббатим! Алвидо, эй сирдош боғим! (Дарахга қараб) Алвидо, сирдош шафтолим. Алвидо, сирдош скамейкам.

ФЕРУЗА (унинг қўлига ёпишиб). Фарход ака! Нима қиляпсиз?!

ФАРХОД (йўғламсираб). Рози бўлинг мендан, Феруза! Мен сизни севардим! (Дорини оғзига солади. Чироқ бирдан хиралашади. Фантастик музыка эшитилади. Энг баланд пардасига борганда таққа тўхтади. Чироқ ёришади. Фарход скамейкага суяниб беҳуш ётибди.)

ФЕРУЗА (йўғламсираб Фарходни силкитади). Фарход ака! Фарход ака! Нима кип қўйдингиз, Фарход ака! Вой, шўрим! Хой, ким бор? (Аланглайди. Фарходни силкитиб хушга келтирмоқчи бўлади). Фарход ака! Ахир мен... мен... (Йўғлаб юборади). Нима кип қўйдингиз, Фарход ака! Вой, шўрим! Энди нима қиламан? Сизсиз нима қиламан бу дунёда, Фарход ака! (Қатъий қарорга келиб доридан олади.) Шошманг, Фарход ака. Шошманг. Ҳозир. Ҳозир кетингиздан етиб бораман. Алвидо, меҳрибон дадажоним! Алвидо, сирдош боғим! Мендан рози бўлинг, Фарход ака! (Дорини оғзига солади. Чироқ хиралашиб, фантастик музыка янграйди. Энг баланд нуқтасига етиб тўхтади. Чироқ ёришади. Скамейкада иккови бир-бирига суяниб ўтиришибди. Аввал Фарход, кейин Феруза кўзини очади. Уларга ҳеч нима қилган эмас. Фақат дори таъсиридан хушини айқотган. Бироқ, дорининг таъсири ҳали давом этади.)

ФАРХОД (ўз хаёли билан). О, гўзалим! Нега бунча кийнайсан мени?

ФЕРУЗА. Мен сени жонимдан яхши кўраман! (Хуштак чириллайди. Ёш милиционер келади. Фарходнинг тепасига келиб ҳест беради.)

МИЛИЦИОНЕР. Участка инспектори маладший сержант Қозокбоев!

ФАРХОД. Ферузам! Жону жаҳоним сенсан!

МИЛИЦИОНЕР (Ферузанинг тепасига боради, ҳест беради). Участка инспектори маладший сержант Қозокбоев!

ФЕРУЗА. Сени кечалари тушимда кўриб чиқаман.

МИЛИЦИОНЕР (Фарходга). Гражданлар, бу ерда ўтириш неположенний!

ФАРХОД. Хар кунни сенинг номингни айтиб уйғонаман.

МИЛИЦИОНЕР. Гражданлар, ярим кеча бўлди!

ФЕРУЗА. Сени кўрмасам, юрагим ўртаниб кетиши рост.

Севишдилар улар гоят назокатли ва узок,
Оташ ёниб дилларида, қуйладилар интизор.
Бирок, толе кулиб боқиб висол хадя этган чок,
Юракдаги муҳаббатга бўлмадилар ҳеч иқроп.
Жим ва мағрур изтиробда айрилишди оқибат.
Тушларига кириб чикди соғинч тўла туйгулар.
Ажал етди. Ва уларни топиштирди охира,
Аммо энди бир-бирини таний олмасди улар.

МИЛИЦИОНЕР. Бу ерда шеър ўқиш неположенний!

ФАРҲОД. Такдир сени менга йўлиқтирган кун хаётининг энг бахтиёр куни эди. Эсингдами, ўша куни худди шу ерда китоб ўқиб ўтирган эдинг...

МИЛИЦИОНЕР (Фарҳодни туртиб). Гражданин, хой гражданин!

ФАРҲОД. Сен учун жаҳаннамга боришга розиман. Фақат воз кечма мендан!

МИЛИЦИОНЕР (чўчиб ўзини орқага ташлайди. Ферузани туртади). Гражданик, хой гражданка!

ФЕРУЗА. Нахотки сендан юз ўгирсам, жоним! Нима қилай, онам ўгай. Емон кўраман уни. Она дейишга тилим бормайди. Бошимда биттаю битта дадам бор. Аммо, нима қилай, уям жоҳил одам!

МИЛИЦИОНЕР (бор кучи билан хуштак чалади). Биринчи предупреждение. Хозир начальниқни чақираман!

ФАРҲОД. Мен сени ҳеч кимга бермайман! (Ферузанинг елкасидан қучоқлайди. Феруза қаршилик қилмайди.)

МИЛИЦИОНЕР. Бу ерда қучоқлашиш неположенний!

ФЕРУЗА. Ўгай онамдан кўркаман. Емон хотин, золим хотин! Ўзига ўхшаган ўртоғи бор. Ҳар куни келади. Ўглига обермокчи. Дадамнинг ниятиям шу! (Фарҳоднинг елкасига бош қўяди.)

МИЛИЦИОНЕР. Бу ерда ўпнишиш неположенний!

ФАРҲОД. Менинг онам ҳам бир нималарни режалаштириб юрибди. Менга онамнинг режасимас, сен кераксан, жоним!

МИЛИЦИОНЕР. Хой, мастмисанлар? (Хуштак чалади. Иккаласининг елкасидан ушлаб силкита бошлайди.) Гражданинлар, гражданинлар!

ФЕРУЗА. Ўзимнинг Фарҳодим! Очган фолинг тўғрига ўхшайди. Муҳаббатимиз синов олдида турибди. Опкочиб кет мени! Каёкка олиб кетсанг ҳам майли!

ФАРҲОД. Сени кўрсам, вужудимда тоғни урса талкон қиладиган куч пайдо бўлади. (Милиционерни силтаб юборади, милиционер бирдан орқага тисарилади.)

ФЕРУЗА. Сени кўрсам, дунёда энг бахтли одамга айланиб қоламан!

ФАРҲОД. Сени кўрсам, дунёда энг ожиз одамга айланиб қоламан.

МИЛИЦИОНЕР (дудуқланиб). Ж-ж-жинни! Жинни бўпти булар. (Бирдан даҳшатга тушиб) Вой-дод! Мановилар жинни бўпкопти! (Хуштагини чириллатганча қочиб кетади. Чироқ хиралашади. Бояги фантастик музыка тескарисига янграйди. Дорининг таъсири тугаганидан дарак беради. Чироқ ёнади. Фарҳод билан Феруза қучоқлашган ҳолда скамейкага суяниб ўтиришибди.)

ФЕРУЗА (бирдан ўзига келиб, Фарҳоднинг қучоғидан чиқади). Вой! Нима, ухладимми?

ФАРҲОД. Билмадим...

ФЕРУЗА. Нима бўлди? (Бошини ушлаб) Вой, бошим айланиб кетяпти.

ФАРҲОД. Ие, сиз ҳам ичдингизми? Нимага?

ФЕРУЗА (бирдан эсига тушиб). Вой, захар ичгандик-ку! Нимага тирикмиз? (Кўрқа-писа милиционер яқин келади. Чест беради.)

МИЛИЦИОНЕР. Участка инспектори маладший сержант Козокбоев!

ФАРҲОД. Салом!

ФЕРУЗА. Салом!

МИЛИЦИОНЕР (гоҳ унисига, гоҳ бунисига бўзрайиб қарайди. Фарҳодга). Кани, ака, битта «кух» денг-чи!

ФАРҲОД. Нимага энди?

МИЛИЦИОНЕР. Кани, бўлаколинг!

ФАРҲОД. Нимага ахир?

МИЛИЦИОНЕР. Ичгансиз!

ФАРҲОД. Қўйсангиз-чи, биродар, умримда ичган эмасман.

МИЛИЦИОНЕР. Иккинчи предупреждение! Начальниқни чақираман! (Хуштагини олади.)

ФАРҲОД. Бўпти-бўпти, мана! (Милиционер бурнини туттади, Фарҳод қухлайди.)

МИЛИЦИОНЕР (хидлаб кўради, ўйлаб кўради. Кейин Ферузага қарайди). Кечирасиз, опаюн, хизматчилик, битта, «кух» деб юборасиз энди!

ФАРҲОД (ўрнидан туриб кетади). Ўйлаб гапиряписизми, ука!

МИЛИЦИОНЕР. Мен сизга ука эмасман. (Чест беради.) Участка инспектори маладший сержант Козокбоев!

ФАРҲОД. Қўйинг энди, укам!

МИЛИЦИОНЕР. Укангизмас, маладший сержант... (Хуштагини олади, чалади.)

ФАРҲОД. Нимага шовкин соласиз! Нима керак сизга? **МИЛИЦИОНЕР.** Опам ичганлар!

ФЕРУЗА. Мен-а?! Нега ҳақорат қиласиз, младший сержант... (Фарҳодга) Фамилиясини нима деди?

МИЛИЦИОНЕР. Козокбоев! Марҳамат қилиб қухланг! Учинчи предупреждение! Начальниқни чақираман!

ФАРҲОД. Майли, Феруза, қухлай қолинг. Қутулайлик.

ФЕРУЗА. Шунақами? Яқинроқ келинг. (Милиционер яқин келади.) Янаям берирок. (Милиционер жуда яқин боради. Феруза шу қадар кучи борича қухлайдики, милиционернинг боши беихтиёр силкиниб кетади.) Ичбманми?! (Милиционер елкасини қисиб ўйлаиб қолади. Тўсатдан ҳиринглаб кула бошлайди.)

ФАРҲОД. Нега куласиз?

ФЕРУЗА. Нима гап?

МИЛИЦИОНЕР. Билдим, энди билдим. Кечирасизлар. Узр. Минг марта узр. (Секин-секин орқага тисарила бошлайди. Нарироққа бориб гапирди. Илжайиб) Билдим. Сизлар жиннисизлар-а?

ФЕРУЗА. Нима?!

ФАРҲОД. Нима-нима!

МИЛИЦИОНЕР (қочиб кетгандай). Ростингларни айтсанглар, ҳеч кимга озгимдан чиқармайман. Қайси баннисадан кочдинглар?

ФЕРУЗА. Нимага бизни ҳақорат қилади бу... фамилиясини нимаиди?

МИЛИЦИОНЕР. Козокбоев. Маладший сержант... (Қичик пауза.) Нимага бўлмаса ўзингиздан ўзингиз шеър ўқийсиз?

ФЕРУЗА. Ким? Ким шеър ўқиди?

МИЛИЦИОНЕР. Ана, айтмадимми! Бундан чикди, шеърни мен ўқибман-да! Неположенний жойда, неположенний вақтда мен муҳаббат изҳор қилман-да! Ўзимни ўзим мен қучоқлабман-да! Ўзимни ўзим мен ўпибман-да! (Фарҳод бирдан хахалаб кулиб юборади.) Ана! Ана! Худо хақки, ҳеч кимга озгимдан чиқармайман. Фақат ростини айтинглар, қайси баннисадан?.. (Фарҳод кулади.)

ФЕРУЗА (Фарҳодга). Нимага куласиз? (Фарҳод ҳамон кулади.)

МИЛИЦИОНЕР. «Скорий» чақирайми? Ҳеч нима қилмайди. Дарров обориб кўяди. Укол қилади. Ухлададиган укол.

ФЕРУЗА (Фарҳодга). Нимага куласиз, ахир?

ФАРҲОД. Бўлди. Ҳаммаси тушунарли. Дорининг таъсири. Бояги ичганимиз захармас, дори, виждон дориси. Уни ўзим синтез қилганман. Бу дорини ичган одам кўнглида бор гапни очик айтади.

ФЕРУЗА. Вой! Нима дедим мен? Нималарни гапирдим! (Уялиб юзини яширади.)

МИЛИЦИОНЕР. Жоним, дедингиз. Сенсиз ўлиб қоламан, дедингиз. Кейин бу кишини роса қучоқладингиз.

ФЕРУЗА. Елғон!

ФАРҲОД. Мен-чи?

МИЛИЦИОНЕР. Гўзалим, дедингиз. Кейин... жаҳаннамга бормокчи бўлдингиз. Енингизда шундоқ киз турганда жаҳаннамни нима қиласиз, ака!

ФАРҲОД. Дорининг таъсири.

МИЛИЦИОНЕР. Дори? Қанақа дори?

ФАРҲОД. Айтдим-ку, виждон дориси! Ичган одам

кўнглидаги бор гапни айтади. Нимани ўйласа, шунга гапирди.

МИЛИЦИОНЕР. Бўлмаган гап! Унақа дори неположений!

ФАРХОД. Мана, ишонмасангиз, ўзингиз синаб кўринг. **МИЛИЦИОНЕР** (яқин келиб, иккилашиб қолади). Алдаяспиз, ака!

ФАРХОД. Нимага алдайман!

МИЛИЦИОНЕР. Ростданми? Қани, бир кўрай. (Дорини олиб ҳидлаб кўради.) Захар бўлса-чи!

ФАРХОД. Эсимни ебманми сизни захарлаб!

МИЛИЦИОНЕР (ялаб кўради). Ширин-ку! Қандмасми?

ФАРХОД. Татиб кўраверинг. Бизга ҳеч нима қилмади-ку!

МИЛИЦИОНЕР (нима бўлса бўлди, дегандек қўл силтаб, оғзига солади). Чироқ хиралашади. Фантастик музика энг авж нуқтасига етиб тўхтади. Чироқ ёнади.

МИЛИЦИОНЕР (скамейкада ўтирибди). Эҳ биродарлар, сенларга қанақа ҳавасим келишини билсанглар эди! Менга деса, эрталабгача ўтирмайсанларми! Менга деса, эрталабгача ўпишиб чикмайсанларми!

ФЕРУЗА. Нима деяпти бу! (Милиционерни туртади.) Хой, нима деяспиз ўзи?

МИЛИЦИОНЕР. Менга деса, эрталабгача бир-бирингни ялаб чикмайсанларми!

ФЕРУЗА. Хой, нима деб алжираяспиз?

МИЛИЦИОНЕР. Менга деса, бир-бирингга ёпишиб қолмайсанларми! Положений, неположенийси билан нима ишим бор!

ФЕРУЗА (Фарходга). Фарход ака, гапирсангиз-чи бундок, нега унақа дейди!

ФАРХОД (қулиб). Нима кипти, кўнглидаги гапни айтяпти!

МИЛИЦИОНЕР. Аммо кизи зўр экан. Ох, қанийди, менам бир бағримга боссам! Мана шу-у-ундок килиб...

ФАРХОД (уни туртади). Хов, младший сержант! Оғзингга қараб гапир, ука, жаҳлим ёмон!

МИЛИЦИОНЕР. Обкочиб кетмайсанми тоғу тошларга!

Ўзи жон деб турибди-ку!

ФЕРУЗА (унинг елкасидан ушлаб силкитади). Қанақа одамсиз ўзи! Нега тухмат қиласиз? Қачон шунақа дедим?

МИЛИЦИОНЕР. Ох, қанийди, меням биров шунчалик яхши кўрса! Маладший сержант, Қозоқбоев ака, сизни тушларимда кўриб чикаман, деса!

ФЕРУЗА. Вой-вой-вой!

МИЛИЦИОНЕР. Сеңи кўрсам, дунёда энг бахтиёр одамга айланаиб кетаман, деса!

ФЕРУЗА. Жинни бўлдинг, шекилли.

МИЛИЦИОНЕР. Менга атаб шеър ёзса! (Боя Феруза ўқиган Лермонтов шеърининг у ер-бу ерини бузиб-ёриб ўқийди.)

Севишдилар узоқ назокатли
Муҳаббатга бўлмадилар иқрор.
Кейин иккаласиям ўлиб қолди,
Улиб қолиб бир-бирини танимади.

ФЕРУЗА. Фарход ака, «скорий» чакиринг. Жинни бўлдинг бу.

ФАРХОД (қулиб). Қўяверинг, кўнглида борини тўкиб солсин. Яхши йигит экан.

МИЛИЦИОНЕР. Эҳ, меням севганим бор. Ойсулув! Қишлоқда! Дунёда бундан сулув қиз йўқ! Фермада сут соғади. Қўлидан нукул сут хиди келиб туради. (Ўз қўлини хидлаб кўради.) Ох-ох-ох! Ойсулувнинг хидини мендан бошқа ҳеч ким билмайди. (Бирдан йиғламсираб) Аммо, нима қилай, у мени яхши кўрмайди!

ФЕРУЗА. Қўйинг, хафа бўлманг, балки яхши кўриб қолар.

МИЛИЦИОНЕР. Бир марта опкочиб кетаман, деганимда юзимга бурним аралаш шунақанги мушт туширганки, ҳалиям бурнимдан сут хиди келади.

ФЕРУЗА. Балки, яхши кўрганидан ургандир?

МИЛИЦИОНЕР. Қўли мунча қаттик! Боксчими, нима бало! Йўқ. Сигирнинг елинини чўзғилиайвериб қўли чайир

бўлкетган-да! Шунга алам қилиб килиб армияга кетиб қолдим. Қайтиб келиб юридическийга кирмоқчи бўлдим. Юридическийни битириб бориб Ойсулувни суд қилмоқчийдим. Уқишга кириб бўлсан, деди.

ФАРХОД. Ҳеч нима қилмайди. Ойсулув бўлмаса, бошқаси яхши кўриб қолар.

МИЛИЦИОНЕР (йиғламсираб). Нимага келдим! Нимага келдим шаҳарга! Юридическийга кириш осон эканми! Бу — шаҳарликлар нимани биларди?! Мактабда тўрт ой ўқиб, беш ой далага чиксин, ана ўшанда тушунадан ҳаммасини! Институтнинг олимпиада домласи нима дейди: «Авал саводингизни чиқариб келинг, йигитча, кейин юрист бўласиз!», дейди. (Йиғламсираб гапирди.) Меливой-чи!

Раис буванинг ўғли Меливой-чи! Мендан баттар саводсиз эди. Лип этиб кирди-кетди. Мен бўлсам юрибман. Положений, неположений... (Музика тескарисига янграйди. Чироқ хиралашиб, яна ёришади.)

ФАРХОД. Қалай, яхши дам олдингизми?

МИЛИЦИОНЕР (илжайиб). Ойсулувни туш кўрибман. Сизлар билмайсанлар, қишлоқда ундан чиройли қиз йўқ. (Ферузага) Сизданам чиройли, билдизми! Сут соғади, билдингизми! Юзларимни шунақа силайди, шунақа силайди!

Юмшоқкина, момиккина қўлларидан сут хиди келиб туради. Бир куни айтди: жон Қозоқбоев ака, мени опкочиб кетинг, деди, сизсиз у дунёю бу дунё менга қоронги, деди. Йўқ, дедим. Қиз болани опкочиб неположений, дедим. Кодексда статья бор, дедим. Кейин у юзимдан силади, бу юзимдан силади. Қозоқбоев ака, деди, юридическийга кириб олсангиз, бошимга кўтараман, деди. Юридическийга кириб олган куним мана бундок, йўқ, мана бу-ундок гулдаста олиб келди. Гулиданам сут хиди келади. (Фарход билан Феруза қулиб юборишади. Қурант соати бир марта занг уради. Милиционер бирдан соатига қараб) Ие, бир бўпти-ку!

(Хуштагини чалади.) Граждандлар, ярим кечадан ошди. Бу ерда ўтириш неположений!

ФЕРУЗА (қўрқиб). Вой, дадам ўлдирадилар мени!

ФАРХОД. Ие, оймдан балога қолдим! (Икковлари баравар туришади.)

МИЛИЦИОНЕР. Аммо, дорингиз зўр экан! Одам ширин-ширин тушлар кўраркан.

ФАРХОД. Берайми, озгина?

МИЛИЦИОНЕР. Йўқ, постдаги одаммиз.

ФАРХОД (Ферузага). Сизга бераман.

ФЕРУЗА. Вой, мен нима қиламан!

ФАРХОД. Керак бўлиб қолади. Бир куни керак бўлади. (Уша қоғозга ўраб беради.) Кетдик.

МИЛИЦИОНЕР. Кузатиб қўяйми?

ФЕРУЗА. Раҳмат.

ФАРХОД. Йўлни ўзимиз биламиз.

МИЛИЦИОНЕР (честь беради). Участка инспектори маладший сержант Қозоқбоев сизларга ок йўл тилайди. Хўв ака, тўй бўлса, бизниям айтиш эсингиздан чикмасин!

ФАРХОД. Албатта.

ФЕРУЗА. Тўй бўлмайди!

МИЛИЦИОНЕР. Ростданам, жиннихонадан қочганга ўхшайди. Бир мени опкочиб кет, дейди, бир тўй бўлмайди, дейди. (Хуштак чалади.) Граждандлар, кеч бўлди. Ҳамма уй-уйига кириб ухласин. Тинч ётаверинглар, постда ўзимиз бормиз. (Честь беради.) Участка инспектори маладший сержант Қозоқбоев!

Иккинчи кўриниш

Ферузларнинг уни. Дуруст хижозланган. Жавонда китоблар. Телефон бор. Бурчақда тошйона. Адолат опа диванда «Исон ва конун» журналини ўқиб ўтирибди. У жиддий, ҳатто захарроқ, чехрасида совуқ қатъият акс этиб турадиган аёла. Қийинчи ҳам сипо. Эшик жиринглайди. Адолат опа шошилмасдан бориб очади. Феруза қиради.

АДОЛАТ ОПА. Ваалайкум ассалом. Қачонгача салом беришни ўргатаман?

ФЕРУЗА. Салом.

АДОЛАТ ОПА. Салом бериш бунақа бўлмайди.

ФЕРУЗА (йишайиброқ). Қанақа бўлади?

АДОЛАТ ОПА. «Ассалому алайкум» дейилади.

ФЕРУЗА. Билмадим, опа, университетда шунақа салмашамиз.

АДОЛАТ ОПА. Мен сенинг домланг эмасман, онангман. Сен менинг студентим эмас, кизимсан.

ФЕРУЗА. Биладан.

АДОЛАТ ОПА. Билмайсан!

ФЕРУЗА. Биладан!

АДОЛАТ ОПА. Билсанг, нимага унақа киласан?

ФЕРУЗА. Нима килдим?

АДОЛАТ ОПА. Билмайсанми нима килганингни?

ФЕРУЗА. Нимани билишим керак?

АДОЛАТ ОПА (*қатъият билан*). Билмайсанми?

ФЕРУЗА. Нимани?

АДОЛАТ ОПА. Кеча қаёқда эдинг? (*Феруза индамайди.*)

Қаёқда эдинг? (*Овозини баландлатиб*) Қаёқдайдинг?

ФЕРУЗА. Ўртоғимникида.

АДОЛАТ ОПА. Нима килдинг ўша (*сўнги сўзга ургу бериб*) ўртоғингникида?!

ФЕРУЗА. Дарс тайёрладим.

АДОЛАТ ОПА. Кечаси соат биргача дарс тайёрладингни?! (*Феруза индамайди.*) Ким ўша ўртоғинг? Оти нима? (*Феруза индамайди.*) Адреси? (*Феруза индамай тураверади.*) Гапир!

ФЕРУЗА (*йўглаб юборади*). Нимага дўк урасиз менга! Прокурор бўлсангиз ишхонангизда прокурорсиз! Нимага сўрокка тутасиз?

АДОЛАТ ОПА. Нимага тутмаслигим керак? Нимага ярим кечагача сандироклаб юраркансан-у, мен индамас эканман? Нимага? (*Пауза.*) Индамайсан. Аммо нимани ўйлаётганингни яхши биламан. Сен мени туккан онам эмассан, ишинг бўлмасин, демокчисан.

ФЕРУЗА. Ёмон кўраман!

АДОЛАТ ОПА. Бунисини айтмасанг ҳам биламан. Ёмон кўрасан мени.

ФЕРУЗА. Сизни деганим йўқ, анови хотинни!

АДОЛАТ ОПА. Қайси хотин?

ФЕРУЗА. Ўша — олдингизга келаётган хотинни! Синфдош ўртоғингизни кўргани кўзим йўқ. Кечаям келишин билган эдим. Шунинг учун атайлаб кеч келдим.

АДОЛАТ ОПА. Нима ёмонлик килди сенга ўша синфдош ўртоғим?

ФЕРУЗА. Қилмаган бўлса, энди килади.

АДОЛАТ ОПА. Одамлар тўғрисида хулоса чиқаришга нимага шошиласан! Ўзинг кимсан?!

ФЕРУЗА. Дадам ҳам ўша хотин келса хурсанд бўлиб кетадилар. Мен ёмон кўраман, ёмон кўраман!.. Ўша хотин келса, қочиб кетгим келади. Ўзиям бошидан колсин, ўғлиям!

АДОЛАТ ОПА. Ўғли... (*Пауза*) Кўрмасдан туриб...

ФЕРУЗА. Ўзи шунақа бўлгандан кейин ўғли нима бўларди! Кўзим учиб тургани йўқ ўғлига! Нима, мен эчкиманми, бозорга соласизлар!

АДОЛАТ ОПА (*диванга ўтириб, бошини чангаллайди. Пауза*). Ешсан... Одам ёшликда килган битта хатоси учун умрбод жавоб бериши хеч гапмас... Бўпти, овқатланиб ол. (*Феруза жаҳл аралаш сумкасини диванга қўяди. Жавондан китоб олиб нариги уйга кириб кетади. Ўша ёқдан унинг Навоий газалини ўқигани эшитилади.*)

Меҳр кўп кўргуздим, аммо меҳрибоне топмадим,
Жон басе килдим фидо, ороми жоне топмадим.

АДОЛАТ ОПА (*диванга хомуш ўтирганча ўша сатрларни такрорлайди*). Меҳр кўп кўргуздим, аммо меҳрибоне топмадим, Жон басе килдим фидо, ороми жоне топмадим... (*Эшик жириглайди. Адолат опа бориб очади. Дилбар опи киради. Худди зарарлик магазиндан чиқиб келгандек ҳаммаёғи тақинчоқ. Уна-эликни беармон чаплаган.*)

АДОЛАТ ОПА. Келинг, Дилбархон!

ДИЛБАР ОПА. Вой, ўзим ўргилай сиздан! Вой, ўзим кокиндик бўлай! (*Адолатни у юзидан, бу юзидан ўнади.*) Бир кун кўрмасан ичкикадиган бўпкопман, ўртоқжон! Катта одамнинг ичкикани ёмон бўларкан. Қаранг, кўзимга қаранг, кўзларим киртайиб кетибдими? (*Кулади.*)

АДОЛАТ ОПА. Биноидексизу! Келинг, ўтиринг.

ДИЛБАР ОПА. Менга қаранг, сал хомушроқ кўринасизми? Ё мени соғиниб сизам ичкики колдингизми?

АДОЛАТ ОПА. Биласиз-ку иш, ташвиш... Тирик одам ташвишсиз бўлмас экан.

ДИЛБАР ОПА. Кўйинг, ўртоқжон, ҳамма нарсага ташвиш қилаверсангиз қариб коласиз. Эркаклар-чи, қари хотинни ёктирмайди, ўртоқжон! (*Кулади.*) Атеист бўлса ҳам эскичасига бир омин қилайлик. Қани о-м-ин! Қадам етди, бало етмасин! Дўстга зор, душманга хор килмасин. Илойим, тезроқ куда бўлайлик, неварачевараларимизнинг рохатини кўриб кўша-кўша тўйлар қилайлик, омин оллоху акбар!

АДОЛАТ ОПА. Қани, олиб ўтиринг.

ДИЛБАР ОПА. Қадим замонда совчилар келса энг аввал чопкиллаб бориб ошхонага кираркан. Қани, бу хонадоннинг кизи канақайикин, чакконми, шалтоқми, бир билиб олай-чи, деркан. Агар қозон-товок ювуксиз ётган бўлса, фотихани тескари ўқиркану оллоху акбар деб тураркан-кетаркан. (*Кулади.*) Менам ошхонангизга бир шўнғиб чиқсамникин-а?

АДОЛАТ ОПА. Майли, ўзингиз биласиз.

ДИЛБАР ОПА (*кулади*). Вой, гапингиз тушмасин, ўртоқжон! Мен сизни билмасам экан! Сиз бўласизу келин бўлмишни чаккон килмай кўярминдигиз!

АДОЛАТ ОПА. Хозирги қизлар уйиниям эплайди, кўчаниям. Шунақа бўлганиям яхши.

ДИЛБАР ОПА. Аммо сиз у ёғиниям законний эплардигиз, бу ёғиниям! Ешлигингиздаям активистка эдингиз. Аълочи киз, комсомол секретари. Эсингиздами, ўинчи синфда ўқиётганимизда уйингизга совчи келганида олдингизга солиб хайдагансиз? (*Кулади.*) Тугунини кўтариб қочган. Биттасининг қалиши тушиб қолган. Дадам раҳматли айтардилар: шу қиз бало, бир ишнинг бошида бўлади, дердилар. Билиб айтган эканлар. Мана, бутун бошли районнинг прокурори бўлдингиз!

АДОЛАТ ОПА. Сиз бўлса, мактабни битириб эрга тегиб олдингиз!

ДИЛБАР ОПА (*ёйилиб кулади*). Ажаб килдим, хўб килдим! Кўйдай ювош эрга тегиб олдим. У ёкка судрасам у ёкка юради, бу ёкка судрасам бу ёкка. Кўйиб берсам, «ба-а» деб маъраб беради. Аммо бир нарсадан хафаман: ўғлим ҳам отасига ўхшаган чикди. Оғзидаги ошини олдиради-я. Хой бола, кўзингга қара, хозир ҳақингни юлиб олмасанг, еб турган насибангни биров илиб кетади, десам кулок солмайди, китобдан бош кўтармайди, эшшакнинг боласи!

АДОЛАТ ОПА. Одамнинг юлғич бўлмаганиям яхши. Тинчроқ яшайди.

ДИЛБАР ОПА. Мана бу гапга миллион сўм берса арзийди! Билмаган одам Дилбархон ундок, Дилбархон бундок, бутун бошли обшепит мудири, битиб кетган, деб ўйлайди. Ўзим атеист бўлсам ҳам тепамда худо турибди. Ишимни честний қиламан. Подчинённыйларимга айтиб қўйганман: хой, сенлар кўпчиликка хизмат қиладиган одамсанлар, биттанг эгри кадам боссанг, жойростонингга тикиб юбораман, дейман. Ҳаммаси титраб туради. «Дилия Акбаровна... Дилия Акбаровна...» Мен-ку простой бир одамман. Аммо сизни кўрганда манаман деганиям тиззаси қалтираб кетса керак ўзи!

АДОЛАТ ОПА. Нимага энди?

ДИЛБАР ОПА. Вой, содда муғомбир-ей! Қимсан, бутун бошли районнинг прокурори бўласизу кўркмай қаёқка борарди, кўркади-да!

АДОЛАТ ОПА. Ўзига тўғри одам бировдан кўркмайди.

ДИЛБАР ОПА. Мана бу гапга миллион сўм берса арзийди! Киройи куда бўлсанг шунақанги честний, принципал одам билан бўлсанг!

АДОЛАТ ОПА. (*унинг гапини кесиб*). Энди, биласиз, ёшларнинг ихтиёри ўзида. Бунақа масалада буйруқ билан иш битмайди.

ДИЛБАР ОПА. Вой, шуни айтаман-да. Аввал бир-бирини кўрсин, бир-бирига кўнгил кўйсин. Бизнинг ўғлам жа унақа соддамас. Мингтасини чертиб, жаранг-жаранг этган биттасини танлайди.

АДОЛАТ ОПА. Устига-устак, кизимиз хали ёш. Энди

учинчи курсни битиряпти. Фарзандли бўлишса, ўқишигаям халакит беради.

ДИЛБАР ОПА. Қўйинг энди дугонажон! Шуям баҳона бўлдим! Болаларимнинг боласи менинг болам эмасми? Ўз қўлим билан кўтариб катта қилиб беролмасам, нима қилиб юрибман она бўлиб! Шундок бағримга боссаму алла айтсам!

Аллаё алла, қора қўзим, алла.
Аллаё алла, ширин қўзим, алла.
Осмондаги ойимсан, бешикдаги тойимсан,
Аллаё алла, асал сўзим, алла.

(Кулади.) Алла айтиш эсидан чиқмабдими? Вой, тойчоқкина боламдан айланай, Вой, асалгинам — неварамдан ўргилай!

АДОЛАТ ОПА. Ишқилиб, биз қилган хатоларни болаларимиз қайтармасин, дейман-да.

ДИЛБАР ОПА. Вой-вой-вой! Сиз хато қилсизми? Сиз-а! Ўша тракторчини айтасизми? Қўйинг-э, ўшайам эрмиди! Ўлгудай қўпол, пиёниста! Мана бу хўжайинингиз — бошка! Ишнинг қўзини биладиган, интеллигентний. Мени эримга ўхшаган амманнинг бузоғимас. (Ичкаридан Ферузанинг шеър ўқигани эшитилади.)

ФЕРУЗА (овози). Мехр кўп кўргуздим, аммо мехрибоне топмадим, Жон баса қилдим фидо, ороми жоне топмадим.

ДИЛБАР ОПА. Вой менгинани ер ютсин! Келин бўлмишни уялтириб, алла айтиб ўтирибманми? Вой, Ферузахон уйдадилар? Вой, овозларингдан ўзим ўргилай! Ўхшатиб ўқишини қаранг!

АДОЛАТ ОПА. Шеърни яхши кўради, имтихонга тайёрланяпти. Педагог бўлишни болагидан орзу қиларкан.

ДИЛБАР ОПА. Бу дунёда ўқитувчиликдан яхши хунар борми, ўргилай! Дадаси тушмагур хўб гапларни топадилар-да! Дунёда энг қадимий хунар ўқитувчилик, дейдилар. Ёввойи одам ҳам овчиликни ўрганмасдан туриб ўқитувчиликни хунар қилганмиш. У замонларда одамнинг саводи бормиди, дадаси тушмагур, десам, йўқ, хотин, сен билмайсан, ёввойи одам ҳам боласига, инсон бўлгин деб ўргатган, шуям ўқитувчилик-да, дейдилар. Ана фалсафа! (Кулади.) Қўйдаё ювош бўлмасан, балога акли етади чолимни!

АДОЛАТ ОПА. Тўғри айтибдилар. Деҳқон бир йил нобоп уруғ сочса, бир йил ҳосилсиз қолади. Ўқитувчи боланинг кўнглига бир йил нобоп уруғ сочса, ҳосилини умрбод ёйди, тагин зарарини битта ўзимас, ҳамма кўради. (Ичкарига) Феруза, чой опчиккин, мехмон келди.

ДИЛБАР ОПА. Вой, ўзим ўргилай келин бўлмишимдан! Ширин қўлларидан чой ичарканмиз-да! (Феруза чой кўтариб кириб келади, туриб қолади, салом беради.) Айлаиб кетай ўзимнинг оппоқ кизимдан! Тасмадаккина бўйларингга жонимни қоқай! Вой, шафтолидек юзларингдан ўзим айланай! (Ферузани қучоқлаб ўлади, Феруза уялиб чой қуяди.) Вой, бунинг қийган қийимлари коматига ярашганини қаранг! Вой, бунинг қўллари келишишини қаранг! Вой, назикнихол қўлларингдан онанг айлансин! Шу қўллар билан овқат ҳам қилсизми ҳали? Йўқ, бу қўлларини қозон қавлашга эмас, шеър ёзишга чикарган, оппоқ кизим! Шунақа тилингни билан тенг айланадиган қайновани ер тугул космосданам тополмайсиз, қокиндик! (Феруза туриб кетаётганида Дилбар она қўлидан тутди.) Шошманг, жон болам, шошманг. Мен сизга арзимаган кўрмана опкелгандим. (Сумкасидан олтин занжир чиқаради. Ферузанинг бўйнига осмоқчи бўлади.) Атай сиз учун олдим. Ригадан опкелганман, жон болам, олаверинг, бизники таварук.

ФЕРУЗА. Йўқ, керакмас, раҳмат.

ДИЛБАР ОПА. Вой, арзимаган нарса-я! Бор-йўғи 1200 сўм туради-я!

АДОЛАТ ОПА. Қўйинг, Дилбархон, яхшимас.

ДИЛБАР ОПА. Нимага яхши бўлмас экан? Қудамнинг ўзлари заказ қилганлари-я!

ФЕРУЗА. Дадам?!
АДОЛАТ ОПА. Дадаси? Бекор қиптилар.

ДИЛБАР ОПА. Нега бекор қиларканлар, айланай,

нимага бекор қиларканлар! Нима, бегона одамлар эмасми-зу! Сиз унақа ўйинбузуқлик қилманг-да, ўртоқжон! Чиройли киз свиданиега чиройли цепочка тақиб боради-да! (Феруза орқага тисарилади, ҳайрон бўлиб Адолат опага қарайди.)

ФЕРУЗА. Опа?!

ДИЛБАР ОПА. Вой, охуга ўхшаган кўзларинингдан ўзим ўргилай! Нимага хурқасиз? «Тоғда юрган бул кийикка мен нечун занжир солай, сен бировнинг ёри бўлсан, мен нечун кўнгли қўяй?» Мен сизга занжир солаётганим йўқ-қу, қокиндик! Қиз бола бўйи етгандан кейин свиданиега боради, йигит билан қўришади, кўнглига ўтиришса — гаплашади, бўлмаса, «гудбай» дейдию кетаверади!

АДОЛАТ ОПА. Қўйинг, уялтирманг кизимни.

ДИЛБАР ОПА. Вой, нимага уяларкан! (Кулади. Адолат опа занжирни Дилбар опанинг сумкасига солиб қўяди.) Нима менсимадингизми?

АДОЛАТ ОПА. Тураверсин, сизда. Кейин бир гап бўлар. (Феруза бурилиб кетаётганида Адолат опа тўхтади.) Ўзинг овқатландингми? (Феруза индамайди.)

ДИЛБАР ОПА. Вой, қорнингни қоринчигидан айланай. Уялманг, жон болам, уялманг. Сиз бемалол овқатланиб олинг. Биз мешат қилмаймиз. Нариги уйга қирамиз, бизниям секретларимиз бор, жон болам! (Икковлари чиқиб кетишади, Феруза шошилиб телефон трубкасини олади.)

ФЕРУЗА. Фарход ака, салом. Анови хотин яна келди.

ФАРХОД (овози, телефонда). Қайси хотин?

ФЕРУЗА. Анови, совчи хотин. Олифта. Менга цепочка совга қилмоқчи бўлди. Ўғли билан шанба кунни учрашармишман!

ФАРХОД (овози). Ў-ҳў! Чаккон экан-ку!

ФЕРУЗА. Айтинг тезроқ, нима қилай? Уйдан чиқиб кетақолайми?

ФАРХОД (овози). Ойингиз нима дедилар?

ФЕРУЗА. Ойиммас, опам!

ФАРХОД (овози). Хуллас, ойингиз-да!

ФЕРУЗА. Дадам ҳам, опам ҳам шу хотинга ёпишиб олишган. Айтинг тезроқ, нима қилай?

ФАРХОД (овози). Ўйлаяпман.

ФЕРУЗА. Тезроқ ўйласангиз-чи, ҳозир кириб қолишади!

ФАРХОД (овози). Бир иш қилиб кўрмайсизми?

ФЕРУЗА. Нима?

ФАРХОД (овози). Синайсиз...

ФЕРУЗА. Тушунмадим.

ФАРХОД (овози). Доридан қолганми?

ФЕРУЗА. Қанақа дори?

ФАРХОД (овози). Кечаги-чи, виждон дориси.

ФЕРУЗА. Тўхтаг. (Бориб сумкасини титқилади. Ўша гудор қозога ўроғлиқ дори чиқади. Юзуриб бориб трубкани олади.) Бор экан!

ФАРХОД (овози). Ичириб кўринг. Аммо кўп бериб юборманг, ҳушидан кетиб қолмасин тагин.

ФЕРУЗА. Бўпти! Кейин кўнғирок қиламан. (Трубкани қўяди. Шоша-иша чойнакка доридан солади. Нариги уйдан Адолат опа билан Дилбар опа чиқиб келишади.)

ДИЛБАР ОПА. Бу дунёда сиздек доно, сиздек делавой одам йўқ, десам ишонмайсиз! Гарнитурдан тортиб сервизларгача таппа-тахт қилиб қўйибсиз-у, тагин кизим ёш, дейсиз!

АДОЛАТ ОПА. Ха, энди умр савдоси-да бу!

ФЕРУЗА (чой қўйиб узатади). Чой ичиб ўтиринглар...

ДИЛБАР ОПА. Ана, кўрдингизми бирпасда элакишди-қолди! Сиз бўлсангиз уялтирманг, уялтирманг, дейсиз. Қиз боланинг уялгани нима бўларди! Сиртида уялади-ю, ичида жон-жон деб туради! Ўртоқжон, ўзимиз ҳам шунақа бўлганмиз. Вой асалдеккина чойларингдан онагинанг ўргилсин! Вой чой дамлаган қўлларингга ўзим қокиндик бўпкетай! (Чой ичади. Адолат опа ҳам ичади. Чироқ хиралашади. Фантастик музыка янграйди. Хар иккови диванга ўтириб қолган. Феруза уларнинг ҳолатини кузатиб туради. Дилбар опанинг қиёфаси бирдан ўзгаради.) Ҳах, чой дамлаган қўлларинг акашак бўлиб синиб тушсин! Ҳах, чойларинг бошингдан ордона қолсин! (Феруза даҳшат ичида орқага чекинади.) Ҳали қўлимга тушгин, ўзим

биламан! Шу кўлларинг билан хар куни олти мартадан оёғимни укалайсан! (Дилбар опа ғалати қилиқлар қилиб кўрсатади.) Мана бундок, мана бундок қилиб укалайсан! Мана бундок, мана бундок қилиб силайсан! Силамай кўрчи, косовга ўхшаган кўлларингни мана бундок, мана бундок қилиб синдириб ўчоқка тикаман!

ФЕРУЗА (даҳшат ичида). Опа!

АДОЛАТ ОПА (ўзича, ўйчан). Шу хотинда бир бало бор!

ФЕРУЗА (Адолатнинг пинжига кириб). Опа, ановидан кўрқяпман, опа! (Силкитади, аммо Адолат дори таъсирида, ҳеч нимани сезмайди.)

АДОЛАТ ОПА. Нятинини тушуна олмаяпман, нимага бунака серкатнов бўпқолди? Мақсади нима — она бўлиб кизимни бағрига босишми ё бошқами?

ДИЛБАР ОПА. Бир кун кўрмасам ичикиб қоламан, дедимми? (Хиринглаб кулади.) Минг кун кўрмасам ҳам кўнглим бирдай. Ошхонага кириб нима қилдим, ҳаммаси паратка, дедимми? (Кулади.) Ўзинг кимсану боққан боланг ким бўларди! Тагин, ўзи тукқан бўлсаям майлиди. Бировнинг боласи бировга бола бўлармиди! Етим кўзи асрасанг, оғзи-бурнинг мой килур, етим бола асрасанг, оғзи-бурнинг кон килур, деган экан машойихлар!

ФЕРУЗА (Адолатни силкитиб). Опа, эшитяпсизми, анови хотин ёмон гаплар гапиряпти!

АДОЛАТ ОПА (ўзича). Эҳ болам, болам! Мениям дардим кўп, дардкашим йўк. Шу хонадонга келганимда энди ўн ёшга тўлган эдинг... Биаламан, онангни кўмсайсан. Мени она дейишга тилинг бормайди. Нима қилай, жон кизим, онанг ўлгани учун мен айбдор эмасман-ку!

ФЕРУЗА. Опа! (Адолат опани қучоқлайди.)

ДИЛБАР ОПА. Мол эгасига ўхшамаса ҳаром ўларкан. Ўзидан ўтиб кизи қаёққа борарди! Эчкидай қайсарлиги кўриниб турибди. Хали кўлимга тушгин, ўзим биаламан! Уч кунда кўйдай ювош қилиб кўймасам, Диля Акбаровна отимни бошқа кўяман! Ха!

ФЕРУЗА. Опа, каранг, нима деяпти! (Адолат эшитмайди.)

ДИЛБАР ОПА. Юзлари шафтолидай эмиш! Кўраμισ, бир ой ичида юзинг шафтоликокидай бўпқолганини!

ФЕРУЗА. Опа! Эшитяпсизми, опа!

АДОЛАТ ОПА (ўқиниб). Биаламан, сенга қийин. Жудаям қийин! (Кўзига ёш олиб) Менга-чи, менга осон деб ўйлайсанми? Шу боланинг етимлиги билинмасин дедим. Сен мени захар деб ўйлайсан. Онам мени яхши кўрмайди, дейсан. Мен сенга ширин гапларни кўп гапирмайман. Аммо, жонимдана яхши кўраман, жон кизим!

ФЕРУЗА (уни силкитиб). Опа! Опажон! Тушундим. Илтимос, хафа бўлмаң. Мени кўряпсизми, гапимни эшитяпсизми?

АДОЛАТ ОПА. Нима қилай, жон болам? (Йиғлайди.) Кўлимдан келса, онангни тириштириб бермасдим!..

ДИЛБАР ОПА. Қизлариям ўзларига ўхшаган активисткага ўхшайди-ку! Сарик чакага олсам ўлай ўша активисткалигингни! Дадам нима дермишлар! (Кулади.) Бу киз бало, бир ишнинг бошида бўлади, деганмишлар! Шу гапга ишониб ўтирибсанми, нодон! Дадам раҳматли девор бўлмаса кўчани кўрардилар. Шу маҳмадона ўртоғинг икки дунёдаям одам бўлмайди, деганлар! Бунака қизлардан нарирок юр, сениям бузади, деганлар! Тўғри айтган эканлар. Одам бўлсанг ўша эрингдан ажралармидинг! Тракторчими, пиёнистами, тинчгина юрсанг ўлармидинг, активист! Ажаб бўлди, хўб бўлди, эрингнинг ақли бор экан. Онаси ўпмаган кизга уйланди-кетди! Сенга ўхшаган тумса хотинни бошига урадим!

ФЕРУЗА (илдам туриб Дилбарнинг тепасига келади). Нега ҳақорат қиласиз? (Уни силкитади.) Нимага опамни ҳақорат қиласиз? (Дилбар парво қилмайди — ҳуши ўзиде эмас.)

ДИЛБАР ОПА. Остонаннга кадам босмасдим-у, замонанинг зайли билан шу савдони бошлаб кўйдим-да! Агар кизинг ҳам ўзингга ўхшаса, бир ҳафтада думига супурги бойлаб, кишт, деб юбораман!

АДОЛАТ ОПА. Сен ёшсан, жон кизим. Мен қилган

хатоларни сен қилмагин. Мен ҳам ёш эдим. Мағрур эдим. Катта мақсадларим бор эди. Бола оёғимни боғлаб кўймасин деб... (Кафти билан юзини тўсиб йиғлайди, Феруза ишошлиб унинг тепасига келади.) Бир умр бефарзанд бўлиб қолишимни билганимда шундок қилармидим? Мен ҳам бола кўтаргим келарди, алла айтгим келарди. (Кичик пауза.) Бутун оналик меҳримни сенга бердим-ку! (Йиғлайди.)

ФЕРУЗА (йиғлаб уни қучоқлайди). Опажон! Ойижон! Йиғламанг. Мен борман-ку! Йиғламанг! Ойижон! Сиз ўзимнинг оймисиз, йиғламанг. Эшитяпсизми гапимни!

ДИЛБАР ОПА. Тагинам омади бор экан! Иккинчи эри ишнинг кўзини билади. Ишнинг кўзини билганидан мен билан куда бўлмокчи-да! Аммо мен аҳмок эмасман. Эри ўйлаяттики, обшепит билан куда бўлса, егани олди-да, емагани кетида бўлади. Чучварани хом санабсан, куда бува! (Ғалати қилиқлар билан қўлини шималдириқ қилиб кўрсатади.) Мана сенга гўшт, мана сенга ёғ, сен шоҳида юрсанг, мен баргида юраман! Е эримнинг этагига осилиб бир ишнинг битириб олмокчимсан? Осилиб бўпсан! Ўзингни осиб кўймай тагин!

ФЕРУЗА. Ойижон! Анови хотиндан кўрқяпман. Эшитяпсизми?

АДОЛАТ ОПА. Дадангнинг нятинини билмадим-у, аммо мен сени ҳеч қачон бахтсиз қилиб кўймайман! Ўзим бахтсиз бўлдим, ақалли сен бахтли бўл, болажоним! Онанг бечора кўрмаган умрин сен кўргин. Онанг бечора кўрмаган бахтини сен кўргин, қизалогим!

ФЕРУЗА. Ойижон! Сиз нима десангиз шу бўлади. Фақат, хафа бўлмаң! Гапимни эшитяпсизми?

ДИЛБАР ОПА. Опқўйган мебелини қара! (Кулади.) Алмаликски! Унака каравотга мушугимниям ётқизмасман! Аввал илтириб олай, кейин ўзим биланли! Пул кўп бунда! Прокурор бўлади-ю, пул бўлмайди!

ФЕРУЗА (яна Дилбарнинг тепасига келади). Жим бўласизми, йўқми, қанака ёмон хотинсиз!

ДИЛБАР ОПА (мазза қилиб кулади). Порадан келган пулларини қаерига тикаркин бу мумкин?

АДОЛАТ ОПА. Умр бўйи халол яшадим. Юлғичлардан ҳазар қилдим. Жазоладим. Аммо, халол одамларни доим паноҳимга олдим.

ДИЛБАР ОПА. Пули кўп буни. Камида мультимиллионер бўпкетган! Биттасининг ишини у статьядан бу статьяга ўтказиб берса, камида ўнтани кистиради.

ФЕРУЗА (унга ёпишади). Бас қилин! Виждон борми сизда!

ДИЛБАР ОПА (уни эшитмайди). Бир ойда иккита ишни тўғриласа йиғирма минг!

ФЕРУЗА (бор кучи билан силкитади). Овозингизни ўчирасизми, йўқми?!

ДИЛБАР ОПА (кулади). Сервинини қара! Бунак сервизда сичқонимгаям овқат едирмайман! Ўлар ердами сан? Ол мундок ўн минг сўмлигидан, қурумсок!

АДОЛАТ ОПА. Бу дунёда тиззаси қалтираб яшашда ортқ азоб йўк. Ўзига тўғри одам ҳеч нимадан кўрқмайди. Мен сенга ҳеч қачон ҳаром едирмадим, ишон, жон болам!

ДИЛБАР ОПА. Бу дунёнинг турган-битгани олиш бериш, беришу олиш. Аввал берасан, кейин оласан. Бермасанг, хемириниям ололмайсан! Аммо-лекин, ким беришнаниям, кимдан олишнаниям билиш керак. Мен танла-танлаб бераман! Ўзимдан юқори турганларга бераман ўшандаям ўсадиғанларга, перспективаси борларга оширман. Олишнаниям биаламан. Ўзимдан пастроқлардан олама Танлаб-танлаб, санаб-санаб оламан. Ана шунинг учун қаёққа борсам — Диля Акбаровна, Диля Акбаровна! (Кулади.) Бу очкўз, бу қурумсок нукул олишни билади-беришни ўйламайди. Тешиб чиқади! Атеист бўлсам ҳи тепамада худо турибди. Бир қуни тешиб чиқади! Ана ўшан кўраман томошангни!

ФЕРУЗА (энди Адолатнинг тепасига келади. Пешонаси силайди). Ойи! Ойижон! Мен Сизга ишонман!

ДИЛБАР ОПА. Қурумсок! (Кулади.) Мумсин! (Кулади)
АДОЛАТ ОПА. Биаламан, кизим, ўжарсан, қайсарсан! Аммо кўнглинг тоза! Топ-тоза кўнглинг синмасе бўлди, ж болам. Мен... мен... (Йиғлайди.) Бу хонадонда даданг у

эмас, сен учун яшаётганимни билмайсан. Дунёнинг ишлари шунака экан. Инсон боласи шу ёруғ оламга бутун эмас, яримта бўлиб келаркан. Бир умр колган ярмисини изларкан. Мингтадан биттаси ўша — ўзининг ярмисини топаркан. Бошқалари бўлса, муносиб ярмини тополмай ҳасратда ўтаркан. Умр бўйи қаллоблардан ҳазар килдим. Аммо худди ўшанака қаллоб кўйнимда ётибди-ку! Буни ўзим биламан-ку! Начора, мей аёлман. Одамларнинг маломатидан кўрқаман. Аёл киши учун эр алмаштириш қанчалик оғирлигини билмайсан, болам! Гап бундаяммас. Мен сени ўйлайман! Ақалли битта болага бахт беролмасам аёл бўлиб қаёкка бордим, она бўлиб қаёкка бордим!

ФЕРУЗА. Тушундим, ҳаммасини тушундим, ойижон! Фақат хафа бўлмаг.

ДИЛБАР ОПА (қолади). Хали нима дейди? (Тақлид қилиб гапиради.) Қизим хали ёш, дейди. Шу ёшми? Ҳар нарсаларни кўрганки, тушингга кирса лабингга учук тошиб кетади. Болали бўлсалар ўқишлари колиб кетармиш! Ўқиб шаҳар оберамидинг! Мен алла айтармишман! Мен-а! Алла айтиб, бола бокишдан бошка ишим йўқми? Таниш гинекологим бор. Нозик пайтда ўзимга қараб туради. Ўшанга бир оғиз айтсам, қорнидаги боласини зирапчадек олади-ташлайди.

ФЕРУЗА (онасига ёпишиб). Ойижон! Эшитяпсизми, нима деяпти бу жодугар? Эшитяпсизми? (Адолатни силкитади, аммо у эшитмайди. Феруза Дилбар опанинг устига боради.) Йўқол бу ердан, жодугар!

АДОЛАТ ОПА (хўрсиниб). Меҳр кўп кўргуздим, аммо меҳрибоне топмадим, Жон баса. килдим фидо, ороми жоне топмадим.

ДИЛБАР ОПА. Хали қизлари нариги уйга кирволиб шиғир ўқидиларми! Шиғир ёзармишлар! Ўргилдим шиғирингдан! Тўйни ўтказиб олай, ёдлаган шиғирларинг бир кунда эсингдан чиқиб кетсин! Ҳар куни уч мартадан пўстдумбали мошкичири пишириб берасан! Пиширмай кўрчи, нақ ўзининг қозонга тикиб юбораман! Чуқуреодаги «точка»нинг зиммасига пўстдумба тушган...

ФЕРУЗА. Ойи, нималар деб валдирияпти бу хотин! Эшитяпсизми?

ДИЛБАР ОПА. Ўқитувчи бўлармишлар! Ўқитувчи ким бўпти? Ўқитувчининг бир ойда оладиган пулини Чорсуда перашка сотадиган ученигим бир кунда топади. Ҳар куни эллик сўм чўзиб туради. Таксаси шу! Ундан кўра ошпазликка ўргат кизингми? Пўстдумба солиб эзиб мошкичири пиширишни ўргат!

ФЕРУЗА. Перашканг бошингдан колсин!

АДОЛАТ ОПА. Битта одатингни яхши кўраман, кизим. Зеб-зийнатга берилмадинг. Хотин кишини бузадиган нарса зеб-зийнат бўлади. Олтин туфайли эгри йўлга кирган, боласини етим қилган кўп хотинларни кўрдим.

ФЕРУЗА. Хўп, ойижон, хўп. Ҳаммасини тушундим. Гапимни эшитяпсизми?

ДИЛБАР ОПА. Ие, бояги цепочкам қани? Нарёкка чиқиб кетганимда қизи ўмариб кўйган бўлмасин тагин! Кўзи хунук бу қизни. Сумкам қани? (У ёқ-бу ёққа каловланиб, сумкасини излайди.) Қани сумкам? Цепочкам қани? (Довдираб бошини деворга уриб олади.) Вой бошим! Вой цепочкам. (Бирдан Адолат опага дуч келиб, елкасибан силкита бошлайди.) Цепочкамни бер! Цепочкамни нимага ўғирлайсан? (Йиғлаб юборади.) Туғилган кунимда торговий работниклар падарка қилган цепочка эди. (Феруза унинг қўлига ёпишади.)

ФЕРУЗА. Кўйвор ойимни!

ДИЛБАР ОПА. Цепочкамни бер! Мочағар кизинг қаёкка ўмарди? Топ ҳозир! Цепочкам! Цепочкам! (Феруза уни силтаб ташлайди. Дилбар талмовсираб диван олдига бориб қолади. Ферузанинг диван устида ётган сумкасини кавлаштиради.) Қани цепочкам! Топ ҳозир!

ФЕРУЗА. Бу менинг сумкам-ку! (Сумкани тортиб олади.)

ДИЛБАР ОПА. Цепочкам! Етти юз сўмлик цепочкам!

ФЕРУЗА. Э, цепочкам билан кўшмозор бўл-э! (Дилбар опа талмовсираб стол олдига бориб қолади. Сумкасини топади. Сумкани титқилаб, заррўмолини чиқаради.) Вой бу ёкда экан-ку! (Рўмолини занжирга йишаб бўйнича ташлайди. Рўмолини силаб-силаб гапиради.) Вой, буни халқалари-

нинг нозиклиги! Вой, буни пробаси баландлиги! Санаб чикканман. Битта-битталаб санаб чикканман. Тўрт юз саккизта халқаси бор! Кручённий! (Рўмолдаги ялтироқ чизикларни санайди.) Битта... иккита. Учта... Йигирма саккизта... (Кувониб ликиллайди.) Цепочкам, цепочкам, асил тилла цепочкам!

ФЕРУЗА. Цепочкамг бошингдан колсин!

ДИЛБАР ОПА. Бу киши кизимга беради деб, суюниб кетдилар. Бериб бўпман! Аввал ишимни битириб олай, бошингда ёнғок чақарман. Қизингни келин қилишга кўзим учиб тургани йўқ. Менга ўзинг кераксан, прокурор куда керак! Комиссия келганида кутқариб оладиган прокурор керак! (Адолат диванга суюнганча кўзини юмади. Феруза югуриб тепасига келади.)

ФЕРУЗА. Ойи, нима килди, ойи? Мазангиз кочдимиз? Кўзингизни очинг, ойижон! Вой, ўлай, нима килдим энди! (Тиширчилаб қолади.)

ДИЛБАР ОПА. Ноз қияптилар! Қизимни бермайман деб, тарозига соляптилар! Бермайсан-а, бермайсан! Кизингнинг бошини шундай айлантириб кўяйки, шанба куни пилдираб борганини ўзим билмай колсин! Бўлмаса, эринг билан галлашаман. Цепочкам, цепочкам... Эринг сенга ўхшаган аҳмоқмас. Фойда чикадиган жойни хидидан билади... Бўйнимдаги цепочкам!

ФЕРУЗА. Ойи, кўзингизни очинг. (Силкитади. Югуриб телефон олдига боради. Шошилиб телефон қилади.) Фарход ака! Ойим ҳушдан кетиб қолдилар.

ФАРХОД (овози). Опангизми?

ФЕРУЗА. Опам эмас, ойим! (Дилбар ўзини ойнага солиб, рўмолини цепочка деб йўлаб ашула айтади: «Асил тилло цепочкам».) Анови ялмоғиз жинни бўлқолди.

ФАРХОД (овози). Дорини кўп солиб юборгандирсиз.

ФЕРУЗА. Айтинг, нима қилай?

ФАРХОД (овози). Сув ичиринг.

ФЕРУЗА. Ҳозир. (Трубкани қўяй деганда йўланиб қолади.) Анови хотин шанба куни ўғли билан кўриштирмоқчи.

ФАРХОД (овози). Борманг!

ФЕРУЗА. Йўқ, бораман! Шунака нарсаларни билиб олдимки, ўзиниям, ўғлиниям эсини жойига киргизиб кўяман!

ФАРХОД (овози). Яхши! Бўлмаса ўша ўзимизнинг боққа борадиган қилинг. Соат еттига. Мен ҳам бораман.

ФЕРУЗА. Бўпти. (Трубкани қўяди. Шошилиб сув олиб чиқади. Дилбар опа ҳамон ойна олдида «цепочкам»лаб қўлини шақирлатиб йўнаяпти. Феруза онасига сув тутуди.) Ичинг, ойи, ичақолинг! (Ичиради. Адолат секин-секин кўзини очади. Феруза Дилбарга сув тутуди.) Ҳой, цепочка, мановини ичворинг!

ДИЛБАР ОПА. Цепочкахон, цепочкам! (Феруза оғзига сув тўлдириб, Дилбарнинг башарасига қучи борича пуркайди. Фантастик музика тескарисига янграйди. Чироқ хиралашади. Яна қайта ёришганида Феруза Адолат опани кучоқлаб ўтирибди. Дилбар опа ҳамон «цепочкам»лаяпти. Аммо энди ҳаракатлари суст. Секин-секин ўзига келяпти.)

ФЕРУЗА (онасининг елкасига бошини қўйиб). Кўрқиб кетдим, ойижон!

АДОЛАТ ОПА. Менга нима бўлди, кизим? Ухладимми?

ФЕРУЗА. Ухладингиз, ойижон, ухладингиз. Ҳеч нима қилмайди, ойижон!

АДОЛАТ ОПА (ўзига келиб). Нима, нима дединг?

ФЕРУЗА. Кўрқиб кетдим. Касал бўпқолдингиз деб ўйладим.

АДОЛАТ ОПА. Яна, яна нима дединг?

ФЕРУЗА. Янами... «Ойижон» дедим.

АДОЛАТ ОПА. Сен мени ҳеч қачон... ҳеч қачон... (Йиғлаб юборади.)

ФЕРУЗА. Йиғламанг, ойижон. Ўзимнинг ойижоним! (Силайди.)

АДОЛАТ ОПА (уни маҳкам бағрига босади). Жон болам, ўзимнинг ақлли қизим. Яхшиям сен борсан бахтимга!

ДИЛБАР ОПА. Цеп...цеп...цеп... (У ёқ-бу ёққа қараб) Вой, ёмғир ёғдимиз? (Бўйнидаги рўмолини кўриб) Вой, бу қаёқдан келди? (Бирдан кулиб юборади.) Тикка турганимча ухладимми, нима бало? Шунақанги законий туш

кўрибман! Тушимда карс-бадабанг тўй бўлаётганмиш. Ўғлим билан келинпошша етаклашиб келаётганмиш. (Ферузага) Бирам очлиб кетганмишсиз, бирам очлиб кетганмишсиз! Шунда мен югуриб кепман-да, сизнинг бўйингизга беш минг сўмлик бриллиант кулонли цепочка осиб кўйибман. Сиз суюниб кетганингиздан ойнага қараб «Цепочкам, цепочкам» деб ашула айтаётганмишсиз. Мен сизни у юзингиздан ўпибман, бу юзингиздан ўпибман. (Ферузани ўпмоқчи бўлади. Феруза гаши келиб ўзини олиб қочади.) Ўзим ўргилай чиройли келинимдан! (Бирдан хушёр тортиб) Халиги... цепочка ўлгур қани?

ФЕРУЗА. Ана! Сумкангизда! (Дилбар опа шоша-пиша сумкани титкилаб цепочкани топади.)

ДИЛБАР ОПА. Такиб олинг шуни! Такиб олақолинг! (Занжирни Ферузага тиқштиради.) Хафа қилманг одамни! Такиб олақолинг энди. Сизга атаб нақ Ригадан олиб келганман. (Феруза юзини ўгиради.) Шунақами, уяляпсизми? Майли, «келин салом»га чикканингизда ўз кўлим билан такиб кўяман! (Чаққонлик билан занжирни ўз бўйнига осади.) Хой, ўртқожон, хомушрокмисиз?

АДОЛАТ ОПА (Ферузанинг бошини силаб). Йўқ, хурсандман.

ДИЛБАР ОПА. Гап деган бундок бўпти-да, ўргилай! Шанба куни ўғлимни етаклаб ўзим обораман. Театр Навоийнинг олдида кутиб турадим.

ФЕРУЗА. Сиз овора бўлманг, ўзим...

АДОЛАТ ОПА. Нима?

ФЕРУЗА. Ўзим бораман. Фақат бошқа жойга. Боғнинг бурчагидаги шафтоли тагида скамейка бор.

АДОЛАТ ОПА. Нима деясан, кизим! Ўйлаб, гапирясанми?

ДИЛБАР ОПА. Ана! Тагин кизим ёш, дейсиз. Боғнинг бурчагидаги скамейкани биладими, бундан чикди, ёш боламас.

ФЕРУЗА. Ўша ерга борсинлар. Хўпми? Соат еттига. Шанба куни.

АДОЛАТ ОПА. Феруза!

ДИЛБАР ОПА. Сиз ўйинбузуқилик қилманг, қудажон. Ёшларнинг ишига аралашманг. Менинг бир шнорим бор: кимнинг кўнгли кимда бўлса, кўйворинг, ўйнасин!

АДОЛАТ ОПА. Хаёт ўйин эмас, Феруза!

ФЕРУЗА. Биламан, ойижон, ҳаммасини биламан.

ДИЛБАР ОПА. Ана! Ҳаммасини биледи! Мен бориб ўғлимниям кўндираман. Уям ювош бўлгани билан эшакдай қайсар. Хўп, бўлмаса мен кетдим. Қани, атенст бўлсагам, эскичасига бир омин қилайлик. Илоҳи омин, кўшгани билан

кўша қарисин! Илоё, кўша-кўша цепочкали, не, тоис, кўша-кўша фарзандли бўлсин, оллоху акбар! (Туради. Эшик олдида боради. Яна қайтиб келади.) Халиги, келинпошша... Рўмол ўлгур копти... (Феруза тошойна тоқчасида ётган рўмолни бир учидан чимчилаб опкелиб узагади.) Вой, нозиккина қўлларингиздан ўзим ўргилай. Шундок килиб шанба куни, а?

ФЕРУЗА. Шанба куни.

ДИЛБАР ОПА. Соат еттида.

ФЕРУЗА. Еттида!

ДИЛБАР ОПА. Боғнинг бурчагида?

ФЕРУЗА. Бурчагида.

ДИЛБАР ОПА. Шафтоли тагида?

ФЕРУЗА. Шафтоли тагида.

ДИЛБАР ОПА. Вой, шафтолидай юзларингдан ўзим ўргилай. Шу цепочкани олмадингиз-да? Шанба куни ўғлим обораколсинми?

ФЕРУЗА (уялган бўлиб). Майли, ўзлари биладилар.

АДОЛАТ ОПА. Феруза, нима бўлди сента?

ДИЛБАР ОПА. Мана бу гапга миллион сўм берса арзийди! Ойим раҳматлидан қолган табаррук билагузугим бор, шуниям оборсинми?

ФЕРУЗА. Майлингиз.

АДОЛАТ ОПА (кескин.) Феруза! Эсинг жойидами!

ДИЛБАР ОПА. Сиз ёшларнинг ишига аралашманг. (Ферузага) Кейин ресторанга кирасизлар, варьетиға обтушадиган, подволга.

ФЕРУЗА (қийшанглаброқ). Майли, ўзлари нима десалар, шу-да!

АДОЛАТ ОПА (жаҳл билан). Феруза! Ҳеч қаякка бормайсан!

ДИЛБАР ОПА (унга қўл силтайди). Э! (Ферузага) Кутади, а?

ФЕРУЗА. Хўп, дедим-ку!

ДИЛБАР ОПА. Ўзим ўргилай дарров кўнақолган келингинамдан! (Ферузани чўлпиллатиб ўнади. Адолатни ҳам ўпмоқчи бўлади-ю, қўл силтайди.) Э-э! (Ховлиқиб чиқиб кетади.)

АДОЛАТ ОПА (Ферузага). Ҳеч қаякка бормайсан!

ФЕРУЗА (Адолатни қучоқлайди). Бораман, ойижон, бораман. Ўғли келаверсин, шунақанги томоша кўрсатайки, қочгани жой тополмай қолсин!

ПАРДА

ИККИНЧИ ПАРДА

Учинчи кўриниш

Фарходларнинг уйи. Яхши жиҳозланган. Деворда ёнғок дарахтининг турли расмлари. Баъзиларида ёнғок мевалари тасвири туширилган. Диван, телефон. Иккита стол. Бирида катта-кичик ёнғок мевалари, бошқасида турли қолбалар. Биринчиси профессор Мурод Воҳидовичнинг иш столи, иккинчиси Фарходники. Фарходнинг столи устида ўша гулдор қозоғга ўроғлик дори, кўринадиган жойда турибди. Мурод Воҳидович ўз иш столида ўтириб ёнғокларни кўздан кечиряпти. У каттақон кўзойнақ такқан. Эгнида «тройка» костюмининг нимчаси. Ҳақиқий олим, хотирпаршош киши. Ёнғокларни галма-галдан олиб, синчиклаб кўздан кечиради. Гоҳ қувониб жилмаяди, гоҳ афсусланиб бош чайқаб қўяди. Эшик жириглайди. Мурод Воҳидович анчагача эшитмайди. Кейин, эшитиб қолиб, қўлида ёнғок билан телефон олдига боради.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Профессор Мурод Воҳидовичнинг кулоғи сизда! (Эшик кўнгироғи ҳамон жириглайди.) Алё! (Хайрон бўлиб трубкани пуфлайди) Алё! Алё! (Эшик яна жириглайди.) Ие, ха, мулла эшик жириглаяптиларми? Ҳозир, мана ҳозир. (Қўлида ёнғок билан бориб эшикни очади. Берди Олдиевич киради. Батартиб кийинган, пастроқ бўйли, сил-силлик одам. Бўйи пастроқ бўлса ҳам, тантанавор оҳангда, қаддини ғоз тутиб, бошини орқага ташлаб-ташлаб гапиреди.)

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ассаломалайкум, ҳурматли устоз! Табаррук қўлингизни қиснша лутфан руҳсат этгайсиз! (Унинг қўлини эхтиром билан қисиб кўришади.) О!

Бахтиёрман! Кутлуғ хонадонингизга келганимдан ғоят бахтиёрман!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (қўлидаги ёнғокни кўрсатиб). Пакана!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Табаррук сўзингизни тушуниш бахтига мяуссар бўлолмадим, мухтарам профессор!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Нимасини тушунмайсиз? Мана! (Ёнғокни шундок Берди Олдиевичнинг тушиғи тагида тиқштиради. Берди Олдиевичнинг кўзи гилай бўлиб кетади. Бошини орқага ташлайди.) Мана! Пакана! Тушундингизми энди?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (ўзини йўқотиброқ). О, тушундим, мухтарам профессор, ҳаммасини тушундим.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (қўлидаги ёнғокни яна унга яқин олиб боради). Нимани тушундингиз?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Шуни тушундимки, мен паканаман! Азиз устозимнинг ва, бунинг устига, бўлажак куёвимнинг отаси бўлмиш ҳурматли профессорнинг ҳар бир сўзлари мен учун қонун! Мен паканаман. Аммо, айтиб қўяй, кизим пакана эмас, ойдай киз!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (хафсаласи пир бўлиб қўл силтайди). Ҳеч баалога тушунмадингиз! Бу — пакана ёнғокнинг меваси, тушундингизми!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мана энди тушундим, устоз!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Нимани тушундингиз?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Бу пакана ёнғокнинг меваси, мухтарам профессор!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Демак, ҳеч нимани тушунмабсиз. Тушунмабсиз, азизим, тушунмабсиз! Мана, каранг. (*Ёнғоқни яна тоқштиради.*) Хажми ўртача, думалок, пўсти юпка, нуқ учдан икки миллиметр. Мағзининг таркибида 77 процент мой, 16 процент оксил, 7 процент углевод бор. Вояга етгандаям дарахтнинг бўйи 130 сантиметрдан ошмайди. 2200 метр баландда ҳам бемалол ўсаверади.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Накадар нодир нав! Кани! (*Кўлини чўзади.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*ёнғоқни тортиб олади.*) Нима килмокчисиз?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Чакиб кўрамиз, мухтарам профессор!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Нима-нима! Чакиб кўрасиз?! Нима деб алжираяпсиз, азизим, кечирасиз, исми шарифингизни билмайман...

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Берди Олдиевич. (*Тавозе билан бош силқийди.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Азизим Олди Бердиевич! Нималар деб алжираяпсиз?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Олди Бердиевич эмас, Берди Олдиевич! Мухтарам устозимга ўзимни яна бир бор таништириш бахтига муяссар бўлганимдан бағоят шодман! Мен ҳам биологан.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Биолог?! Биолог бўлсангиз, айтинг-чи, нима учун шу навни кўпайтирмаслик керак? Нима учун шаҳар кўчаларига эмаслик керак?!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ҳм... Нима десам экан, болалар тош отиб деразани синдирди.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Тош?! Йўк, азизим, сиз биолог эмассиз. Сизнинг ўзингиз тошсиз! Фан оламига отилган тошсиз! (*Таъзим қилади.*) Маъзур тутадилар.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мана шу сўзларингиз учун кўлингизни яна бир қисиб кўйишга рухсат этгайсиз. Аммо сиз барибир устозимсиз. Ун икки йил муқаддам сизнинг лутфан кўрсатган ғамхўрлигингиз туфайли кандидатлик диссертациямни ёклаганман.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Шошманг, шошманг. (*Кўзойнагини артиб, қайта тақади.*) Э, сиз ўшамасиз?!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О, миннатдорман! Мендек садоқатли шогирдингизни таниганингиздан бошим осмонга етди! (*Бошини ғоз тугиб, баланд кўтаради.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Бўлди-бўлди, эсладим. Шогирдларим ичида энг пачоғи, азизим, сиз эдингиз! Бу ёкка келинг. (*Уни ёнғоқлар тартиб билан териб қўйилган стол олдига олиб боради.*) Мана! «Улдуғбек» икки йилдаёқ хосилга кирази. Мана буниси «Нозимахоним»! Юз донаси бир кило келади. Биласизми, бу нима дегани?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Биламан, мухтарам устоз, биламан.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Айтинг, билсангиз!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Фикри ожизимча, бу дегани шуки, ўн донаси юз грамм келади, дегани!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Ҳеч балони билмайсиз! Бу дегани шуки «Нозимахоним» ўз турдошлари орасида энг мағзи тўк дегани! Мана! (*Олиб кўрсатади.*)

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О! (*Унинг кўлидан ёнғоқни олиб оғзига солиб чақмоқчи бўлади.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*чинқариб юборади.*) Нима қилаяпсиз! (*Кўлига жонҳолатда ёпишади, кўзидан кўзойнаги тушиб кетади. Пайпасланиб қолади.*) Кўзойнагим! Кўзойнагим кани?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*кўзойнақни олади.*) Табаррук кўзойнақ! Қанчадан-қанча кашфиётлар сирини очган кўзойнақ! (*Чўнтагидан оппоқ рўмолча олиб артади. Эҳтиётлаб профессорга тақиб қўяди.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Миннатдорман! Ёнғоқ кани?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мана, азиз устоз, мана ўша нодир ёнғоқ! (*Ёнғоқни жойига қўяди.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Сиз... сиз умуман ҳеч балони билмайсиз!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*қуллук қилади.*) Устозинг гапи шогирд учун қонун. Балки мен чиндан ҳам сиз айтгандай пачокдирман. Лекин, садоқатли шогирдман. Баъзиларга ўхшаб оркаваротдан обрўйингизни тўкиб юрмайман.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Буниси «Ўзбекистон», энг янги нав.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Сиз содасиз, мухтарам устоз. Одамлар мураккаб, жуда мураккаб. (*Кичик пауза.*) Сиз уни доктор қилиш учун қанча елиб-югурдингиз! У бўлса...

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Иложи борича кўпроқ экиш керак. (*Берди Олдиевичга қараб*) Маъзур тугасиз, кимни гапиряпсиз?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Шавкат Рустамовични, азиз устоз, Шавкат Рустамовични!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Шавкат Рустамович! Ажойиб олим! Узумнинг йўқолиб кетаётган талай навларини топти. «Оқ жанжал», «Қора жанжал»... Яна қайсилари эди? (*Уйлаб қолади.*) Хуллас, ноёб истеъдод эгаси. Ажойиб инсон!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ана! Сиз шунақа дейсиз. У бўлса... (*Кичик пауза.*) Сизнинг олдингизда ким бўпти? Еш бола-ку!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*кўлида ёнғоқ билан яқин келади.*) Шавкат Рустамовичга нима кипти?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Балоям ургани йўк. Юрибди милтиқдай! Аммо...

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Хўш-хўш?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Кўйинг, устоз, айтишга тилим бормайди.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Майли, айтманг! (*Қайтиб стол олдига боради. Ёнғоққа қараб*) Сувни кам истеъмол қилади.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Йўк, устоз, айтаман. Айтиб кўйишни ўзимнинг шогирдлик бурчим деб биламан. У... у милтигини сизга ўқталаяпти, устоз! Сизнинг пайингизни қиркмоқчи! Йўк, мен бунга чидалмайман! (*Ғазаб билан*) Тузингизни ичиб, тузлигингизга тупурган кўрмамак! У... у сизни мияси айниган чол, деди.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*ҳайратланиб*). Наҳотки!! Ҳозир аниқлаймиз. (*Телефон олдига келади. Чўнтақларини титқилайди.*) Маъзур тугасиз, телефон дафтарчамни кўрмадингизми?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*телефонни ушлаб*). Кўйинг, мухтарам устоз! Ўзингизни босинг. Шавкат Рустамович билан ўзим ҳисоб-китоб қиламан. Илтимос, ҳаяжонланманг, ҳаяжонланманг.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Разиллик! Накадар разиллик! Мен унга нима ёмонлик қилган эканман? Бир юракка истеъдод билан разиллик қандок сиғишига ақлим етмайди. Ҳечам ақлим етмайди. (*Стол олдига боради. Ёнғоқни томоша қилади.*) Чўл зоналарига экиш мумкин. (*Бош чайқаб*) Разиллик!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мени тўғри тушунишингизни илтимос қиламан, устоз. Қалбингизга озор берганим учун узр. (*Фарҳоднинг столи олдига боради.*) Буям сизнинг асбобларингизми?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*ёнғоқларни тартибга солиди*). «Юпитер», «Қохети» (*Берди Олдиевичга қараб*) Терманг, ўғлимники!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О, ўғлингиз ҳам биологмилар?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. «Писта ёнғоқ»... Биологмас, фармацевт.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Фармацевт. Накадар инсонпарвар касб. Менга каранг, мухтарам профессор! Ижозатингиз билан фикри ожизимни баён этсам. (*Профессор ҳамон кўзойнақда ёнғоқни кўздан кечиряпти.*) Сизнинг олдингиздаги қарзимни узишни инсоний бурчим деб биламан!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Шавкат Рустамович билан ҳисоб-китоб қилишми? Қеракмас.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Тўғри. Унақа аблахларнинг жазосини худо берсин. Қолаверса, мана, мен турибман. Сиз олтинга тенг вақтингизни майда-чуйда нарсаларга сарфлаб юрманг. (*Пауза*) Мен бошқа қарзни айтияман.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Менинг ҳеч кимдан қарзим йўк, азизим. Қарздор бўлиб яшашни ёмон кўраман. (*Ёнғоқни саралаб*) «Навой».

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Сиз эмас, мен қарзман.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Қарз? Қанақа қарз?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Бир вақтлар сиз менга оталик қилиб бошимни силадингиз, олим қилдингиз. Энди мен сизнинг ўғлингизни олим қилсам!..

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*қўл силтайди*). Бўлмағур гап! Фарходдан олим чиқмайди. (*Ёнғоқни ўлчади.*) 50 миллиметр. Туя! Ҳақиқий туяёнғоқ!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Рухсатингиз билан фикри ожизимни давом эттирсам. Биология билан фармацевтика — яқин фанлар. Айтиш мумкинки, Ҳасан-Хусандек эгизак фанлар. Нима учун уларни кўшиб бўлмас экан?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*бирдан ҳушёр тортиб*). Хўш-хўш?..

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Нима учун ёнғоқни фармацевтикага боғлаш мумкин эмас?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Хўш, хўш, давом этинг.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Фикри ожизимча, мухтарам профессор, шу пайтгача ёнғоқдан фармацевтикада яхши фойдаланилмапти.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*ҳаяжонланиб кетади*). Азизим! (*Кўзойнагини пещонасига чиқариб қўяди.*) Келинг, битта ўпай! Сиз мен ўйлаганчалик пачоқ шогирд эмас экансиз. (*Ўпади.*) Маъзур тутасиз, кўзойнагим қани? (*Аланглайди.*) Кўзойнагим!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Табаррук кўзойнак! (*Кўзойнакни эҳтиётлаб профессорнинг кўзига тушириб қўяди.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Келинг, яна битта ўпай! Сиз — генийсиз, азизим, генийсиз! Буюк Абу Али ибн Сино ҳам ёнғоқ мағзини миёга ўхшатган. Инсоннинг ақлий қобилиятини оширишда ёнғоқнинг хиссаси бекиёслигини исботлаган. (*Шунчаки, гап орасида*) Сиз ҳам, азизим, кўпроқ ёнғоқ еб туринг. (*Яна ўша ҳаяжонли оҳангда*) Ибн Синопек буюк табиб ёнғоқ билан ошқозон касалини даволаган, юрак хасталигига, буйрак бетоблигига ёнғоқ буюрган. Мағзининг таркибидан нималар борлигини биласизми? Билмайсиз, азизим, билмайсиз. Ёнғоқ мағзида В прим, Р, С, витаминлари тўлиб ётибди. Баргида фитонинд, окситин моддалари ёнғ-ғиж!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мана, кўрдингизми! Демак, масала ҳал! Ўғлингизнинг илмий ишига сиз раҳбарлик қилсангиз... нима десам экан, сал нокамтарлик бўлармикан? (*Пауза.*) Фикри ожизим учун лутфан кечирингизни сўрайман шу юмушнинг мен зиммамга олсам! Бу ишни, азиз устоз, қариндошлик ипларини боғлашдан бошласангиз? Мен совчи бўлиб келдим!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*қулогига қафтини тутиб яқин келади*). Лаббай?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Совчи бўлиб келдим. Бу масалада мухтарам янгамлар билан аллақачон гаплашганман. Қуда бўламиз!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Менинг қизим йўк. Қизим йўк, азизим. Мабодо янгангизнинг менадан яшириб юрган қизи бўлса, унда билмадим.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Йўк, мухтарам устоз, мен ўғлингизга совчи бўлиб келдим.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*қулогини тутди*). Лаббай?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*бақириб*). Ўғлингизга, Фарходжонга!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Хозир шунақа одат удум бўлганми? (*Қўли билан ифодалаб кўрсатади.*) Яъни, куёв келини эмас, келин куёвни топади? Шунақами, азизим?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Йўк, устоз. Мақсад Фарходжонни куёв қилишдангина иборат эмас. Мақсад унга ҳам оталик, ҳам устозлик қилиш. Мен, мухтарам устоз, амалиётчи одамман! Ешларни шу ҳафтадаёқ дийдор кўргизиш учун қўлимдан келган барча тадбирларни амалга оширишга тайёрман. (*Эшик жириглайди. Мурод Воҳидович шошилиб бориб телефон трубкасини кўтаради.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Профессор Мурод Воҳидовичнинг қулоғи сизда. Алё! Алё!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Рухсатингиз билан эшикни очсам? (*Бориб оқади. Фарход кириб келади.*) О! Еш дўстингга хурматларим бўлсин!

ФАРҲОД. Салом!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Танишиб қўй, ўғлим, бу киши сенинг қайнотанг! Олди Бердиевич!

ФАРҲОД. Нима?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Олди Бердиевич эмас, Берди Олдиевич! (*Фарходнинг қўлини маҳкам қисади.*) Хурсандман. Ғоят хурсандман! О! Қоматни қаранг! Бир вақтлар

мана шу қутлуг даргоҳга келиб юрганымда сиз мана бундай бола эдингиз. Йўк, мана бу-у-ундай...

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Сенга қизини бермоқчи. Олгинг келса олавер! (*Стולי ёнига бориб ёнғоқларни кўздан кечири бошлайди.*) Буниси уч марта суғорилган...

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мухтарам профессорнинг дангалчиликлари олдида ҳаминша таъзимдаман. Ажойиб инсон! Ҳақиқий захматкаш олим.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*Фарходга қарамай*). Нима, хотин олгинг кепколдим?

ФАРҲОД. Нима деяпсиз, дада?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*Фарходга*). Мухтарам домламининг хамма шогирдлари, жумладан каминан камтарин ҳам Сукрот деб атардик. Чинакам Сукрот!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Буниси тўрт марта суғорилган. (*Фарходга қарамай*) Ешинг нечага чиқди ўзи?

ФАРҲОД. Йигирма иккига. Нимайди, дада?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. «Искандар»... «Искандар». Ҳа. Искандар қўлидан олиб келинган. (*Фарходга қарамай*) Мен ўттиз беш ёшимда уйлангандим шекилли, тагин билмадим, онангдан сўраб кўриш керак.

ФАРҲОД (*гоҳ дадасига, гоҳ Берди Олдиевичга қараб*). Нима гап ўзи?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*Фарходнинг елкасига қоқиб*). Нимага хайрон бўласиз, ёш дўстим?! Мен сизга устозлик қилмоқчиман. Мухтарам домлам бир вақтлар менинг бошимни қандай силаган бўлсалар, мен ҳам сизнинг бошингизни шундай силамоқчиман. Илмий иш қилиш ниятларини борми?

ФАРҲОД (*елкасини қисиб*). Билмадим, ўйлаб кўрганим йўк.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ўйлаб кўринг, ёш дўстим, ўйлаб кўринг. Умр ғир этади, ўтади-кетади. Хозир сизда шароит бор. Остингда отинг борми, узанги узилгунча суриб қол! Бу, менинг фикри ожизим! Менда ажойиб мавзу бор: ёнғоқдан медицинада фойдаланиш!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Ажойиб гоё, ўғлим! Олди Бердиевич тўғри айтяпти. Ўйлаб кўрса арзийдиган гоё. Аммо сендан олим чиқмайди.

ФАРҲОД. Бунинг уйланишимга нима даҳли бор?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Буниси галвирак ёнғоқ. (*Фарходга қарамай*) Аввал қизини беради, кейин устозлик қилади. (*Ёнғоқни томоша қилиб*) Мана, мағизини кўриниб турибди!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мухтарам профессор ҳазиллашяптилар! Хайрон бўлманг, ёш дўстим! Бу масалада мухтарам онангиз билан гаплашганмиз. У гапнинг бу гапга заррача алоқаси йўк.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Тажрибада сероитанид мўл. (*Фарходга қарамай*) Қизини хафа қилсанг, диссертациягни ёқлатмайди.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Сукрот! Ҳақиқий Сукрот. «Мен фақат бир нарсага — ўзимнинг шубҳаларимга шубҳаланмайман». Бу — менинг фикри ожизим эмас, буюк Сукротнинг гапи. Аммо сиз шубҳаланманг, ёш дўстим! Менинг ўзим совчи бўлиб келишим асло ялинишимни ифодаламайди, кизимнинг бировдан камлигини ҳам билдирмайди. Мухтарам онангиз хаммасидан хабардорлар. Мен азбаройи устозим олдидаги бурчимни бажариш учун сизга ўз фарзандимни раво кўряпман. (*Фарходнинг столи олдида боради.*) Мана бу ишларни кўриб янаям қувониб кетдим. Демак, сиз изланувчан йигитсиз. Манови нима? (*Виждон дорисига имо қилади.*)

ФАРҲОД (*иқкиланиброқ*). Қандга ўхшаган нарса-да!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О! Қанд денг? Сунъий қанд! (*Ҳидлаб кўради.*) Қаранг ҳидиям йўк. Мазаси қанақа?

ФАРҲОД (*шумлик билан*). Қандга ўхшаган-да!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ажойиб истеъод! Сунъий қанд ихтиросис Фарход Воҳидов! Яқин келажакда профессор Фарход Воҳидовнинг қўлини қисиб қутлаш бахтига муяссар бўлсам ажабланмайман. Асло ажабланмайман. (*Дорини жойига қўяди.*) Шундоқ қилиб, ёш дўстим, ўн беш дақиқа фурсатингизни аямасиз, деган умиддаман.

ФАРҲОД. Тушунмадим.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Қизини кўрсатмоқчи... Буниси бўқоқли ёнғоқ.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мухтарам устоз яна ҳазиллаш-
яптилар. Бунчалик ерга урманг садокатли шогирдингизни,
кизим кўчада колгани йўқ. Факат бир гаплашиб кўра-
сизлар. Аммо эҳтиёт бўлинг, кизим сал баджаҳлрок.

ФАРХОД (*ўйлашиб қолади*). Шунаками?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Шунақа, ёш дўстим, шунақа!

ФАРХОД (*бир қарорга келади*). Баджаҳлрокмилар?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Худди шундоқ! Аммо ўзи эсли киз.

ФАРХОД. Унақа бўлса майли, мен розиман.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мана бу ҳақиқий шогирдинг
гапи!

ФАРХОД. Шанба куни...

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*беҳосдан ёнғоқни чақиб қўяди*).

Вой-вой-вой! Чақилиб кетди. Чақилиб кетди! (*Фарҳод
билан Берди Олдиевич шошилиб Мурод Воҳидовичнинг
олдига борадилар.*)

ФАРХОД. Нима бўлди, дада?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Ул бўлди, дард бўлди! Сенинг
уйланишинг деб ёнғоғим чақилиб кетди. Тажриба нусхаси
эди.

ФАРХОД. Қўйинг, дада, бошқаси бор-ку!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Сен нимани тушунасан! Эсиз,
эсиз, галвирак эди-я!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*келиб профессорнинг қўлини
силади*). Табаррук кўлингиз озор чекмадини, мухтарам
устоз?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Қўлимас, ёнғоқнинг жони
оғриди, азизим. Ёнғоқнинг жони оғриди! Тушунасизми
шуни, йўқми?!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Хурсандман, мухтарам устоз,
хурсандман.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*жеркиб*). Нима?!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Бир куни келиб кизим мана шу
қўлларга сув қўяди, мана шу кўзойнакни тақиб қўяди.
(*Бирдан Фарҳодга қараб*) Машина хайдашга қалайсиз?

ФАРХОД. Нимайди?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Яқин келажакда машинанинг
калити ёш дўстимнинг кўлига тегади. Кейин, мухтарам
профессорни ўтказиб дачага олиб борасиз!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Чақилиб кетди... Ёнғоқ экиш
керак.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Лаббай, мухтарам устоз?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Дачангизга ёнғоқ экинг. Хавони
тозалайди. Шунням тушунмайсизми! Биологсиз-ку, ахир!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Тушундим, ҳаммасини тушундим.
Устозимнинг гапи мен учун қонуни! (*Фарҳодга*) Кейин,
келин-куёв мухтарам профессорни олиб Қора денгиз бўйига
борасизлар. Қора денгиз! Кипарислар, магнолиялар!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Кипарис? Магнолия? Ёнғоқ-чи,
ёнғоқнинг нимаси кам ўша сарвингизу магнолиянгиздан,
азизим, нимаси кам?! Айтинг, нимаси ёмон?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мана бу сукротона гап! Чиндан
хам денгиз бўйида ёнғоқ тез авж олади.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Хайрият, аклингиз ўзингизга
келди... Чақилди-я, синди-я!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мухтарам профессор, бир қошиқ
қонимдан кечсангиз, тақлифимни айтсам. Менга қаранг, ёш
дўстим, машинада коньяк бор. Шундан жиндай-жиндай
тамадди қилсак? Сиз билан танишишимиз шарафига! Азиз
устозимни кўришим шарафига!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Ичкилик ичгандан кўра ёнғоқ
енг! Аммо буларнимас. Кўриб турибсиз, бу — тажриба
нусхалари!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Албатта! Ёнғоқ фикрни пешлайди,
юракни бардам қилади. Аммо, қутлуг уйга қуруқ келма
қабилда совғача олиб келувдим. «Наполеон!» Атайлаб
Париждан келтирилган. Мана калит. Шундоқ ўриндик
устада ётибди. (*Фарҳод калитни олиб чиқиб кетади.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Эсизгина, чақилиб кетди-я!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*Фарҳоднинг столи олдида боради.*
Виждон дорисини олиб, томоша қилади.) О! Ҳақиқий
кашфиёт! (*Ҳидлаб кўради. Ялаб кўради.*) Канднинг ўзи!
(*Чайнаб еб юборади.*) Ҳеч фарқи йўқ. Канддан асло фарқи
йўқ. Ох-ох-ох! Боракалло! (*Уч-тўртгасини гачир-гучур
чайнаб еб юборади.*) Аснл канднинг ўзгинаси-ку! Мана, сиз
хам татиб кўринг.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Нима бу?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ўғлингизнинг кашфиёти. Қайд,
сунъий канд. Аммо табиий канддан фарқи йўқ.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Ташаккур. Мен канд емайман.
Ёнғоқдайм шакар моддаси етарли.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Аммо бу Фарҳоджоннинг ихтиро-
си. Нахотки, ўз фарзандимизнинг кашфиётидан ўзимиз
бахраманд бўлмасак! Мана, битта татиб кўринг! (*Унга
едиради. Фантастик музика янграйди. Чироқ хиралашади.*
*Музика авжига чиқиб тўхтади. Чироқ ёришади. Профессор
ёнғоққа термилиб хомуш ўтирибди.*)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Чақилиб кетди-я! Эсизгина!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*шиддат билан унинг тепасига
боради. Бор овозда хахолаб кулади*). Ёнғоқ! Қари ёнғоқ!
Ичи говак ёнғоқ! Қурвақа саллали ёнғоқ!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*ўзича*). Ўзбекистон ёнғоқлари
Кавказ ёнғоғидан фарқ қилади. Пўчоғининг ўзида ўндан
бир процентгача мой бор. Бўёқ саноатига беназир хом-аше!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Қўлларини қара! (*Профессорнинг
қўлини олиб томоша қилади.*) Бунинг қўлларини қара!
Худди юз йиллик ёнғоқнинг танасига ўхшайди. Шу қўлни
табаррук деб юрибманми! (*Кулади.*) Йўқ, ёнғоққамас,
қосовга ўхшайди. Йўқ-йўқ, товукнинг оёғига ўхшайди.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Бир тонна мағзидан 30 килогача
мой олса бўлади.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мени пакана деди-я! Мени-я! Мен
паканаманми? (*Қаддини гоз тутайди.*) Йўқ, сен паканасан!
Қарликсан, лилипутсан! Кел, буй ўлчашамиз. (*Ёқасидан
олиб уни турғизмоқчи бўлади.*) Тур ўрингдан! (*Турғи-
зишга қучи етмайди. Мурод Воҳидович ўтирибди, Берди
Олдиевич тик туриб буй ўлчашади.*) Ана, белимдан келдинг!
Лилипут! Ли-ли-пут!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*ўз хаёли билан*). Ёнғоқдан аъло
сифатли мебель ясаш мумкин. Энг аъло сифатли!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. (*стол устидаги ёнғоқларга кўзи
тушади. Битгасини олиб, тишида чақади. Еб кўради.*
Афтини буриштиради). Тфу! Еғи кўпмиш! Витаминга
тўлиқмиш! Қани ёғ? Қани витамин? Тфу!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Ёнғоқнинг мебель саноатига
фойдаси бекиёс.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мени тош дедими хали? Фан
оламига отилган тошсан, дедими? Ўзинг кимсан, эсини еган
чол! Лозим бўлса, муҳолифларингни тегирман тошдай эзиб
ташлайсан-ку! (*Кулади.*) Унутдингми? Шаллака хотининг
қишда кўйлақчан уйдан хайдаб юборганида аспирантлар
уйига дейдираб борганингни унутдингми?! Келиб-келиб сен
менга таъна қиладиган бўлиб қолдингми?! Аввал бўлмасам
хам энди тош бўламан! Албатта бўламан! Тош бўлиб
бошингни ёраман! (*Профессорнинг бошига нуқиб*) Мана шу
бошингни ёнғоқдай пакка иккига бўлиб ташлайман. Аввал
ишимни битириб олай, кейин мажлаб ташлайман. Энг
пачоқ шогирдим, дедими? Нима бўлсаям, диссертациямни
ёқлаб олдимми — олдим. Дипломимни олдимми — олдим!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*кўзойнагини тўғрилаб, яна
ёнғоқни кўздан кечира бошлайди*). Мана буниси кўзга даво.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Бу ёкка ол кўзойнакни! Ол
деяпман! (*Унинг кўзойнагини юлиб олади.*) Табаррук
кўзойнак эмиш! Оправасини қаранг. Пластмасса. Тилла
бандил кўзойнак таксанг ўласанми, профессор номинг бор,
аҳмоқ! Аввал тўй ўтсин, ўзим биланман. Қизимга айтсам,
кўзойнагингни бекитиб қўяди, овқат ейишга оғзингни
тополмай, очингдан ўласан! (*Тақиб кўради.*) Ие, плюс беш
шекилли! Шунинг учун ёнғоқни катта кўрсатаркан-да!
Шошма. (*Ёнғоқларни стол устидан олади. Ерга отиб ўйнай
бошлайди.*) Ха, соккам, бўш келма! Ие, ана теғди. (*Хонада
у ёқдан-бу ёққа югуриб ёнғоқ ўйнай бошлайди.*) Ие,
теғмади-ку! Ие, ана, теғди!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (*столни пайпаслаб*). «Нозимахо-
ним!» Ажойиб нав. Серхосил!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*ҳаллослаб роса ёнғоқ ўйнайди.*
Чарчайди). Уф, ёнғоқ ўйнаш ҳам эсдан чиқиб кетибди.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. «Грек ёнғоғи» дейишлари шуб-
ҳали. Европага Грециядан ўтгани учун шунақа деб

УТКИР ҲОШИМОВ ◆ СИЗДАН УТИНА...

аташган. Аслида, ёнғокнинг ватани Греция эканига шубҳам бор.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Хали шуни Сукрот дедими? Шу — Сукротми? Шу-я! Сукротнинг боши хумдай бўлган. Буники... *(Кафти билан профессорнинг бошини ўлчаб кўради.)* Вой, ёнғокдай келади-ку! Шу боши билан қандоқ профессор бўлган бу?! Нимаси профессор бунинг?! *(Кичик пауза.)* Бир амаллаб зинапоядан юқори поғонага чиқиб олган-да. *(Кичик пауза.)* Бу дунёнинг турган-битгани зинапо. Аввал ўзингдан бир поғона баланд турган одамнинг оёғига бош қўясан. Керак бўлса ялайсан. Ҳафсала билан, авайлаб ялайсан. Кейин секин ёнма-ён туриб оласан. Аммо шундаям ўзингни бир поғона пастда тургандай кўрсатасан. Керак бўлса эгилиб, яна оёғини ялайсан. Ана ундан кейин билинтиймай, лип этиб елкасига чиқиб оласан. Чиқиб оласан-да, бир тепсанг — тамом! *(Кулади.)* Ундан кейин янаям юқорирок поғонада турганининг оёғини ялайсан. *(Мурод Воҳидовичга имо қилади.)* Бунгача неча поғона бор? *(Қадамлаб ўлчайди.)* Бир... икки... уч... Куда бўлсак, «бир» деганда ёнига чиқиб оламиз! *(Бир ҳатлаб бояги масофани босиб ўтади.)* Аввал академикка куда бўлгим келди. Кейин министрға... Начора, масофа узоклик қилди. Поғонаси баланд экан. Аммо сенинг масофанг узокмас. Мана, бир-икки-уч! Уч қадам. Кўпмас. *(Кулади.)* Уч қадам. Бор-йўғи уч қадам! Аввал ишимни битириб олай, кейин бошингда ёнғок чақаман! Қани, чакилармикан? *(Мурод Воҳидовичнинг бошига иккита ёнғокни устга-уст қўйиб, чақмоқчи бўлади. Ҳар силтаганда Мурод Воҳидовичнинг боши силкиниб-силкиниб кетади.)* Чақилмади! Боши каттик экан. Ёнғокни кўп еган-да аблах. *(Ерда ётган ёнғокларга кўзи тушади.)* Ие, халиям ётибсизларми? Вой, ўзининг соккачаларим, вой, ўзининг ширинтойларим! *(Кўлидаги ёнғокқа гапирди.)* Сен анови ерда пойлаб тургин. *(Отади. Бошқасига гапирди.)* Сен олдига думалаб боргин, хўпми? Дунёда-чи, бировнинг олдига секин, думалаб бориш керак. Силлик бўли-иб бориш керак. Оёғига қарс этиб урилсанг, бир босади чақадикўяди. Юмала-а-б борсанг, сени ердан кўтариб олишади, тушундингми? Қани, боракол. *(Соққани отади.)* Ана, баракало!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Тошёнғок ўттиз йилда мевага киради. Аммо хосилан кўп бўлади. Узок яшайди.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ *(тагин иккита ёнғокни қўлига олади.)* Хали нима дедим? Шавкат Рустамович сени мияси айниган чол деди, дедими? *(Кулади.)* Яқин орада Шавкат Рустамовичнинг туркинийм кўрганам йўқ. Ўзим ўйлаб топдим, ўзим! *(Кулади.)* Рост-да, эсини еган чолсан-да! *(Битта ёнғокқа)* Сен — мияси айниган Мурод Воҳидовичсан! *(Иккинчи ёнғокқа)* Сен — маҳмадона Шавкат Рустамовичсан! Сени унга ураман, уни сенга ураман. *(Иккала ёнғокни бир-бирига уради.)* Мана! Мана! Уртада олов чиқади. Икковингнинг оловингга менинг қозоним кайнайди. Ошимни пишириб оламан. *(Яна уради.)* Ана, сенам дарз кетасан, сенам! Уртада ғолиб бўлиб ўзим қоламан. Сенгаям яхши кўринаман, сенгаям.

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Тошёнғок. Бўйи ўттиз метргача боради.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Бекорга берадиган кизим бор эканми?! Сен мени аҳмоқ деб ўйлайсанми? Тушингни сувга айт! Сен-ку эсипаст профессорсан, керак бўлса, академингния аҳмоқ қилиб ташлайман! Аввал диссертациямга ёрдам берасан, кейин кизимни оласан. *(Иккала ёнғокни чўнтагига солади. Шошилиб Мурод Воҳидовичнинг устига келади.)* Диссертацияга ёрдам берасанми, йўқми? *(Унинг ёқасидан олиб силкита бошлайди.)* Мениям доктор киласанми, йўқми? *(Уни бўға бошлайди.)* Ердам берасанми, йўқми? Хоҳласанг, ёнғокдан ёклат, хоҳласанг — ерёнғокдан, хоҳласанг — ошқовокдан, менга бари бир. Нима бўлсаям, илми иш қилиб берасан. Қилмаганингга қўймайман! *(Кўлида «Наполеон» коньягини кўтариб Фарҳод кириб келади.)*

ФАРҲОД. Хой, хой домла, бу нима қилиқ! *(Юзуриб келиб Берди Олдиевични силтаб диванга улоқтиради. Кўзойнакни олиб стол устига қўяди.)* Нима қиялпсиз? Эсингиз жойида-ми?!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ *(хихилаб кулади.)* Сўхтаси совук,

ўғлини куёв қилармишман! Хомтама бўлма, аввал мениям доктор киласан, кейин сўррайган ўғлингни куёв қиламанми, йўқми, ўйлаб кўраман.

ФАРҲОД *(дадасини силкитиб).* Дада! Сизга нима бўлди, дада?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Тоғ зоналарига ёнғок экиш, айникса, фойдали. Булоқлар куриб қолмайди, халқ хўжалигига қанчадан-қанча фойда!

ФАРҲОД. Дада! Нима қилди сизга?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ўғлингга устозлик қилармишман! Ота бўлармишман! *(Кулади.)* Ўғлингни бошимга ураманми! Менга ўзинг кераксан! Йўқ, ўзингмас, ёрдамнинг керак. Ўн икки йилдан бери судралиб юрибман. *(Ердаги ёнғокларга қараб)* Ие, халиям ётибсизларми? Вой, ширинтойларим. Ўйнаймиз, яна ўйнаймиз! *(Тагин ёнғок ўйнай бошлайди.)*

ФАРҲОД *(унга томон югуради.)* Эсингиз жойидами? Нима қиялпсиз? Дадамнинг йигирма йиллик меҳнатини хароб қиялпсиз-ку! Тегманг!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Менинг машинада катаяса қилармиш! Мана сенга машина! *(Ёнғокни отади.)* Нима деяпсан хали! Ўғлингни шоғирдмас, шопир қилиб оламан. Дачамга борармиш! Мана сенга дача! *(Яна ёнғок отади. Ҳиринглаб кулади.)* Қараб тур хали, шаллаки хотининг дачамга бориб уборщицалик қилади! *(Кулади.)* Қора денгиз бўйига бориб дам олармишсан! Мана сенга Қора денгиз! *(Отади.)* Мана сенга ок денгиз! *(Отади.)*

ФАРҲОД. Бас қилинг, деяпман! *(Уни итариб йиқитади. Берди Олдиевич ҳамон кулади. Фарҳод тўсатдан стол устида ётган виждон дорисининг гулдор қоғозини кўриб қолади. Даҳшат ичида бошини чангаллайди.)* Хаммасини еб қўйибди-ку! *(Юзуриб нариги хонадан сув олиб чиқади. Дадасига ичирди.)* Дада, ичинг, дада! *(Берди Олдиевич ҳамон ерда ўтирибди.)*

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ок денгиз, қора денгиз, ок дача, қора дача, ок машина, қора машина...

ФАРҲОД *(Берди Олдиевичга сув тутқазиб).* Ичинг мановини!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Э, йўқол, ёнғок! *(Сувни силтаб тўқиб ташлайди.)* Сўррайган ўғлингни бекорга куёв қилади деб ўйлапсанми? Мени отимни Берди Олдиевич деб қўйибди, билдингми! Бирни берсам, ўн қилиб оламан, билдингми! Сендан угина, мендан бугина, тушундингми! Мендан угина, сендан бугина, тушундингми, қари ёнғок! Нари тур, мен ёнғок ўйнайман! *(Энгашиб ёнғок қидираётганида Фарҳод уни даст кўтариб нариги уйга олиб кириб кетади. Зум ўтмай унинг костюм-шимини, галстугини кўтариб чиқади. Чиқатуриб орқасига қараб гапирди.)* Бирпас муздай сувда ётсанг ўзингга келасан! *(Нафрат билан.)* Прodik! *(Телефонни олади.)* Феруза, ўзингизмисиз?

ФЕРУЗА *(телефонда, овози).* Тинчликми, Фарҳод ака?

ФАРҲОД. Шанба кунни тўрт киши тўпланадиган бўлдик.

ФЕРУЗА *(овози).* Нима?

ФАРҲОД. Бизнинг келин бўлмиш ҳам ўша ерга борадилар. Бокка, соат еттига. Қайнотам айтди.

ФЕРУЗА *(овози).* Ким?

ФАРҲОД *(қулиб).* Қайнотам! Қизлари билан учраштирамоқчилар. У ёқдан сизлар келасиз, бу ёқдан бизлар борамиз. Хўб томоша бўлади-да! Бўпти, ўша ерда кўришамиз. Дадамнинг мазалари йўқроқ. *(Трубкани қўйиб, дадасининг тепасига боради.)* Дада, ичинг, яна озгина ичинг. *(Чироқ хиралашади. Фантастик музыка тескарисига янграйди. Чироқ ёришади.)* Тузукмисиз, дада?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Кўзойнагим!..

ФАРҲОД. Мана, дада, мана! *(Олиб, тақиб қўяди.)*

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Миннатдорман.

ФАРҲОД. Мазангиз қочдим, дада?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Хайронман, бошим оғрияпти. *(Бармоғи билан боя Берди Олдиевич ёнғок чақмоқчи бўлган жойини нуқиб кўрсатади.)* Мана, мана шу ери оғрияпти. Ачишиб оғрияпти.

ФАРҲОД *(унинг бошини силайди).* Ҳеч нима қилмайди, дада, ўтиб кетади. Нимага дори ичдингиз?

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Дори? Яъни, масалан, қанақа дори?

ФАРҲОД. Ана, менинг доримдан ичибсиз-ку!

МУРОД ВОХИДОВИЧ. Билмадим, дори ичганим йўқ. Ухладим. Йўқ, мизгидим. Туш кўрибман. Тушимда каттакон ёнгоқзор бог эмиш. Кетаверибман, кетаверибман... Бир маҳал (*эслаб*) э, бўлди, тушундим, ўғлим. Бошим нимага огриётганини тушундим. Тушимда бошимнинг нақ шу ерига тошёнгоқ келиб тушибди. (*Бошини силайди.*) (Ажойиб ёнгоқ. (*Бирдан ерда ётган ёнгоқларга кўзи тушади.*) Ёнгоқларим! Ким, ким сочиб ташлади? (*Ўрнидан талпиниб туради.*))

ФАРҲОД. Кўйинг, дада, ўзим!..

МУРОД ВОХИДОВИЧ. Нимага унақа киласан, нобакор бола! Ахир бу тажриба нухалари-ку! (*Изтироб билан*) Уят борми сенда!

ФАРҲОД. Ташвиш тортманг, дада, мана, ҳаммаси жойнда.

МУРОД ВОХИДОВИЧ. Буниси-чи? (*Ёнгоқ пўчоғини кўрсатиб*) Нега чакдинг бунни? (*Фарҳод ёнгоқларни тараётганда хотинларнинг гулдор халатини кийган сарпийчан Берди Олдиевич чиқиб келади.* Сочи хўл. Икки қўли халатнинг икки чўнтағида.) Ким чакди деяпман?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. (*тавозе билан Фарҳодга таъзим қилади.*) Мухтарама волидангизнинг табаррук халатларини кийганим учун узр сўрайман.

МУРОД ВОХИДОВИЧ (*бирдан унга кўзи тушиб*). Ким? Ким бу алвасти?

ФАРҲОД. Алвастимас, дада, продик!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Азиз устоз! Кийимини каерга ечганим хаёлимдан фаромуш бўлгани учун мухтарама янгамизнинг табаррук либосларини кийишга журъат этдим. Бир қошик қонимдан кечгайсиз. Рухсатингиз билан фикри оижизини баён этсам. Еш дўстимнинг ихтироси уйку дориси экан. Ебману уйкуга кетибман. Ажиб бир туш кўрибман. Хобимда Қора денгизда жавлон уриб сузиб юрган эмишман. Ёнимда — сиз... Икковимиз нукул ёнгоқ ўйнаришимиз, қаранг, сувда ёнгоқ ўйнаришимиз! Сиз мени бағрийгизга босиб, садокатли шогирдим Берди Олдиевич, илмий ишингизга ўзим бош бўламан, сиз менинг ўғлимга оталик қилдингиз, мен ҳам сизга оталик қиламан, дермишсиз. Мен бўлсам, кўзимда садокат ёши билан, сизнинг табаррук бошингизни силармишман! Бошингизни силаб туриб уйғониб кетдим. Қарасам, ваннада ётибман, кийимим йўқ.

ФАРҲОД (*ижирганиб*). Ана кийимингиз!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ташаккур. (*Мурод Воҳидовичга таъзим қилади.*) Лутфан узр сўрайман, азиз устоз, лутфан кечирим сўрайман, азиз фарзандим! (*Ҳар иккаласига таъзим қилиб, кийимини кўтариб нариги хонага чиқиб кетади.*)

МУРОД ВОХИДОВИЧ. Ким чакди бунни? Қайси ноинсоф?.. (*Ёнгоқ пўчоғини изтироб билан томоша қилади.*) «Юпитер», «Юпитер»ни какиб кўйибди. О, кўрнамаклар!

ФАРҲОД. Хафа бўлманг, дада! Тасодиф-да!

МУРОД ВОХИДОВИЧ. Тасодиф? Қанақа, тасодиф?! Разилликда тасодиф бўлмайди. Разиллик аввал ўйлаб, кейин қилинади. Кўйиб берсанг, ҳаммаёқ разилликка тўлиб кетади.

ФАРҲОД. Мана, дада, мана. Ҳаммаси жойнда.

МУРОД ВОХИДОВИЧ. Кўлингни торт, нобакор! (*Ёнгоқларни туркум-туркумга бўлиб ажрата бошлайди.*) «Пака-на», «Писта ёнгоқ», «Қохети», «Искандар», «Афросиёб»... Иккитаси йўқ. «Туя» билан бодом ёнгоқ йўқ.

ФАРҲОД. Топилади, дада, ташвиш чекманг. Ҳозир қараймиз. (*Столларнинг тагини қарай бошлайди.*)

МУРОД ВОХИДОВИЧ (*қайтадан туркумлайди*). Мана «Нодира», мана «Тош», мана «Нозимахоним», мана «Улуғбек», мана «Афлотун»... (*Ўз кийимини кийган Берди Олдиевич чиқиб келади.*)

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Афлотун эмас, Сукротсиз, устоз, Сукротсиз!

ФАРҲОД (*унга қарамай*). Прodik!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Гапингизни тушунмадим, ёш дўстим?

ФАРҲОД. Сукротнинг Прodik деган шогирди бўлган!..

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О!

ФАРҲОД. Улгудек истеъдодсиз кимса бўлган.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О!

ФАРҲОД. Чиройли гапиришдан бошқа нарсага ярамаган.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О!

ФАРҲОД. Бахил бўлган!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Буни қаранг!

ФАРҲОД. Бахил бўлганидан Сукротни шаккокликда айблаб зиндонга солдирган.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Қандоқ разиллик!

ФАРҲОД. Кейн, Сукротга яхши кўриниш учун қочириб юбормоқчи бўлган.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О!

ФАРҲОД. Қочинини пойлаб ўлдирмоқчи бўлган.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О!

ФАРҲОД. Сукрот ўша ифлосга ялинмаслик учун ўз кўли билан заҳар ичиб ўлган.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О! Нақадар даҳшат! Умид қиламанки, сиз менга унақа шогирд бўлмайсиз! Мен мухтарам устозимга канчалик содик бўлсам, сиз ҳам менга шунчалик содик бўласиз.

ФАРҲОД. Хотиржам бўлинг! Дадамга нима қилган бўлсангиз, ҳаммасини қайтараман!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Мана бу ҳақиқий шогирднинг гапи! Шунга айтиб кўйишга рухсат этингки, сиз менинг шогирдимгина эмас, фарзандим ҳам бўласиз. (*Ёнгоқларни кўздан кечириётган Мурод Воҳидовичнинг олдига боради.*) Ижозатингиз билан мана шу табаррук кўлингизни эхтиром билан яна бир сиксам!

МУРОД ВОХИДОВИЧ (*қўл силтаб*). Э, обор эхтиромингнни! «Туя» қани? «Бодом» қани?

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Туя? Туя саҳрода бўлади, ижозатингиз билан, мухтарам устоз! Бодом тоғда ўсади. (*Чўнтагини кавлайди. Иккита ёнгоқ чиқади.*) Ие, қаёқдан тушиб қопти?

МУРОД ВОХИДОВИЧ (*унинг қўлидан юлиб олади. Кўзойнак билан қарайди*). Ўзи! Худди ўзи! Сиз генийсиз, азизим, генийсиз! Келинг, битта ўпай. (*Берди Олдиевични ўпайди.*) Ташаккур, минг ташаккур сизга!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Устозимни мамнун этганимдан бағоят бахтиёрман! (*Коньякка кўзи тушиб*) О! Обизамзам кепти-ку! (*Фарҳодга*) Миннатдорман, ёш дўстим. Миннатдорман. Учтагина рюмка бўлса... Сизни хизматга қўяётганим учун хижолатда эканимни баён этишга лутфан рухсат сўрайман.

МУРОД ВОХИДОВИЧ. Бу хонадонда ичкилик ичилмайди, азизим. Ёнгоқ енг, фақат буларнимас!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ажойиб одат! Аммо, рухсатингиз билан ёш дўстим икковимиз...

ФАРҲОД. Узр, домла. Мен ҳам унчалик...

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Ундай бўлса, рухсатингиз билан, узримни баён этсам. (*Коньякни қўлтиқлайди.*) Шундай қилиб, ёш дўстим ўн дақиқа фурсатларини дариф тутмайдилар?..

ФАРҲОД. Бўлажак устозимнинг гапи мен учун қонун!

МУРОД ВОХИДОВИЧ. Устоз? (*Ўзига ўзи тўнғиллаб гапиради.*) Шўрлик фан яна битта нўнок олим билан бойийдиган бўлди.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ (*Мурод Воҳидовичга қараб*). Мухтарам профессор яна ҳазил қиляптилар.

ФАРҲОД. Лекин мен ҳазил қилаётганим йўқ, мухтарам устоз! Сизнинг гапингиз мен учун қонун. (*Худди ўзига ўхшаб таъзим қилади.*) Шанба куни!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О!

ФАРҲОД. Соат еттида!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О!

ФАРҲОД. Боғнинг бурчагида!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О!

ФАРҲОД. Шафтоли тағида.

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О, миннатдорман! (*Эшик томон юради, тўхтайди.*) Рухсатингиз билан қалитни...

ФАРҲОД. Э, ха! (*Машина қалитини узагади.*) Марҳамат, табаррук устоз!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Миннатдорман, азиз фарзандим! (*Қалитни олиб, қўлини сиқади.*) Рухсатингиз билан ка-

литни ташлаб кетайми? Шу машина барибир сизники бўлади-да!

МУРОД ВОҲИДОВИЧ (ёнғоқларни тартибга солиб). Кохети, галвирак... (Фарҳодга) Машина минигга бало борми!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. Оталик меҳри! Майли, ўша куни келин бўлмишининг ўзлари миниб борадилар! Балки дачага борарсизлар. Ха, дарвоқе, магнитофон ҳам бор. Японларники, обдорсинми?

ФАРҲОД. Устозимнинг сўзлари мен учун қонун!

БЕРДИ ОЛДИЕВИЧ. О! Мана бу ҳақиқий фарзанднинг гапи! Миннатдорман! (Аввал Мурод Воҳидовичга, кейин Фарҳодга таъзим қилиб чиқиб кетади.)

МУРОД ВОҲИДОВИЧ. Пакана! (Ёнғоқни томоша қилади.) Мана шу Паканада гап бор, кўп гап бор.

ФАРҲОД (зишқдан қараб қолади). Биламан, дада, Паканада гап кўп. Ҳали шунақанги силкитайки, хосили битта қолмай тўкилиб кетсин!

Тўртинчи кўриниш

Бошдаги манзаранинг ўзи. Боғ, гуллаган шафтоли, скамейка. Оқшом. Саҳнанинг бир томонидан Фарҳод чиқиб келади. У бутунлай ўзгариб кетган: соқоли бор. Соқоли бор-у, мўйлови йўқ. Сочлари пахмайган. Бир кўзини қора латта билан боғлаб олган — «кўр». Шимининг бир почасини кайирган. Бир оёғида пайпоқ бор, иккинчисида йўқ.

Саҳнанинг иккинчи томонидан Феруза чиқиб келади. Эғнида жинси шим, «водолазка». Бошида сап-сарик парик. Кўзида қора кўзойнак. Кўлида ҳасса. У шу қадар оксокланиб юрадими, ҳар қадам кўйганда йиқилиб кетаётгандай, ҳасса-таёққа суяниб қолаётгандай. Юзига роса упа-элик чаплаган.

Фарҳод аланг-жалаң қилиб скамейканинг бу четига келиб ўтиради. Феруза аланг-жалаң қилиб скамейканинг у четига бориб ўтиради. Икковлари бир-бирига кўз кири билан қараб кўядилар. Фарҳод соатига қараб-қараб бетоқат бўлиб ўрнидан туради. Ферузанинг «йигити» билан келишини кутяпти. Ўрнидан туриб скамейка атрофини айланиб юради. Ферузанинг олдида ўтаётганда Феруза унга тақлид қилиб, бир кўзини қафти билан беркитади-да, ўхшатиб бурнини қийшайтиради. Фарҳод пайкамай ўтиб кетади. Жойига келиб ўтиради. Кейин Феруза ўрнидан туради. У Фарҳоднинг «кизи» билан келишини кутяпти. Скамейка атрофини оксокланиб айланиб чиқади. Фарҳоднинг олдида келганида Фарҳод унга тақлид қилиб, чўлоқлангандек бир елкасини силкитиб-силкитиб кўяди. Феруза пайкамай жойига бориб ўтиради. Фарҳод бетоқат бўлиб соатига қарайди.

ФЕРУЗА (шу ҳолатига мос келадиган йўғон, аммо жуда хунук, ишвали овозда, илжайиб гапирди). Соатингиз неча бўлди, яхши йигит?

ФАРҲОД (дудуқланиб). Ним... ним... нима?

ФЕРУЗА. Нима бало, гарангисиз, яхши йигит?

ФАРҲОД (дудуқланиб). Й-йўқ, ду-ду-дудуқман.

ФЕРУЗА. Соатингиз ҳам дудуқми, яхши йигит?

ФАРҲОД (соатига қарайди). Е-е-еттидан ўн-ўн минут ў-ўтибди.

ФЕРУЗА. Кимни кутяпсиз, яхши йигит?

ФАРҲОД. Х-хеч кимни. Ў-ўзим ў-ўтирибман.

ФЕРУЗА. Йўқ, биламан, бировни кутяпсиз, яхши йигит.

ФАРҲОД. Н-нима, ў-тирибман б-бўлмайдими?

ФЕРУЗА. Унда, нимага қарғага ўхшаб аланглайсиз, яхши йигит?

ФАРҲОД. Қ-қ-канақа қ-қ-қарға?

ФЕРУЗА. Қарғани кўрмаганмисиз, яхши йигит?

ФАРҲОД. Қ-қағ, қ-қ-қағ этадиган қ-қарғами? Қ-қўрганман, қ-қўп қ-қўрганман. (Иккови ўрнидан туради. Фарҳод бир томонга аланглайди, Феруза бошқа томонга. Қайтиб ўтиришади.)

ФЕРУЗА. Мабодо мени кутаётганингиз йўқми, яхши йигит?

ФАРҲОД (бир кўзи «кўр» бўлгани учун яқинроқ келиб қарайди). Қ-кечирасиз, с-сизни қ-ким юборди ўзи?

ФЕРУЗА. Дадам юбордилар, яхши йигит, дадам. Мен дадамга ўхшайманми? (Фарҳод гоҳ у томонидан, гоҳ бу томонидан қарайди.)

ФАРҲОД. Ў-ўхшайсиз, ж-жудаям ўхшайсиз.

ФЕРУЗА. Йўқ, яхшилаб қаранг. Ростданам ўхшайманми?

ФАРҲОД (қараб). Х-худди ўзисиз! Қ-қуйиб қ-қўй-гандай.

ФЕРУЗА. Демак, тўғри экан-да?

ФАРҲОД. Н-нима? Н-нима тўғри экан?

ФЕРУЗА. Дадам-чи, нуқул, сени мен тукканман, дердилар. (Ҳиринглаб кулади.) Эркакларам туғадими, яхши йигит?

ФАРҲОД. Б-билмадим, б-билмадим.

ФЕРУЗА. Менга қаранг, сизам тукканмисиз?

ФАРҲОД. Й-йўқ, энди у-уриниб кўраман!

ФЕРУЗА. Менга қаранг, мабодо сизни оингиз юбормадиларми, яхши йигит?

ФАРҲОД. Т-тўппа т-тўғри! Ойим юбордилар. Қ-қаёқдан билдингиз?

ФЕРУЗА (бирдан уни қучоқлаб олади). О азизим, о жоним, бормисиз! Сизгаям етишадиган кун бор экан-ку!

ФАРҲОД. Қ-қочинг, қ-канақа қ-қизсиз ўзи?!

ФЕРУЗА. Нимага қочарканман? Қаёққа қочарканман! Ўзим энди етишдим-ку!

ФАРҲОД. Қ-қўйворинг! (Юлқиниб чиқиб, скамейкани айланиб қочади. Феруза чўлоқланиб, ҳассага суяниб уни қувлайди. Яна скамейканинг олдида келганида унга етиб олади. Қучоқлаб ўпади.)

ФЕРУЗА. Вой, соқолларингиздан ўзим ўргилай! Вой, тақдиримдан айланай! Ўзим соқоли эрни орзу қилиб юрардим. (Ўпади.) М-мана! М-мана! (Сўриб-сўриб ўпади.)

ФАРҲОД. Н-нафасим қайтиб қ-кетди. Қ-қўйвор! Қ-қўйвор!

ФЕРУЗА (бағридан чиқармай уни ёнига ўтқасади). Мени опкочиб кетасизми, яхши йигит?

ФАРҲОД. Қ-қаёққа?

ФЕРУЗА. Қаёққа бўлсаям майли. Опкочиб кетинг! Опкочиб кетақолинг! (Уни яна қучоқламоқчи бўлади.)

ФАРҲОД (ўзини олиб қочиб). Д-дод дейман! Э-энди дод д-дейман. О-ойимни чақираман. (Боғ бурчагига қараб) О-ойи, о-ойи!

ФЕРУЗА. Бўлди-бўлди. Ойингизни бошимга ураманми! Менга сиз керакисиз! Ўзимни жоним! Ўзимни серсоқолим! (Соқолини силайди.)

ФАРҲОД. Т-тегманг! Т-тегманг с-с-с-соқолимга!

ФЕРУЗА. Бўпти-бўпти. Қўркманг-қўркманг. (Елкасини силайди.) Еб қўймайман. Есаман, бу ерда емайман. Панарок жой топиб ўша ерда ейман.

ФАРҲОД. Қ-кечирасиз-у, ч-чўлоқ бўлсангизам т-тез чопаркансиз. О-оёғингиз қачон б-бунақа б-бўпқолган?

ФЕРУЗА (бепарво қўл силтаб). Машина уриб кетган.

ФАРҲОД. Қ-канақа м-машина?

ФЕРУЗА (бепарво). Э, кўяверинг, милицияники.

ФАРҲОД. М-милицияники! Қ-қ-канақа милицияники?

ФЕРУЗА. Милициядаки милиция-да. Қетгимдан қувиб келаётганида уриб кетган. (Ҳиринглаб кулади.) Билмасдан уриб кетган-да. Билса, урармиди...

ФАРҲОД. Н-нимага қ-қочасиз?

ФЕРУЗА (хунук қулиб). Қамокдан қочувдим-да!

ФАРҲОД. Қ-қамокдан? Қ-қамалганмисиз?

ФЕРУЗА. Ҳа. (Бепарво) Биттасига пичоқ урувдим. Яхши йигит эди, раҳматли. Худди сизникига ўхшаган соқоли бор эди. Мана шу ерига, худди шу ерига (қўлини бигиз қилиб Фарҳоднинг бикинига олиб кела бошлайди, Фарҳод чўчиб тисарилади) мана бундок қилиб пичоқ урдим! (Фарҳод бир чўчиб тушади.)

ФАРҲОД. В-вой! В-вой! Б-бикинимни тешвординг-ку!

ФЕРУЗА (ҳиринглаб кулади). Китиғингиз келдими? Яна битта китиқлаб қўяйми? Шошманг, хозир сизга битта нарса кўрсатаман. Момент! Айн момент! (Сумкасини титкилайди. Каттақон пичоқ чиқаради.) Мана! Мана шу пичоқ билан урувдим. Мана бундай ушлаб туриб мана бундай қилиб... Мана бундо-о-ок қилдим-да...

ФАРҲОД (ўрнидан туриб кетади). Д-дод! Войд-дод! Е-ёрдам беринглар!

ФЕРУЗА (сақраб туриб унинг оғзини тўсади). Э, ўчир овозингни-е! Ҳали тикканим йўқ-ку! Нимага додлайсан? (Уни мажбуран ёнига ўтқазиб, соқолини силайди.) Бўлди-бўлди. Айноний ўзимни соқолимдан! (Юпатади.) Бўлдими,

бўлдимиз? Ювош, ювош. *(Елкасини силайди.)* Сўрасам майлими, бир нарсани сўрасам майлими? Жоним!

ФАРХОД. Н-нимани?

ФЕРУЗА. Эрим бўлганингиздан кейин сўрайман-да, а!

ФАРХОД. Н-нимани? Соколимни олмақчимисиз? О-олдирмайман. О-овора бўласиз!

ФЕРУЗА. Пўк, соколингиз яхши. Айтдим-ку; ўзим соколли эр кидириб юрувдим, деб. Бошка нарсани билмоқчийдим. Қачон бунақа бўлқолгансиз?

ФАРХОД. Қ-канақа?

ФЕРУЗА. Шунақа-да. Тракторга ўхшаб дириллайдиган дудук бўлқолганингизга анча бўлдимиз?

ФАРХОД. У-ўшанда.

ФЕРУЗА. Қачон?

ФАРХОД. У-ўшанда. Дарахтдан йи-йиқилганим-да.

ФЕРУЗА. Вой, дарахтдан йиқилганмисиз?

ФАРХОД. Ен-ёнғокдан! Б-бошим т-торс ёрилиб и-иккига бўлиниб к-кетган. М-миямни яримси о-окиб тушган.

ФЕРУЗА *(чўчиб ўзини орқага ташлайди).* А?!

ФАРХОД. К-кейин ж-жинни бўлқолганман.

ФЕРУЗА *(қўрқиб нари сурилади).* Нима?!

ФАРХОД. Ж-жинниман! К-қўзимам ў-ўшандан к-кейин к-кўр бўлган.

ФЕРУЗА. А!

ФАРХОД. У-ўзим ў-ўйиб олганман.

ФЕРУЗА. Нима-нима?!

ФАРХОД. М-мен о-одамларни к-кўзини ў-ўйиб ў-ўйнаш-ни я-яхши к-кўраман. *(Икки бармоғини Ферузанинг қора кўзойнағига олиб боради.)* Мундай к-килсам о-окиб тушади!

ФЕРУЗА. Вой-вой! *(Орқага чекинади. Фарҳод унинг елкасидан тугиб бошини ўзига яқинлаштиради.)*

ФАРХОД. К-кўзойнагинизни оптуринг, к-кўрсатаман. О-огримайди. Х-хеч о-огримайди. М-мана, б-бундай к-килиб...

ФЕРУЗА. Дод! Ердан беринг! *(Юлқиниб Фарҳоднинг қўлини тилаб олади. Туриб кетади.)*

ФАРХОД. В-вой, к-кўлим! В-вой, к-кўлим! Н-нимага т-тишлайсан? К-кучукмисан?

ФЕРУЗА. Э, қилинган бошингдан қолсин!

ФАРХОД. Нимага д-додлайсан? О-огримайди, д-дедим-ку!

ФЕРУЗА. Ҳозир, мана бунақа бўлади деб, бикинингга пичок тикиб оламан!

ФАРХОД. У-ўтиринг, я-яхши гаплардан г-гаплашайлик. *(Ўтиришади.)* Да-да-дангиз а-ажойиб о-одам эканлар.

ФЕРУЗА. Дадамлар жудаям яхши одамлар. Айтдим-ку, мени дадамлар туккан эканлар. Менга қаранг сизам менга туғиб берасизми? Уғил туғиб беринг, хўпми? Ҳасан-Ҳусан тугсангизам майли. Ўзим катта қилиб бераман.

ФАРХОД. Б-билмадим. У-унисини б-билмадим. Аммо, дадажоним яхши о-одам эканлар. Айтнинг тезроқ, менга у-устозлик к-килсинлар. У-ўзлари в-ваъда бердилар.

ФЕРУЗА. Сизни ойингизам яхши хотин эканлар. Қўлингизни совук сувга ургизмайман, дедилар. Айтнинг, чой дамлашни ўргатиб турсинлар.

ФАРХОД. Да-дадажонимга айтнинг, менга ё-ёрдам б-берсинлар. Ил-илмий ишимга ё-ёрдам берсинлар.

ФЕРУЗА. Ойижонимга айтнинг, мошкичири пиширилди. Ўрганиб турсинлар. Хар кун уч мартадан пиширади. Пўстдумбали мошкичири. Мен-чи, пўстдумбали мошкичирини яхши кўраман. Бир ўтиришда икки лаган ейман! *(Хунук қулади.)*

ФАРХОД. Д-дадажоним д-диссертацияни ў-ўзлари ё-ёзиб берсинлар. М-мени бошим ё-ёрилиб к-кетган. М-миямни я-ярмиси окиб т-тушган. Аввал д-диссертация ёқлайман, к-кейин т-тўй қ-қиладим, хўпми?

ФЕРУЗА. Ойижоним-чи, массажи ўргансинлар! Мана шу чўлок оёғимни хар кун орти мартадан массаж қиладилар. Мундай-мундай қилиб укалайдилар, мундай-мундай қилиб силайдилар.

ФАРХОД. Д-дадажонимга айтиб к-кўйинг, бир в-вагон к-коньяк опқўйсинлар. «Н-н-наполеон» коньяги. М-мен ш-шунакасини и-ичман! *(Хунук қулади.)*

ФЕРУЗА. Ойижонимга айтиб қўйиш эсингиздан чиқмасин, менга финский мебель олиб қўйсинлар. Финский

мебелнинг каравоти алоҳида бўлади. Бирга ётсак, кечаси бикинингизга пичок тикиб қўйишим мумкин.

ФАРХОД. Д-дадажонимга айтнинг, м-менга д-дача обертсинлар. С-сизларни д-дачангизда т-турмайман.

ФЕРУЗА. Ойижоним айтдилар, гинеколог танишлари бор экан. Шу билан гаплашиб қўйсинлар.

ФАРХОД. Қ-канақа гинеколог? Н-нимага?

ФЕРУЗА. Керак бўлқолди. Жудаям керак бўл қолди. *(Хунук қулади.)* Қорним-чи, ўзидан-ўзи катта бўлқетяпти!

ФАРХОД. Мошкичирини к-кўпроқ е-еб к-кўйгандирсиз. Д-дадажоним п-путёвкани бевордиларми?

ФЕРУЗА. Қанақа путёвка?

ФАРХОД. К-курортга. К-қора денгизга!

ФЕРУЗА. Варьетиға бугун тушамизми?

ФАРХОД. Қ-канақа вар-вар-вар-вар... вар-вар-вар...

ФЕРУЗА. Э, варилламай ўл-э, дудук! Варьети! Ойинг айтган эди-ку, ўғлим сени ресторонга олиб қиради, варьети кўрасизлар, деб!

ФАРХОД. Маг-маг- магнитофон қани? Яп-яп-японский магнитофон? Да-даданг ваъда қилган маг-маг-магнитофон қани?

ФЕРУЗА. Ундан кўра цепочкани чўз! Чўзиб қўй! Ойингга торговий рабортниклар совга қилган цепочкани чиқар!

ФАРХОД. Қал-қал-қалит қани! М-машинани қал-қал-қалити қани? Маш-маш-машина м-меники бўлади. Ол б-бу-бу ёкка қалитни! *(Ферузанинг сумкасига чанг солиб, олиб қочади. Феруза скамейкани айланиб уни қувлайди. Чўлоклиги эсидан чиқиб кетади. Таёқ билан елкасига туширади.)*

ФЕРУЗА. Мана сенга қалит! Мана сенга путёвка!

ФАРХОД *(дудуқлиги эсидан чиқиб кетади).* Мана сенга цепочка! *(Бир чанг солиб Ферузанинг паригини юлиб олади.)*

ФЕРУЗА. Хаҳ-ха! Шунақами? Мана сенга магнитофон! *(Бир чанг солиб Фарҳоднинг соқолини юлиб олади.)*

ФАРХОД. Мана сенга варьети! *(Бир чанг солиб Ферузанинг кўзойнагини юлиб олади.)*

ФЕРУЗА. Мана сенга машина! *(Бир чанг солиб Фарҳоднинг кўзидаги боғичини юлиб олади. Бир-бирларига узок қараб қоладилар.)* Вой... вой... Фарҳод ака!

ФАРХОД. Ие, вой... Феруза! *(Икковлари бир-бирининг бағрига отилади.)* Феруза, кечир мени!

ФЕРУЗА. Фарҳод ака, кечиринг. Елкангиз ёмон оғриди-ми? Худо ҳақки, билмадим, *(Унинг елкасини силайди).*

ФАРХОД. Кечир мени, Феруза, менам билмадим.

ФЕРУЗА. Бундан чиқди, менинг дадам...

ФАРХОД. Бундан чиқди, менинг ойим... Муҳаббатимизни эмас, ўзларининг манфаатини ўйлашган экан-да! Биз бирга бўламыз, Феруза, аммо улар ўйлаган мақсад биламиз! *(Кучоқлашиб туришганида ҳуштак чуриллайди. Милиционер келади.)*

МИЛИЦИОНЕР. Бу ерда ўтириш неположений. *(Честь беради.)* Участка инспектори маладший сержант. *(Бирдан тўхтаб)* Ие, сизлармисизлар? Кечирасизлар. Тўй қачон, ака?

ФАРХОД. Тўй бўлади, албатта бўлади! Тўғримиз, Феруза?

ФЕРУЗА. Албатта.

МИЛИЦИОНЕР. Мениям айтасизлар-а?

ФАРХОД билан ФЕРУЗА. Албатта!

МИЛИЦИОНЕР. Беҳабар қолмайлик, ака!

ФАРХОД. Айтамыз, албатта айтамыз. *(Бурилиб кетишганда милиционер тўхтаб қолди.)*

МИЛИЦИОНЕР. Ака, анови дорингиздан яна борми?

ФАРХОД. Қайси дори?

МИЛИЦИОНЕР. Анови-чи... ширини тушлар кўрғазадиган дори...

ФАРХОД. Пўк, укам, сенга унақа дори керакмас. Сен виждонли йигитсан, унақа дорини виждонсизлар ичсин!

МИЛИЦИОНЕР. Қузатиб қўяйми?

ФЕРУЗА. Раҳмат. Йўлни ўзимиз биламиз. *(Қўл ушлашиб чиқиб кетишади.)*

МИЛИЦИОНЕР. Томоша тамом, ўртоқлар! Кеч бўлди, ҳамма уй-уйига тарқалсин. Хоҳласангиз, такси тўхтатиб бераман. Участка инспектори маладший сержант Козокбев! *(Хуштак чалади, честь беради.)*

Адабиётимиз оқсоқоллари — бизнинг ёшимизда...

Абдулла Кодирий

*Бундан роппа-роса эллик йил муқаддам
Ватанимиз пойтахти Москвада СССР
Ёзувчиларининг тарихий I съезди
бўлиб ўтган эди. Съезд шаклан
миллий, мазмунан социалистик
совет адабиётининг тараққиётида
беқиёс аҳамият касб этди. Бу улкан
анжуманда муҳокама қилиниб
қабул этилган ғоя ва хулосалар
кўпмиллатли адабиётимиз учун
бугун ҳам йўлчи
юлдуз бўлиб хизмат қилмоқда.*

Гафур Гулом

*Съезд ишида республикамиздан ҳам бир гуруҳ
ижодкорлар иштирок этиб, СССР Ёзувчилари Союзини
ташkil этишда фаол қатнашган эдилар. Шуниси
характерлики, делегатларнинг аксарияти ўша пайтда
бизнинг ёшимизда бўлганлар. 1935 йили Москвада
нашр этилган «Литература Узбекистана» китобидан
олинган бу суратларда адабиётимиз оқсоқолларининг
ёшлиги акс этган.*

Гайратий

*Ушбу саҳифаларда ўша тарихий
съезднинг қатнашчиси, Ўзбекистон
ССР халқ ёзувчиси, Ҳамза номидаги Республика
давлат мукофоти лауреати, отахон адибимиз
Назир Сафаровнинг
хотиралари билан танишасиз.*

Назир Сафаров,
Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси

Қутлуғ дорилфунун

С

оюзимиз ташкил топган йили туғилган гўдак ҳозир эллик ёшга кирди. Ярим аср. Бу ўтган давр мобайнида адабиётимиз қандай оламшумул ютуқларга эришгани ҳақида ўзлаб ўтиришга ҳожат бўлмас керак. Жаҳон маданий оммаси бунга гувоҳ.

Маълумки, ВКП(б) Марказий Комитетининг 1932 йилнинг 23 апрелида эълон қилинган «Адабий-бадий ташкилотларни қайта қуриш тўғрисида»ги қарори маданий ҳаётимизда, жумладан, республикамиздаги адабий ҳаракатда муҳим тарихий аҳамият касб этди: мазкур тарихий қарорга биноан Совет ёзувчилари союзининг Бутуниттифоқ ташкилот комитети тузилди. Бизда ҳам шундай ташкилот тузилиб, Раҳмат Мажидий раис, мен эса масъул котиб этиб тайинландик. Қарорга қадар республикамизда адабий ҳаракатга Ўзбекистон пролетар ёзувчилари уюшмаси — ЎзАПП раҳбарлик қиларди. Дастлабки пайтларда бирмунча ижобий ишларни рўёбга чиқарган ЎзАПП раҳбарлари мамлакатда юз берган жиддий ўзгаришларни ҳисобга олиб, ёзувчиларни социалистик қурилиш вазифалари теварағида уюштира олмади, ёшлар ва партиясиз ёзувчилар ўртасида тарбиявий иш олиб бориш ўрнига гуруҳбозликка йўл қўйди.

Ўша пайтда ЎзАППга аъзо бўлишни орзу қилган қаламкаш албатта бирон завод ёки фабрикада ишлаши шарт қилиб қўйилган эди. Шоир сифатида ном чиқарган, ўша йилларда эл оғзига тушган Ғайратий, классик адабиёт вакили, соқоли кўксига тушган кекса шоир Хислат ҳам «Сельмашда ишчи бўлиб ишлаганлари ёдимда.

Ўша йилларда ижодий фаолияти элга маълум шоир ва ёзувчилар, жумладан, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Миртемир ҳам ЎзАППга қабул қилинмаган. Завод ёки фабрикада ишламаса, пролетар ёзувчиси бўлолмайди, деган хато қараш ҳукмрон эди-да.

Ижодий ташаббусларга ғов бўлиб турган ЎзАПП тугатилиши билан вужудга келган Ўзбек ёзувчилари Ташкилот комитети зурлик билан ишга киришиб, шеърини ва насрнинг асарлари китобхонга манзур бўлган, совет ҳокимиятига хайрихоҳ ёшларни союзга тортишга ҳаракат қилди. Албатта, бу иш осонликча амалга ошмади.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети раҳбарлигида амалга оширилган бир қанча амалий-ташқиллий тадбирлар ишимизга ҳар тарафлама ёрдам кўрсатди. Союз учун янги бино берилди, ўзбек ва рус тилларида янги газета, кейинчалик эса бадий журнал чоп этила бошланди. Инжиқободда роҳатбахш мевали, гулзор боғ барпо этилди. Тез кунда у ёзувчиларнинг сеvimли ижод масканига айланди.

Шу даврда Бутуниттифоқ ёзувчилари Ташкилот комитетининг раиси Максим Горький ташаббуси билан ташкил қилинган Москва ёзувчилари бригадалари республикамизга келиб, биз билан ижодий ҳамкорлик қилиб ёрдам бериб турдилар. Ўзбек ёзувчиларининг турли жанрларда ёзилган асарлари қўнт билан ўрганилиб таржима учун танланди. Машҳур совет ёзувчилари В. Катаев, Л. Леонов, А. Митрофанов, М. Светлов ва бошқалар таржима ва таҳрир ишига жалб этилди. Айниқса, В. Ермилов бошчилигидаги ёзувчилар бригадасининг фаолияти ўта самарали бўлган эди.

Амалга оширилган бу муҳим тадбирлар кўп ўтмай ижобий самарасини бера бошлади. Союзимизнинг ғоявий негизи мустаҳкамланиб, унинг теварағида ишчи-деҳқон ишини ўз иши деб билган, Коммунистик партия йўлини эса ўз йўли деб таниган турли ижодкорлар жипслаша бошладилар. Айниқса, ўзбек совет романчилигининг асосчиси, ўша пайтдаёқ «Ўтган кунлар», «Меҳробдан чаён» сингари романлар, кўплаб ҳикоялар билан эл меҳрини қозонган, яқиндагина 90 йиллик юбилейи нишонланган атоқли адиб Абдулла Қодирийнинг Союзга аъзо бўлиб кириши ижодий ташкилотимизнинг обрў-эътиборини янада ошириб юборди. Бу ишда менинг ҳам озми-кўпми хизматим борлигидан доимо фахрланаман.

... Бир минг тўққиз юз ўттиз тўртинчи йил. Август ойининг ўн еттинчи кун. Мингларча москваликлар ва турли шаҳар-қишлоқлардан келган меҳмонлар Союзлар уйининг муҳташам

Колонна зали биноси олдига тўпландилар. Бу тарихий анжуманга республикамиздан Зиё Саид, Хусайн Шамс, Ойдин Собирова, Фафур Ғулом, Ғайратий, Раҳмат Мажидий, Абдулла Қодирий, Умаржон Исмоилов, Алексеев қаторида мен ҳам вакил бўлиб борган эдим. Бундай катта кенгашда иштирок этаётганимдан, улуғ Максим Горькийни, кўпгина машҳур адибларни кўриб, гапларини эшитиш имконига эга бўлганимдан қувончимнинг чеки йўқ эди.

Ниҳоят, зал делегат ва меҳмонлар билан тўлгач, бирдан қарсақ янгради. Бараяста қозғоли Горький ёқини табассум билан саҳнага чиқди-да, ўртага қўйилган стол олдига келиб, бошини хиёл эгиб қарсақларга жўр бўлди. Залда гулдурос қарсақ тинмас, Алексей Максимович эса «Бас қила қолинглар» дегандек, қўлидаги қоғозга тез-тез қараб қўяр эди.

Залдагилар ҳадеганда тинчланавермагач, Горький қовоғини уйиб стулга ўтириб олди. Қарсақ шунда бир оз сусайди. Устознинг чехраси ёришиб аста сўз бошлади. Бироқ энди қарсақ тингач, киночи ва фотомухбирлар ишга киришиб кетди, улар ҳар тарафдан чироқ ёқиб, Горькийни суратга ола бошладилар. Горький нутқи орасида уларга «Ишга халақит бераяпсиз, ўртоқлар», деб қўярди. Лекин киночи ва фотомухбирлар ўз иши билан банд. Прожектор шуъласи Горькийга тўғриланди. Шунда адиб бу гал чинакамига хафа бўлиб: «Съезд ишини давом эттиргани қўясизларми-йўқми!», деди. Киночилар аҳвол жиддийлашганини сезиб, дарҳол аппаратларини йиғиштирдилар.

Алексей Максимович шошмасдан, салмоқ билан гапирар эди. Устоз гапларини уқиб олиш учун бутун вужудим билан тинглардим. Баъзан тушунмай хунобим ошар, шунда ёнимда ўтирган Зиё Саиддан айрим сўзларнинг маъносини сўрардим, у бўлса: «Қулоқ сол, қулоқ сол», деб шивирлаганча Горькийдан кўз узмас эди. Горький адабиётимиз келажаги ҳақида сўзлар эди:

«... Союзимизнинг аҳамияти шундаки, барча республикаларимизнинг қабила ва тил жиҳатидан турлича бўлган адабиётлари бутун совет мамлакати пролетариати, бутун мамлакатларнинг бизга дўст бўлган революцион пролетариати ва ёзувчилари олдида бир бутун адабиёт сифатида ўз съездини бошламоқда».

Горькийнинг ўқтам овози, сермазмун нутқини барча делегатлар жон қулоғи билан тинглар эдилар. Айниқса, у ўтли эҳтирос билан: «Биз съездимизда очиқ кўришиб турган жуғрофий бирлигимизни эмас, балки хилма-хил ижодий приёملаримиз ва интилишларимизни инкор қилмайдиган ва бўғиб қўймайдиган мақсадимиз бирлигини ҳам намойиш қиламиз», деганида узоқ, давомли олишлар янгради.

Бу тарихий съезд мен учун яа ўйлайманки, барча делегатлар учун ҳам қутлуғ дорилфунун эди. Адабиётнинг мақсад-моҳияти, партиявийлиги, халқчиллиги борасида бу дорилфунундан олган ҳаётбахш сабоқларим менга бир умр дастуриламал бўлди.

Ўзбек совет адабиётининг асосчилари Ҳ. Ҳ. Ниёзий, А. Қодирий, Ойбек, Ғ. Ғулом, А. Қаҳҳор, Ҳ. Олимжон, Миртемир кўтарилган бадий юксаликда, бугунги баркамол асарлар яратаётган адибларимиз ва улар издан келаятган иқтидорли ёшлар эришяётган зафарларда ҳам ана шу дорилфунун самараси яққол сезилади.

Совет адабиётининг боғбони улуғ Горький аъёналари давом этмоқда. Бу боғда кўпмиллатли халқимиз, адабиётимизнинг чинор ва ниҳоллари камол топиб яшамоқда. Бу шунчаки баяндаги овоз гап эмас. Бир пайтлар, Ёзувчилар Союзи ташкил этилганида бизда машҳур ёзувчи биргина Абдулла Қодирий эди. Бугун эса Горький аъёналарини давом эттираётган ёзувчилар республикамизда юзлаб саналади. Кейинги йилларда чинакамига ижод масканига айланган Союзимизда ёш қаламкашлар учун орзу қилингандек адабий муҳит яратиб берилди.

Кекса бир адиб сифатида барча ҳамкасб дўстларимни, адабиёт мухлисларини СССР Ёзувчилар Союзининг ярим асрлик юбилеи билан табриклар эканман, ўша тарихий съездда улуғ Горький айтган ушбу сўзларни яна бир катта эслаيمان: «Олдимизда бутун қаламкашлар пролетариатининг ватани сифатида яратаётган Ватанимиз манфаатлари йўлида бажарилмиш лозим бўлган уликан ва хилма-хил ишлар турибди.

Ишлайлик, ўртоқлар!

Аҳил, сафбаста бўлиб, ишқин ишга киришайлик!»

Ҳамид Олимжон

Ойбек

Абдулла Қаҳҳор

Салоҳиддин
Мамажонов

МУНАҚҚИД ИСТЕЪДОДИ

Ёш адабий танқидчилар тўғрисида ўйлар

Бугунги адабиётимизда поэзия, проза ва ҳатто драматургияда бир-биридан талантили ва умидли ёшлар пайдо бўлаётгани қувонарли ҳол, албатта. Аммо адабий танқидчиликка дадил кириб келаётган ёшларнинг нисбатан камлиги бу соҳанинг бугуни ва эртаси ҳақида жиддий ўйлашга мажбур қилаётир. Оғизга тушган ёшроқ танқидчиларимиз ҳам қирқ ёш атрофида. Деярли ҳар ойда илмий советларимиз камида икки нафар фан кандидати тайёрлайди. Негадир, булар диссертация ёқлагунча 4—5та мақолани бир амаллаб чиқарадилар-у, кейин сувга тушган тошдек йўқ бўлиб кетадилар. Иқтидорли адабиётшунос ва танқидчи ўринбосарлар вояга етмаётганлигининг боиси қаерда экан!! Нимага бу жанрга қизиқувчилар кам!! Ҳатто бу йил Ўзбекистон Ёзувчилар союзида бўлиб ўтган ёшлар семинарида поэзия ва проза жанрлари секцияларида жуда қайноқ мунозара, учрашувлар бўлгани ҳолда, танқидчилик секциясига иккитагина ёш келди.

Вақтли матбуотга назар ташлаганимизда ҳам студент чоғлариданоқ адабий жараёнга фаол араллашиб, кўпчилигининг эътиборини тортадиган мақолалар билан чиқаётган ёш мунаққидни топиш қийин.

Адабий танқид ҳозиржавобликни ва жуда катта меҳнатни талаб қилади, десак, шеърят-чи ёки проза-чи!! Ёки «бироз нафас ростлаб», адабий ҳодисалар «бироз тиниб» сўнг тадқиқотни талаб қилувчи адабиётшуносликда ҳам муҳим назарий масалаларни дадил ҳал қилиб берувчи йирик, монументал илмий асарларга қўл урган ёшларнинг кўринмаётганлиги-чи!!

Назаримда, ёшларда студентлик чоғлариданоқ бу зарур

соҳага муҳаббат уйғотиш, йўналтириш керакка ўхшайди. Шунчаки фан кандидатлари эмас, балки адабиётшунослик ривожига ва биринчи навбатда адабиётимиз такомиллига, мафкуравий ишмишга катта ёрдам берадиган ҳақиқий олимларни, ўзига хос йўли, овози ва услубига эга танқидчиларни тайёрлаб етказишимиз керак. Сир эмас, аспирантурага илмда лаёқатсиз, кимнингдир эрка ўғил ё қизини олиш ҳодисаси ҳам йўқ эмас. Бундайлар нари борса фан кандидати ва ҳатто фан доктори бўлиши мумкин-у, аммо чин маънодаги олим бўлмайди.

Адабий танқид ҳам бадий адабиётнинг бир тармоғи. Шундай экан, бу соҳада ҳам адабий жараёнга ва воқеликка ўз позициясидан мустақил туриб қараган, ўз нуқтан назарига эга, ўз овози, ўз услуби, ўз йўлига эга одамларгина ишлаши ва жамиятга фойда келтириши мумкин. Адабиёт танқидчиси адабий ҳодисаларни ғоявий-эстетик таҳлил қилувчи, уларга чуқур илмий баҳо берувчигина эмас, балки таниқли совет танқидчиси Е. Сидоров тўғри таъкидлаганидек, ўткир ҳаётий проблемаларни публицистик йўл билан муҳокама қилиш ва ҳал этишда фаол иштирок этувчи ижодкор ҳам. Адабий танқидчи ёзувчи каби ўзлиги — «Мен»ини кўрсата олувчи шахсдир. Танқидчининг «Мен»и адабий асардаги бош фазилат — янгиликни, адабий жараёндаги етакчи, илғор тенденцияни илғай олиш ва фаол қўллаб-қувватлашида, адабий асар ва адабий жараёндаги қусурларнинг илдизларини топа билишида, ўз мулоҳаза ва фикр-ғояларини мароқли, асосли, қизиқарли қилиб ифодалашда кўринади, айниқса биринчи навбатда ҳақиқатни мустаҳкам партиявий позицияда туриб қаттиқ ҳимоя қилишида намён бўлади. Иқтидорли адабий танқидчи ёки адабиётшуносни тайёрловчи асосий соҳа бўлмиш аспирантура ўзи тайёрлаётган фан кандидатининг шу ўз «Мен»ига эга бўлишига, яъни илмда мустақил йўлдан кетишига ҳар доим ҳам ёрдам беришти дея олмаймиз: тўртта диссертацияни ўқиб, бешинчисини, яъни «шўрвасининг шўрвасини» тайёрлаш ҳодисаси тез-тез учраб турибди. Бу иллат яна бир бошқа иллатнинг ҳам — китобдан китоб ясашни ҳам туғдирмоқда. Бадий ижоддаги схематизм, китобийлик касали адабий танқидчиликда ва адабиётшуносликда ҳам кўринмоқда: кимнингдир китобидаги фикр-мулоҳазаларни ўз сўзи билан баён қилиб [албатта, бирор ерда ўша китоб муаллифининг камчилигини топиб танқид қилиб, эл кўзига ўзининг мустақиллигини кўрсатиб ҳам қўйиладилар], янгилик деб тақдим этилмоқда. Ҳамза, А. Қодирий, Ойбек, Ғ. Ғулум, Ҳ. Олимжон, Уйғун, Миртемир, Яшин ва бошқа қатор ёзувчиларимиз тўғрисида кўллаб йирик монографиялар яратилган. Кейинги пайтларда бу адиблар тўғрисида илмий унвонлар олиш мақсадида диссертациялар ёзилди, китоблар чиқарилмоқда, лекин булар орасида янги сўз айтган, мазкур ижодкорларнинг очилмаган қиррасини кашф этган ишларни топиш қийин.

Бирор янги асарга турли газета ва журналларда босилган рецензиялар ҳам икки томчи сувдек бир-бирига ўхшайди [мазмун ҳам, баҳоси ҳам, шакл ҳам]. Ҳатто бир асар тўғрисида икки хил фикр рубрикасида берилаётган мақолаларда ҳам шу икки хил фикрни, баҳосини топиш қийин. Бундай илмий иш ва мақолаларнинг зиёни бадий асар, адабий ҳодисаларни баҳолашгагина тегиб қолмайди, балки энг аввало шу асарлар муаллифларининг камол топишига, ўз овози — «Мен»ига эга бўлишига монелик қилади.

Албатта бу ерда «оқсоқол» танқидчилар ва адабиётшунослар фаолиятида учровчи камчиликлар ҳам ёш танқидчиларнинг шаклланишига тўсқин бўлаётгани сир эмас. Энг аввало ўша таниқли танқидчиларимиз ижодида адабий жараёндаги йирик ва ўткир назарий масалалар, адабиётимизнинг ўқ томири, дард-ташвишлари билан жиддий шуғулланиш етишмайди. Уларнинг аксарияти рецензиялар, жуда нари борса обзор мақолалар ёзиш ва шулар йиғиндисидан китоб қилиш билан чегараланмоқда. Ўзбек адабиётда социалистик реализмнинг ҳозирги даврдаги тараққиёт даражаси, ғоявийлик ёки партиявийлик, типиклик, конфликт, сюжет ва композиция, образ ва тил, адабиётдаги миллий ва интернационал жиҳатлар, маҳорат масалалари ҳусусида деярли ҳеч қандай жиддий ишлар

ёзилмаепти ёки йўл-йўлакайгина баъзи фикрлар айтилмоқда, холос. Тўғри, умумиттифоқ адабий танқидчилиги кенг кўламда дадил ва теран изланишлар қилиб, миллий республикалардаги, жумладан, Ўзбекистондаги адабий танқиднинг ривожига катта таъсир кўрсатмоқда. У энг аввало ривожланган социализм даври адабиётининг тараққиёт қонуналарини ўрганишда жиддий ютуқларга эришди. Умумиттифоқ танқидчилиги регион-зонал адабиётлар ва жаҳон адабиёти тараққиёт қонуналарини ўрганишга фаол киришди. Бунда миллий адабиётлар умумсовет адабиёти контекстида тадқиқ этилмоқда, кўп миллатли совет адабиёти эса жаҳон адабиёти доирасида текширилмоқда. Йирик ёзувчиларнинг руҳий ва эстетик оламига чуқур кириб бориб, уларнинг ўзига хослиги ёрқин, теран очилмоқда. Умумиттифоқ танқидчилигидаги яхши асарларда таҳлил, йўмушоқда, қиёсий-типологик тадқиқот устун; адабий асарга ва умуман ёзувчилар ижодига ҳаётни ва инсонни бадий тадқиқ этишда нечоғлик кашфиёт қила олгани, инсоният бадий тафаккурида олға қадам ташлай олди — йўқми, шунга қараб баҳо берилмоқда. Менинг назаримда, ўзбек танқидчилигида адабий асарга ва ёзувчи ижодига шу мезон билан баҳо бериш етишмайди. Шу тўғрисида ўртамеъна асар кўпчилиги кўтариб мақталади ёки инсоният бадий оламида янгилик қилмаган, адабиётни олдинга силжитмаган ёзувчини классик ёзувчи даражасига чиқариб қўйлади. Натижанда, у ўз асарини ғоявий-бадий мукамаллаштиришдан кўра обрў-муқофот талаб қилиш тўғрисида кўпроқ ўйлайди. Танқидчи ёзувчига янги, актуал мавзунини кўтаргани ва шаклдаги шунчаки эксперименти учун баҳо бериши керак эмас, балки воқеликка, ҳаётга ва одамларга янгица, мустақил ёндашишга, ғоявий-бадий позициясига, даврининг ўткир ижтимоий-сиёсий-ахлоқий талабларига нечоғлик теран жавоб беришига қараб баҳолаши лозим.

Назаримда, ёш танқидчи бадий асарнинг кашфиёт ёки кашфиёт эмаслигини тўғри ажратиб олиши, ёзувчининг ўзига хос овози, йўли, услуби борлигини сезиб олиши учун, албатта, адабиёт тарихини ва классик адабиётдан тортиб то ҳозирги давр адабиёти вакиллариининг ижодини пухта билиши керак бўлади. Айтилик, йирик олимларимиз Ҳ. Ёқубов ёки И. Султонов ўзбек адабиётини [классик ва совет адабиётини] чуқур биладилар, унинг ҳар бир даври ёки шу даврнинг ёзувчиси тўғрисида ўзларининг мустақил қарашлари, баҳоларига эга. Уларнинг бадий асар, адабий жараён ёки бирор ёзувчига берган баҳоларида одил, тўғри, принципал илмий улао айтилишининг сабабларидан бири шу ерда. Сўнгра улар марксча-ленинча таълимотни чуқур ўрганганлар, адабиёт назариясини пухта биладилар. Афсуски, ёш танқидчиларимиз марксизм-ленинизм ва адабиёт назариясига доир масалалар билан кам қизиқмоқдалар...

Ижодий жараён, ижод фалсафаси билан қизиққан М. Маҳмудов ёки ўзбек адабий танқидчилиги тараққиёт йўллари, унинг назарий ва методологик асосларини кўрсатиб берувчи икки монографиянинг муаллифи Б. Назаровни ёш танқидчи деб бўлмайди. Қўшиқ жанри билан жиддий шугулланиб келаётган М. Сафаровнинг бу даргоҳга қадам босгани ҳам кўп бўлди. Ҳозирги ёш, умидли танқидчилар тўғрисида ўйлаганда «Шеърятнинг тиниқ осмони» китобининг ва қатор принципал мақолаларнинг муаллифи О. Абдуллаев, «Танқид ва услуб» китобининг муаллифи У. Утаев, «Чечанликда сўзга судвайин оқиб...» номли оригинал китоби билан эътиборни тортган М. Қўшмоқов, «Курашчан шеърят», «Истеъдод, эътиқод, замон» китобларининг муаллифи Б. Норбоев, «Теран томирлар» асари ва қатор жиддий мақолалар муаллифи Маҳмуд Саъдий, бир неча китоб ва мақолалар билан эътиборни тортган Н. Комилов, А. Каттабеков, Н. Холлиев, Р. Отаев, И. Ҳаққулов, шунингдек, илмий-назарий пухта мақолалар эълон қилаётган Аҳмад Аъзам, Ҳамидулла Болтабоев, Аҳмад Отабоев, Мансур Тенглашев ва бошқа ўртоқлар эсга келади. Буларда умумий фазилатлар ҳам, ўзларига хос жиҳатлар ҳам, муштарак етишмовчиликлар ҳам бор. Бу, албатта, уларнинг ижод қилаётгани, изланаётгани ва ўз «Менинга эга бўлишга уринаётганининг натижасидир. Уларнинг аксарияти бугунги адабий жараёнга, айниқса, ёш ижодкорларнинг изланишларини тадқиқ этишга қизиқишади. Бу табиий, албатта. Чунки кейинги йилларда адабиётимизга умидли, ёрқин талантлар дадил кириб кела бошлади. Мухаммад Солиҳ ва Усмон Азимов, Хайридин Султонов ва Тоғай Мурод, Мусод Мухаммад Дўст

ва Эркин Аъзамов каби ўнлаб ёш ижодкорларимиз кўпчиликнинг диққатини тортди. Уларнинг асарлари, ижодий кашфиётлари мунозараларга сабаб бўлмоқда. Ёш танқидчиларимиз мақолаларининг баҳсли, мунозарали бўлишини ҳам адабий жараёндаги шу янги талантлар асарлари тақозо қилмоқда. Булар адабиётдаги ютуқлардан самимий қувонадилар, ғурурланадилар. О. Абдуллаевнинг «Шайхзода сабоқлари», «Билиб ёзган яхши» [Ш. Холмиров билан ҳамкорликда ёзилган], «Танқидчиликдаги нур ва соялар» каби мақолалари, таржима тўғрисидаги кузатишлари илмийлиги ва жанговарлиги билан ажралиб туради. Буларда унинг адабий ҳодисаларга чуқур тарихийлик принциpidан келиб чиқиб ёндашиши ёрқин кўринади. Тўғри, у баъзи рецензияларда бадий асарнинг мавзу ва ғояси муҳимлиги учунгина юқори баҳо бериб, меъёрни бузади.

Нажмиддин Комилов ишларидаги чуқур илмийлик, ўткир публицистик руҳ, изчиллик ва далиллик диққатга сазовор. У таржимачиликдаги ижобий тенденцияларни ва қусурларни яхши илғаб олади, улар хусусида кўюниб ёзади. Маълумки, Ўзбекистонда таржима асарлари кўп босилади. Булар орасида талант билан қилинган, оригиналнинг руҳи, файзи, шираси, нафосатини сақлаган қуйма таржималар ҳам, шунингдек оригиналнинг ғоявий ва бадий қудратини бутунлай тушириб юборган енгил-елпи таржималар ҳам бор. Бироқ, шу тенденцияларни дадил таҳлил қилиб, эътиборли, жиддий сўзни айтиб турадиган таржима танқидчилари деярли йўқ деса бўлади. Шунинг учун ҳам Н. Комиловнинг издошларини кутамиз. Айниқса, ўзбек тилидан рус тилига қилинаётган таржималарнинг сифатини ўрганадиган ёш мутахассисларимизнинг йўқлиги янада ташвишли. Ҳозир фақат рус тилига таржима бўлганидан қувониб юрибмиз. Ваҳоланки, А. Орипов асарлари рус тилида бутун теранлиги ва нафосати билан жангалаётгани йўқ. Ёшлар ижоди эса умумиттифоқ ўқувчиси муҳокамасига етиб бораётгани йўқ. Ғафур Ғуломдек улў шоиримизнинг бир тўпламида бир асарининг икки асар сифатида берилиши ёки рус тилида чиққан қатор шеърларнинг ўзбекчасини-оригиналини топа олмаслигимизнинг ўзиёқ таржималар сифатини жиддий ўрганиш лозимлигини кўрсатади.

Тадқиқ этилаётган жанрининг табиитини, шу жанрга мансуб бадий асарни теран тушуниб фикр юритиш айниқса танқидчи учун зарур нарса. Халқимизда «Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин», деган гап бор. Адабий танқидчилигимизда [«оқсоқол» танқидчилар орасида], айтилик, шеърятнинг ёки драматургиянинг жанр белгиларини, ўзига хос фазилатини — ҳаётни, воқеликни ва инсонни бадий тадқиқ этиш йўл-имкониятларини эътиборга олмай ёки фарқида бормай фикр юритувчилар йўқ эмас. Асардаги ижодкорнинг ғоявий ниятини илғаб ололмаслик — образлар заминида ётган бош ҳақиқатни, мақсадни, ғояни топа билмаслик асарни, демек шоир интилишини нотўғри талқин қилишга олиб келади. Шеърятни тушуниш алоҳида иқтидор, тажриба ва кўникмани, дидин талаб қилганидек, шу шеърят ҳам ўзига хос илмий мулоҳаза юритиш усулини тақозо қилади.

Иброҳим Ҳаққуловнинг шеърятимиз, айниқса ёшлар ижоди тўғрисидаги қатор мақолаларида бу жанр табиитини нозик тушуниши ёрқин кўриниб туради. Бунинг боиси бор. У энг аввало иқтидорли адабиётшунос. Унинг рубойий жанри тўғрисидаги салмоқли тадқиқоти илмий жамоатчилик диққатини тортди. Ҳозирги шеърятимиз ҳақидаги мақолаларида у шеърятдаги ҳаққонийлик, оригиналлик, образлилик, сўз кадрини эҳтирос билан ҳимоя қилади, сохталик, ясамалик, мавҳумлик, тарқорға қарши чиқади. Унинг «Сўз ҳаёт бахш этсин» деган мақоласида шундай фазилатлар мавжуд. «Ёшлар шеърятини ва танқид» мақоласида ёшлар ижодига зарғорона эътиёткорлик ва оталарча ғамхўрлик билан ёндашишга даъват этади. У «Шеър билан мулоқот қилиш нозик санъат. Шеър ҳар кимга ҳам ишониб дил сирларини очавермайди. Ҳақиқий шеърнинг таъби ғоятда инжиқ», деганда ҳақ гапни айтади. Ёш мунаққид ижодкорнинг бадий изланишларидаги ютуқ ва камчиликларни одилона баҳолашга қақиради: асоссиз мақтов ёки камситишга йўл қўйилган мақолаларни принципиаллик билан танқид қилади. Бироқ И. Ҳаққуловнинг қатор мақолаларида классик шеърятимизга доир ишларига хос илмий теранлик, чуқур босқичлик етишмайди. Ортиқча-бемезёр ҳис-ҳаяжонга берилиб кетиб, номатлуб фикрлар ва жумлаларни ёзади. У шеърят тўғрисида сўзлай туриб бундай дейди:

«Ундан нуқул мазмун талаб қилинган жойда, у эҳтиросларини яширади. Гўё соқов шахсга айланади. Хусусан, «ақллилик балосига» чалинган олимдан шеър руҳий дардларини, кўнгил сирлари ва жозибали фазилатларини бутунлай пинҳон тутлади. Шеърга очик шуур билан ёндашмоқ, ҳар қандай гаразли мақсадни эсдан чиқариб, унинг дард ва армонларини тингламоқ керак. Афсуски, бундай танқидчиларимиз кам».

Бу ерда муаллиф нияти ёмон эмас, тўғри. Бироқ эҳтирос отини жиловлаб қололмагани учун шеърдан «нуқул мазмун талаб қилинган жойда...», деб асарнинг мазмуни ва ғоясини камситиб кўяди. Аслида мазмунсиз шеър шеър эмас, буни муаллиф яхши билади. Ғоявий чуқур ва бадий мукамал шеъргина қимматга эга. «Гаразли мақсад» иборасига келганда, бу фикрни умумлаштириб, ҳамма мунаққидларга нисбат бериб гапириш адолатдан эмас. Яна бошқа бир мақоласида адабий танқид тўғрисида сўзлаб туриб «У руҳий қаҳатчилик жафолари нималигини бошидан кечираётми. Ундаги ҳиссий идрок ҳали кишини қувонтира олмайди. У дунёга мустақил ва фалсафий назар билан қараш учун то ҳануз теран бир малака пайдо қилгани йўқ», дейди. Бу жуда кескин ва бир ёқлама фикр. Ҳар бир нарсасга, жумладан, адабий танқидга ҳам тарихийлик принциpidан келиб чиқиб ёндашиш ва баҳолаш керак. Адабий танқидчилигимиз тарихидаги қийинчиликлар, баланд-пастликлар бир томондан унинг ўсиш-камолот қийинчиликларидан бўлса, иккинчи томондан ижтимоий ҳаётдаги мураккабликлар туфайли юз бериши. Булардан қатъий назар адабий танқид бадий адабиётимиз тараққиёт даражасининг маҳсули эди. Айни чоқда у адабиётимизнинг бугунги даражага кўтарилишида қўлидан келган уллуғини кўшиши ва кўшиб келмоқда. Адабий жараёндаги бош, етакчи тенденция билан иккинчи даражали ҳодисаларни аралаштириш ёки тенглаштириш тўғри эмас.

Айрим ёш танқидчиларимиз бадий асарнинг шакли, жанри ва умуман шоирнинг экспериментини таҳлил этиш, мақташ билан маҳлиё бўлиб, асарнинг ижтимоий моҳиятини баҳолашга у қадар диққат қилмайди. Ҳар қандай янги ва гўзал шакл даврнинг катта ҳақиқатини ифодалашга хизмат этсагина қимматга эга бўлади. Миртемининг «Танқидчиликнинг Сизнинг ижодингизга берган баҳоси ҳақида нима дейсиз? Қайси хизматингизни улар қайд қила олди, қайсиларини фаҳмлаб етмади!», деган саволимизга берган жавоби ҳозир юритаётган баҳсимизга бевосита алоқадор.

«Талай мавзуларни муаллақликдан қутқарганимни эътиборга олишмайди-ку,— дейди Миртемир.— Мақтаниш деб ўйламанг, домло! Мен, ҳар қалай, шоир халқи тегиб-қочиб юрган «Пойтахт» [Москва] темасини оёққа тургиздим, деб ўйлайман, ҳам тўғри ўйлайман. Менинг «Пойтахт»имга қадар (1936 йил — С. М.)— шеърятда шу сўз ўзи ҳатто йўқ эди. Фафур ака ҳам мендан кейин пойтахт сўзини қўллай бошлади. «Она» темасини ҳаётга ва инсон қалбига яқинлаштирдим, деб ўйлайман. Исбот ҳожат эмас. Бу тема ҳам шалди роқ таъриф тавсиф исканжасидан қутулиб қолди! «Муҳаббат» темасига бутунлай ўзимча ёндашганим ҳам эътибордан қолиб кетди. Халқлар дўстлиги темасида ҳам («Дафтарлар») ўз сўқмоғимдан юрганам — исбот беҳожат гап, деб тушунаман ва тўғри тушунаман. Кўп дўстларим такрорлаб тугатолмай юришибди-ку, ахир. Ёшлар [гўдақлар] учун ҳеч кимникига ўхшамаган туркум ёзганим ҳам эътибордан четда. Халқ оғзаки адабиёти таъсирида тенгдошларим ичида биринчи бўлиб «Аждар»ни қаламга олганим ҳам аниғу, бироқ танқид аҳли бунга ҳануз лоқайд ва бепарво. Ҳақиқатдан кўз юмиш даражасида бепарво. «Инсон» темасига ҳам даввогарман. Ниҳоят «Ленин» темасини воқеабанд шеър турига бурганим бор...»

Мазкур қайдлардан кўриниб турибдики, Миртемир энг аввало ижодкорнинг воқеликка ва инсон мавзига мустақил ёндашиши, уларнинг бошқалар очмаган қирраларини кашф этиши ва бадий мукамал талқин қилишига қараб баҳолаш кераклигига урғу бермоқда. Бундай фикрни бошқа ижодкорлардан ҳам келтириш мумкин...

Ҳозирги ёш танқидчилар тўғрисида ўйлаганда Ботир Норбоев номи эсга келмасдан иложи йўқ. У дадил ва фаол. Адабий ҳодисаларга талабчанлик билан ёндашади. Айниқса ёшлар ижоди, жумладан А. Орипов, М. Солиҳ ва бошқа ижодкорлар тўғрисида муфассал ва муҳаббат билан фикр юритади. Шеърятни яхши идрок этади, ундаги тенденцияларни топишга, айниқса, камчиликларни кўрсатишга интилади. Ботир Норбоевнинг «Курашчан шеърят», «Истеъдод, эътиқод,

замон» номли китоблари ва вақтли матбуотда босилаётган мақолалари танқидчилигимизга умидли мунаққиднинг кириб келаётганидан далolat беради. Унинг биринчи китоби «Курашчан шеърят» — конкрет таҳлили ва шоирларнинг ўзига хос хусусиятини илғаб олиши билан қимматли. Ёш мунаққид 50-йиллар шеърятдаги иллатларни — риторика, баёчиликни илмий асослайди. Бироқ, муаллиф бу қусурларнинг етакчи тенденция эътиборини таъкидламайди. Фафур Фулом, М. Шайхзода, Миртемир, Уйғун, Зулфия, Ойбек, А. Қаҳҳор, Яшин каби талантларнинг етук асарлари шу давр адабиётининг бош тенденциясини, демак, тараққиётини белгилади. Муаллифнинг «Ғ. Фулом, Шайхзода, ҳатто юқорида шеърлари тилга олинган Уйғун, С. Зуннунова китобларининг ҳам 50-йилларда битилган асарлари орасида яхши шеърлар, ўқимишли мисралар учраб туради», деган жумласидан етакчи йўналишни заиф асарлар белгилайди, деган мантиқ келиб чиқади. «Истеъдод, эътиқод, замон» китобига кирган «Ҳаёт ва хаёл фарзанди» мақоласида лирик қаҳрамон тўғрисида фикр юртади, баҳс қилади, лекин буларда янгилик йўқ. Аммо конкрет асарлар таҳлилида муаллиф ўзининг самарали кузатишлар қилаётганини намойиш эта олган. Китобдаги ўнга яқин мақолани ўқиб чиққанда ҳозирги ёшлар шеърятининг фазилатлари, қусурлари равшан кўз олдингизга келади. Б. Норбоевнинг мақолаларида бартараф қилинадиган камчиликлар ҳам йўқ эмас. Масалан, унинг қуйидаги фикрлари исботсиз, тўғрироғи асосиз: «...70-йилларнинг иккинчи ярмига келиб, бир қатор воқеа-ҳодисалар таъсирида ҳаётнинг ўзида Ватан, она юртининг кадр-қиммати, халқнинг маънавий-руҳий аҳволи ҳақидаги гаплар нисбатан камайиб кетди». Ёки муаллиф ёзади: «70-йилларга келиб эса гўё халқнинг илғор қатлами дилидан тилига кўчган қатор ҳиссиётлар яна қалбининг туб-тубига чўккандай бўлди. Вужуди, жон-тани билан дунё воқеа-ҳодисаларига боғланган А. Орипов лирик қаҳрамони руҳида ҳам шунга ўхшаш нимадир бўлди...»

Б. Норбоев шеърни тушуниш таҳлил қилади, аслида. Бироқ, базан пухта ўйланмаган фикрлари ҳам билдиради. У Муҳаммад Солиҳ тўғрисида ёза туриб, «У ҳар бир шеърини, базан ҳатто ҳар бир мисрасини метафора, ўхшатишлар, ранг-баранг мажозлар билан безайди», дейди. Ваҳоланки, ҳақиқий шеърда бирорта образ ёки деталь безак учун ишлатилмайди, балки ижодкорнинг ғоявий ниятини ифодалашга хизмат қилади. М. Солиҳнинг қуйидаги беш мисра миниатор шеърини лирик қаҳрамон ошиқнинг машуқаси келгандаги хурсандликдан сархуш бўлган ҳолатини чиройли чизиб беради. Шоир висол онини оригинал тасвирлаб беради:

Сен келсанг,
Унг айланар тушга,
Юрак айланар ҳуркович қушга.
Фақат тил айланмас бирон нарсага —
Сен келсанг.

Мунаққид бунга эътироз билдириб ёзади: «Шундай ҳолат юз берган бўлса нима бўлибди! Бу билан шоир ёш замондошимизнинг дардига айланган қандай фикрни ифодаламоқчи! Қани, онгимизга онг қўшадиган, туйғуларимизни жунбўшга келтирадиган, замондошларимиз, халқимиз тақдирига алоқадор фикр!» Мунаққиднинг шеърни бу қадар жўнлаштириб тушуштиришига ажабланмасдан иложингиз йўқ. Ошиқ-машуқнинг бахтиёр они тасвири наҳотки замонамиз руҳига, замондошимиз туйғусига ва тақдирига алоқасиз бўлса!

Б. Норбоев М. Кўшонов тўғрисида «Мунаққид мақолаларида эҳтирос ва фикрлар бирлашиб кетади», деса, О. Шарафиддинов тўғрисида аввал «унинг услубида ҳиссиёт устунроқ келиб туриши сезилади», дейди, яна бир жойда эса унинг «мақолаларида кўпинча эҳтирос ва фикрлар бир-бирини чирмашиб кетади», деб ёзади. Бу ерда муаллиф ўз-ўзини инкор қилмоқда ва икки мунаққидга бир хил ёндашмоқда... Менинг назаримда, Б. Норбоев мақолаларида учровчи бундай ўринлар унинг ижоди учун етакчи қусур эмас, балки ўсиш жараёнидаги қийинчиликлар, ўткинчи ҳолатлардир.

Ёш танқидчиларнинг айримлари бирор жанр доирасида иш кўриши ва шу жанр табиати билан жиждий қизиқиши ҳодисаси ҳам туғилмоқдаки, буни қўллаб-қувватлаш керак. Агар Б. Норбоев асосан шеърятни чуқур кузатиб бораётган бўлса, Урол Утаев адабий танқид ҳолатини ўрганишга эътибор беради. Унинг «Танқид ва услуб» китоби ҳозирги адабий

танқиднинг ўзига хослиги ва асосий тенденцияларини очишга қаратилган. Муаллиф конкрет бирор танқидчининг фаолиятини тадқиқ этган жойларда самарали изланишлар қилади. Жумладан, у М. Қўшоновнинг танқидчиликдаги ўрни, ролинини, унинг ўзига хос услубини тўғри аниқлай олган. Бироқ, У. Утаев адабий танқидни унинг муҳим проблемаларига боғлаб таҳлил қилиш йўлидан бормайди. Айтилик, ҳозирги адабий танқидчиликда ижобий қаҳрамон ёки характер масаласи, сюжет ёки ҳаётини ҳақиқатнинг бадий ҳақиқатга айланиши, услубий изланишлар каби масалаларнинг ишланиши нуқтаи-назаридан ёндашганда адабий танқидчиликнинг умумий манзарасини, шунингдек, танқидчиларнинг ўзига хослигини ёритиб бериши мумкин эди. У. Утаев кейинги пайтда бизда энг қолоқ соҳа бўлиш телетанқидчиликка эътибор бера бошладик, бу соҳадаги фаолиятини қўллаб-қувватлаш лозим. Аммо унинг бир қатор мақолаларида талабчанлик, илмий чуқурлик етишмаётганини уқтириш лозим.

Адабий танқидчиликка ўз мавзуи, масаласи — «дарди» билан кириб келаётган ёшларимиздан бири Раҳимжон Отаевдир. У адабий танқидни социологик таҳлил билан қўшиб боришга интилоқда. Бунда у диққатини инсоний туйғулар таҳлиliga қаратмоқда. Масалага фалсафий аспектда ёндашишга уринмоқда. Р. Отаев «Зеро, ҳис-туйғуларни адабиёт ва санъатнинг туб масаласи, ўзаги дейиш мумкин. Чунки шахс тарбияси, маданияти, савияси, нафосати — бутун камолоти, энг аввало шахснинг кечинма ва кайфиятларида, ҳис-туйғуларида «марказлашади», деб ёзар экан, бунда ҳақ. Бироқ муаллифнинг шу туйғулар тўғрисидаги мақола ва китобларида («Осмон тўла юлдузлар...») икки етишмовчилик сезилиб туради. Бири — муаллиф ҳар доим ҳам янги фикр айтишга уринавермайди, масаланинг маърифий томонларига кўпроқ қизиқиб кетади. Иккинчидан, туйғулар таҳлилин бадий асардаги бош масала — ҳаётчининг характер яратиш, психологик таҳлил бобидаги маъорати, ўзига хослигини очиш билан жипс боғламайди.

Ўз мавзуи — масаласини топиш йўлидан боришга интилаган ёш танқидчилардан Ҳамидулла Болтабоев ҳозирги ўзбек адабиётимизда услубий изланишларга, ёшлар прозасидаги традиция ва новаторлик, конфликт масалаларига бағишланган қатор жиддий мақолалар эълон қилди. Булар, энг аввало, масалага мустақил ва илмий ёндашиши жиҳатидан эътиборни тортади... Аҳмад Аъзамнинг мақолалари ҳам илмий-эстетик даражасининг баландлиги билан кишида катта умид туғдиради. У мақолаларида диққатини бирор конкрет масалага қаратади ва уни эҳтирос билан ечишга эътибор беради. Аҳмад Аъзам, шунингдек, қатор ёш танқидчиларимиз ёшлар ижодидаги изланишлар, топилмалар-кашфиётларни фаол қўллаб-қувватлайди. Улар ёшлар ижодининг руҳи, йўналиши, орзу-истакларини теран сезишга интиладилар. Бироқ, баъзан улар ёшларнинг шаклий изланишлари ва экспериментларини кўз-кўзлашга кўпроқ маҳлиё бўлиб, уларнинг ҳаётга, воқеликка ва одамларни таҳлил этишга янгича ёндашаётгани, ижтимоий муаммоларни дадил кўтариб чиқиб, бадий мукамал таҳлил этаётганига етарли урғу бермайдилар.

Аҳмад Аъзам каби ёш танқидчиларимизда яна бир ибратли фазилат борки, у кишида катта умид уйғотади. Улар рус адабиётини, прогрессив чет эл адабиётини чуқур мутолаа қиладилар. Адабий жараёнга, бадий асарга, ижодкорнинг фаолиятига ана шу чўққилардан, юксак мезонлардан келиб чиқиб ёндашишга ҳаракат қиладилар. Жумладан, Маҳмуд Саъдий Тоғай Мурод тўғрисидаги мақолалари ва умуман

кейинги даврларда эълон қилаётган мақолаларида бадий тафаккуримиздаги янгиликни топиш ва қўллаб-қувватлаш йўлидан бормоқда. Унинг бир неча йил аввал нашр этган «Теран томирлар» китобидаги енгил гаплар, репортаж-хабар характеридagi ҳолатлар ҳозирги мақолаларида учрамайди. Бироқ, у танқидчилигимизнинг битта, яъни рецензия жанрида кўпроқ қалам тебратади, жиддий, ўткир проблемаларни кўтариб чиқиш ва чуқур илмий ҳал қилиш имконияти бўла туриб, негадир журъат этмайди.

Танқидчининг камолоти тўғрисида сўзлаганда, Н. Холлиевнинг сўнги мақолаларида мустақиллик, дадиллик, бахсли-мунозарали оҳанг кучайганини айтгинг келади. У «Мантиқ машаққати» мақоласида танқидчиликда ҳиссий таҳлилни кучайтиришга даъват этади, бу тўғри. Бироқ «ҳиссий таҳлил адабий танқиднинг жони», деган тезисни ҳимоя қиламан деб, ҳар қандай танқидий жанрнинг ўқ томири, асоси бўлмиш илмийликни четга суриб қўяди. Мақолада «Шу билан бирга, рационал ва эмоционал таҳлилни бир-бирига қарама-қарши қўйишга ҳам қўшилмаймиз», дейди. Бу ерда ҳақиқатга яқинлашади. Ҳозирги адабий танқидчилигимизда етишмаётган нуқта ҳам — илмий теранликдир. Н. Холлиев қуруқ назариячиликни қоралаганда ҳақ албатта. Сув бетидagi кўпикдай турган илмийлик ҳеч кимга фойда келтирмайди. Н. Холлиев баъзи мақолаларида ёзувчининг ғоявий ниятига эътибор бермай, унинг асарига баҳо беради ва номатлуб талабларни қўяди. У «Ҳар икки қисса жиддий камчиликлардан ҳам холи эмас. Персонажлар асосан иш одами бўлиб қолган. Иш уларнинг кўпчилиги учун ягона мавзу. Маиший ҳаёт, шахсий бахт иш олдига иккиламчи ҳодиса. Бугунги кунда типик бўлган оила конфликтини иккала қиссада ҳам учратмаймиз...», деб ёзади. Асарда кўтарилган масаланинг ғоявий-бадий таҳлил қилиш даражасига баҳо бермасдан, унда йўқ нарсани талаб этиш адолатдан эмас. Н. Холлиев мақолаларидаги бундай қусурлар унинг «ҳиссий таҳлил» методининг оқибати эмасмикан!!

Мен бу ўринда ҳали анчагина ёш, лекин умидли изланишлар қилаётган Мансур Тенглашевнинг «Далиллаш санъати» деган мақоласидаги «Адабий танқидда ҳиссий талқин меъёри ақлий мушоҳада меъёридан ошиб кетса ёки қуйроқ даражада акс этса, бадий асар таҳлили бир ёқлама кечади», деган тўғри фикрнинг келтириб ўтмоқчиман. М. Тенглашев қўл урган масаласини чуқур ўрганиб далилли фикрлашга уринади. Назаримда, у ўз мақолаларида бирор масала қўйиб, изчил таҳлил этиш йўлидан боргани маъқул. Ёш танқидчиларимиз адабий жараёндаги ўткир, долзарб масалаларни дадил таҳлил этишга ўз «Мени»ни топиши ва намойиш қилиши мумкин. Шундай истакни ёш танқидчи Аҳмад Отабоевга эълон қилди, булардан назарий тайёргарлиги борлиги сезилиб турибди. («Шеърят бўсағасида», «Учрашув»). Лекин унда чуқур илмий-эстетик таҳлилга эътиборни қаратишдан кўра адабиёт фани бўйича тўплаган билимларини намойиш қилишга, насихатомуз оҳангга мойиллик сезилади. Бу — ўткинчи майллар, албатта. Болалар танқидчилигида С. Ирисқожиевнинг фаоллашиб бораётгани яхши. Унинг мақола ва рисоаларида баёнчилик кучли, ўз қарашини етишмайди, асарнинг бадий қимматига кам эътибор беради. З. Бобоева, М. Абдуваҳобовнинг мақолаларидаги дадиллик ва илмий таҳлил даражаси улар эртасига умид уйғотади...

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, танқидчилигимизда ўринбосарлар бор. Лекин ҳаёт улар сафининг кўпайишини ва маҳоратининг тезроқ камол топишини тақозо қилмоқда.

Чоршаъмининг ўз тимсоллари, ўз оҳанги, энг муҳими, ўз Сўзи бор. Шеърят унинг тақдирига айланса бу Сўз ўзлигини намоён қилади. Бу Сўз қандай намоён бўлади! Албатта, олдиндан башорат қилиш оғир. Ҳар ҳолда унинг самимияти, юракдаги гапларини борича, яширмасдан ифода қилиши Чоршаъм ҳақида умид уйғотади. Шеърхоннинг унга ишонгиси келади. Бу ишонччи Чоршаъм умр бўйи зиммасида олиб юриши зарур, зеро, бу ишонч замирида Ватан ва Халқ — Ватанпарварлик ва Ватандошлик туйғуси ётади.

Чоршаъм сўзининг ҳали ҳеч ким айтмаган маъноларини кашф этишга интилоқда. У оламнинг манзаралар талосини мусаввир каби чизаркан, табиат ва инсон зийнатининг абадий боғлиқлигини унутмайди. Яхши шеър ҳаммиша ҳам таҳлилга бўйсунмавермайди. Унга узоқ вақт ўқиш-ўқиш орқали кўникиш лозим. Чунки у сизнинг шеър ҳақидаги тушунчангиз чегарасини бузган бўлади.

Чоршаъмининг бир туркум шеърлари ингичка нафосати, ўйчан тахайюли билан ўқувчини ром этади. Бир туркум шеърлари эса ҳали заҳматталаб манзумалардир. Маълумки, илҳом билан ёзилган шеъргина ўқувчи руҳиятига кириб боради, маънавий бойликка айланади...

Мен шеърятнинг оддий бир ишчиси сифатида Чоршаъмга ўзига нисбатан аёвсиз бўлишни тилардим.

Рауф ПАРФИ

Болаликдан хотира

Қишлоқ. Соҳил. Айни туш палла.
Сукунатнинг сезгир қучоғи.
Кўйлаклари ёпишиб елкаларига
Кўкраклари бўртик-бўртик.
Қирқ кокилли сочлари қалқиб,
Хуркиётган оҳулар каби
Чўмилишар қишлоқ қизлари.
Сув сачрашар бир-бирларига,
Маҳлиёман кулгуларига.
Кўринишдан мўмин-қобил мен
гўдак бола

Аслида айёрман.
Аллақачон чиқиб олганман
Урик дарахтининг баланд шохига.
Кафтимда тургандай кўринар улар.
Сукунатнинг ёлғиз гувоҳи
Келмасман ҳаттоки хаёлларига.
Кўзларим узилмас, узмасман бир
зум,

Наздимда борлиқнинг энг
паризоди,
Оппоқ рўмолида, оқ кўйлагига
Сузаётган оққушга ўхшайди жуда,
Шўнғиётган оққушга ўхшайди
жуда.

Жуда бахтли экан ўшанда:
Хаёллари бегидир гўдак,
Орзулари бепоён бола.
Келажаги бегумон йигит,
Фарзандлари паҳлавон ота...

Қалдирғочлар қайтганда

Қалдирғочлар қайтар баҳор,
Қайтар менинг чаманим.
Кишнаб-кишнаб соғинчини
Айтар менинг саманим.

Чоршаъм
Рўзиев

Оппоқ булут, оппоқ булут
Осмонингни тутмасму?
Қалдирғочлар қалқиб-қалқиб
Бошинг узра учмасму?

Чигир-чигир оҳангларнинг
Оғушида туриб жим.
Наҳот сенинг юрагингда
Бир ишқ ёнмас, севгилим?

Илтифотли бир сўз айтсанг
Кучгай сени чаманим.
Елкасига олиб кўкка
Учгай сени саманим.

Самоларга кўзим тикиб
Илтижолар ўқирман.
Ҳижронингда юта олмай
Мунгли қўшиқ тўқирман.

Бошим узра қанот ёзиб
Қалдирғочлар қалқигай.
Ва пойимда порлаб-порлаб
Қизгалдоқлар балқигай.

Бироқ не йил бирор бир сўз
Айтмас менинг севгилим.
Қалдирғочлар қайтиб кетар
Қайтмас менинг севгилим.

* * *

Тун шу қадар осуда эди,
Ҳайиқардим бир сўз айтмоққа.
Тун шу қадар осуда эди,
Сен жазм этмадинг қайтмоққа.

Тун шу қадар осуда эди,
Чиққан каби нафосат тахтга.
Тун шу қадар осуда эди,
Айланарди фожеа бахтга.

* * *

Улгурмадим.
Узоқ вақт хўрсинди вокзал.
Нигоҳларим бош урди, она,
Сизни олиб кетган темир изларга.
Бешафқат излар бу, бешафқат.
Сиздан мени айириб олган.
Хукм бу, ваҳм бу, назм бу —
Орамизга айру йўл солган.

Том бошида она гўдакка
Ойдин бир тун сўйларди эртак.
Алпомиши, Авазхонмиди,
Мумкин эмас бизларга билмак.

Сомон йўли — Ғирот ёллари
Юксаклардан елиб келарди.
Гўдак қалби — юлдуз еллари
Мана, ҳозир етиб келарди.

Шунда бирдан кўкка талпиниб
Онасига ёлворди бийрон:
«Ойни менга олиб берингиз,
Ойижоним, жоним, ойижон!»

Она ҳайрон. Овунтирмоққа
Қандай эртак сўйласин энди.
Билмасдики, шу мурғак чоқда
Гўдак ойга айланган эди.

Шокир Жуманиёзов

Уйғониш

Йўқ, энди бўлмади бу хилда яшаб...
Энди куйламоқ шарт овозни қўйиб —
Узилиб кетмасдан таранг тор — асаб,
Лоқайдликнинг ҳиссиз кўзларин ййиб!

Энди изламоқ шарт шамолларга ранг,
Қўйиб бермоқлик шарт туйғуларга ном.
Энди юрагимдан учган ҳар оҳанг
Шартдир ўзга қалбни айламоғи ром.

Хазонлар ҳолига шартдир кўзларим
Сўнги томчигача тўкмоқлиги дард.
Энди ишонч билан мени дўстларим
Ўзимнинг исмим-ла чақирмоғи шарт!

Ҳабибулла Ҳотамқулов

Раскольников армони

(Достоевскийни ўқиб)

Кўзларимга кўринмай борлик
Яшар эдим афтода ҳолда.
Бу қалби йўқ замона ориқ
Кўлларимга тутқазди болта.
Маломатнинг оғир тошларин
Озгин елкам устига олди.
Виждонимни чопиб ташладим,
Кўлларимда қон юқи қолди.
Афсус, афсус, қолдим алданиб,
Қурбон бўлди ўртада виждон.
Урмоқчийдим, ахир, болтани
Пешонангга мўлжаллаб, Замон!

«ЁШЛИК» АНКЕТАСИ: УСТОЗ ВА ШОГИРД

**Раҳим
Бекжонов,**
Ўзбекистон ССР Фанлар
академиясининг мухбир аъзоси

1. Халқимизда устоз — отадан улуғ, устоз умри шогирдларида давом этади, деган ҳикматли гаплар бор. Шу жиҳатдан устоз ва шогирдлар ўртасидаги анъанавий муносабатлар Сизнингча, қандай давом этмоқда? Еки «устозлик» ва «шогирдлик» тушунчаси ўзгармоқдами?

2. Истеъдодли ёшларни танлашнинг қайси усулини мақбул деб биласиз?

3. Шогирдларингизнинг, умуман ҳозирги ёшларнинг қайси хислатларини кўпроқ қадрлайсиз?

4. «Ҳозир баъзи ёшлар илм учун эмас, илмий даража учун кўпроқ қайғурмоқда», деган гаплар қулоққа чалинмоқда. Бу гапда асос борми?

5. Устозлик ва ҳомийлик ҳақида икки оғиз тўхталсангиз. Ўз соҳасини янада тараққий эттира оладиган нодир истеъдод эгалари — ёшлардан кимларни айта оласиз? Сизнинг ишончингизни оқлай олмаган шогирдларингиз ҳам бўлганми?

6. Ҳозир талантларнинг камолотга етиши учун объектив шарт-шароит тобора яхшиланиб бора-япти. Бу омил устознинг ҳомийлик ролини пасайтириши мумкинми?

7. Ёшларнинг ўз имкониятларини кенгроқ намоён қилиши ва халққа, давлатга кўпроқ наф келтириши билан боғлиқ бўлган яна қандай муаммолар ҳақида тўхталишни истардингиз?

ИЛМ — БУ ФИДОЙИЛИК

1. Фикримча, «устозлик» ва «шогирдлик» тушунчалари орасидаги анъанавий муносабатлар жуда кам ўзгарди. Аслида, улар тубдан ўзгариши шарт ҳам эмас, зеро, устоз ва шогирд муносабатларида ўқиш-ўрганиш, шунингдек, таълим олиш жараёнига ижодий ва чуқур ёндошмоқ муҳимдир. Ўз даврларининг даҳо олимлари Суқрот ва Афлотун, Беруний ва Ибн Сино, Резерфорд ва Капица, Бор ва Ландау ораларидаги устозлик ва шогирдликда, менимча, кескин тафовут йўқ. Бундай улуғ сиймоларнинг донг таратишида уларнинг ўзаро муносабатлари тўғри, рационал ташкил этилганлиги муҳим сабаблардан биридир.

Устоз ва шогирд... Бу тушунча биз учун азалдан қутлуғ, то абад муқаддас. Устоз меҳри, устоз таълими туфайли не-не навниҳоллар вояга етиб, илм-фан, маданият, халқ ҳўжалигининг турли жабҳаларида ўз истеъдодларини намоеън этганлар. Билимдон, ҳалол ва заҳматкаш мураббий кўлида парвариш топган шогирдлар вақти келиб, ўзлари ҳам устоз сифатида шогирд етиштиради. Бундай ёшлар халқ, ватан манфаати йўлида имкони қадар меҳнат қилишни гражданлик бурчи, деб билдилар. Устозлик ва шогирдлик силсиласи шу тариқа давом этаверади. Бу — бизда шахсининг ҳар томонлама камолга етиши учун ижтимоий муҳит барқарор эканлигидан далолатдир.

Шунингдек, устоз ва шогирд муносабатлари, мураббийлик вазифаси, шогирдлик бурчи, илмга, касб-ҳўнарга астойдил муҳаббат ва шу тариқа камолатга етиш билан боғлиқ бўлган қатор муаммолар ҳам йўқ эмас. Ана шу муаммолар ҳақида ўз касбининг пешқадам намоеъндalари — муҳтарам устозлар фикрини билиш ниятида янги рубрика очдик. Журнал ва унинг кўп сонли мухлисларини қизиқтирган масалалар — «Ёшлик» анкетасида баён этилди.

Бу сонда анкета саволларига таниқли физик олим, Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси Раҳим Бекжонов жавоб беради.

Афсуски, фан тарихи бизга шундай сабоқлар қолдирганига қарамай ҳозир айримлар, хўсусан ёшлар, иши битгач, устоз яратган мактаб ё йўналишни ўзгартирмасалар-да, шогирдларча муомалани ўзлари учун гўё ор деб билдилар.

2. Истеъдодли ёшларни топиш ва танлашининг бирдан-бир тўғри усули уларни пухта саралаб олишдир. Илм-фанга иштиёқи баланд, иқтидорли ёшлардан кўйидагича йўл билан сайлаб олишни мақбул, деб ўйлайман. Масалан: а) 5-7 синф ўқувчиларидан энг лаёқатлиларини танлаб, уларни махсус мактаб ёки синфларга [бу тармоқ ҳозирги шароитдагидан кўра кенгроқ бўлиши керак] ёки индивидуал ўқитишга ўтказиш; б) бизнинг шароитда мавжуд илмий кафедралар бошланғич курс студентлари орасида саралаш ўтказиши лозим. Илмий текшириш институтларини олий ўқув юрларининг таянч базасига айлантириш ҳамда студентларнинг илмий ходимлар билан бевосита алоқасини ўрнатиш керак. Ҳозирча, аксарии олий ўқув юрларимиздаги ўқитиш методикаси илмий техника тараққиёти даври талабларига жавоб бермайди! в) аспирантура ишини ташкил этиш тубдан такомиллаштиришга муҳтож — бир томондан, аспирантурага қабул қилиш планига чек қўйиш, иккинчидан, истеъдод эгалари учун доим «эшик» очиқ бўлиши, қолаверса, аспирантларнинг моддий шароити яхшилиниши даркор.

3. Фидойилик. Ҳалоллик. Бировнинг ютуғига дилдан қувона билиш. Афсуски, беш қўл баравар эмас. Гоҳо ёшлар орасида «ўртамиёна»лар, ёҳуд дипломи бўлатуриб тадқиқот ишига умуман рўпара келолмайдиганлари ҳам истаганча топилади, хавотирли жойи шундаки, бу тоифа ёшлар сони кўпайиб борапти. Ёшлар орасида илм билан шуғулланишдан кўра ишлаб чиқаришга (маоши дурустлиги учун), савдо, хизмат кўрсатиш, ҳўқуқ соҳаларига майл билдириш ҳоллари кўпаймоқда.

4. Бу гапда жон бор. Манфаатпарастлик, фақат моддий бойлиқни кўзлаб иш тутиш иллати ҳам ташвишга солади одамни. Бу маънавий хасталиқнинг илм-фанда кўпайиши эса, қисман ўрта ва олий таълим системасидаги нуқсонларга боғлиқ.

Тўғри, юқори мартабага эришган чинакам истеъдод эгалари кўп, лекин илмий даража ва унвонларга қаттиқ қайғуриб, амал-тақал қилиб етишганлар ҳам йўқ эмас.

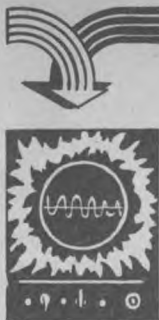
Илмий ютуқ истеъдод ва фидойи заҳматкашлик мевасидирки, бу бахт ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди. Шундай экан, илмий даража амал-тақал қилиб етишганга эмас, балки керакли даражада билими бўлган ва бирор салмоқли муваффақиятга эришганларгагина берилиши керак.

5. Фандаги устозлик ва ҳомийлик тушунчаси қадим-қадимдан маълум, у бизнинг давр учун ҳам бирдек долзарб ҳисобланади. Фан соҳасида мураббийлик деганда зарур билим ва малакани шогирдга малоллик келмайдиган қилиб ўргатиш хислати тушунилади. Шогирд фақат ўқитилиб қолмай, айни вақтда тарбияланади ҳам. Бинобарин, устоз шогирд учун ҳам илмий жиҳатдан, ҳам инсоний фазилатлари билан ўрнатилган зарур. Бироқ амалда ҳар бир фан докторининг бўйнига «устозлик» хўржунни осилади, яъни унга бир неча илмий ходим бириктирилади. Ҳар қайси фан доктори ҳам илмий тадқиқот билан машғул эмаслиги, ҳар бир фан доктори ҳам чинакам мураббий бўла олмаслигини ҳисобга олсак, масала ойдинлашади. Ёшлар тарбияси фақат илмий изланишни давом эттираётган мураббийларгагина ишониб топширилиши керак.

Шогирдларим орасида узоқ йиллардан бўён ҳўрматини қозониб келаётганлари кўп. Ишончини оқламаганлари ҳам бор.

6.7. Устоз — ҳамиша устоз. Шогирд устозидан ўзиб кетиши, устози қилолмаган ишлари юзага чиқариши мўмкин. Лекин, бу факт устоз обрўсига соя солмаслиги керак. Мен бу ўринда бошқа бир нарса — ёшлардаги илмий-тадқиқот маданияти ҳақида икки оғиз гапирмоқчиман. Илмий тадқиқот маданияти — тадқиқот изланишларига ўта покиза (илмий) ҳалоллик билан киришиш демакдир. Юқори профессионал савия, ўз ютуқларига танқидий муносабатда бўла олиш, ўзига хос йўсинда долзарб тадқиқотлар қилиш, илмий изланишни тўғри ташкил этиш ва унинг натижаларини умумлаштира олиш, ҳамкасабалари билан ўзаро ҳўрмат сақлаган ҳолда муносабатда бўлишга эришиш ҳам илмий тадқиқот маданиятини ташкил этади. Устоз ўз шогирдини биринчи навбатда ана шундай маданиятни эгаллаш сари йўналтириши лозим.

Хуршид
Дўстмухамедов

ФАХР

ёки бир нодир ҳодиса
турткисида туғилган ўйлар

* 31 ёшли фан доктори.

* Мустақиллик — шахс камолотининг муҳим омили.

* Тасодиф давом этмасин.

* Олимлик студентликдан бошланса.

* «Олимлик муқаддимаси» муаммолари.

* Мушоҳадага ундовчи ташвиш:

фанимиз ворислари
камайиб кетмаяптими?

Буюк кашфиётлар ҳақида ўйлаганимизда одатда улкан ҳаётий тажрибага эга, соқоли кўксига тушган нуруний олимларни, алломаларни кўз олдимизга келтираемиз. Тўғри, Абу Райҳон Беруний 75 йил умр кўрди, бироқ у ўзи ясаган кузатиш асбоблари ердамида само жисмларини ўрганишга киришганида эндигина 17 ёшга тўлган, Яқин Шарқ мамлакатларида қиёси йўқ деб топилган «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» асарини эса 27 ёшида ёзиб тугатган эди. Сал кам олтимиз йил яшаган Ибн Сино 16—17 ёшидаёқ машҳур ҳаким бўлиб танилган.

Бундай мисоллар кўп. Чунончи, Галилей, Ньютон, Максвелл сингари фан даҳолари 20 ёшлик чоғларида қилган кашфиётлари тўфайли оламшумул шухрат қозонган. Бизнинг замондошларимиз — Тошмухаммад Саримсоқов 30 ёшга тўлмай академикликка сайланди, Николай Назаров 16 ёшида ТошДУни битириб 30 ёшида докторлик илмий даражасини олди, Шавкат Алимов билан Раҳим Ҳайитов комсомол ёшида профессор бўлишди.

Мен бугун яна бир Шавкат — Шавкат Аюпов ҳақида ёзмақчиман. Бу йигит билан суҳбатлашаётиб улкан фан соҳибларининг ҳаётига даҳлдор саналар ёдга тушди. Навқирон

ёшда илмий жасорат кўрсатиш ҳодисаси ҳамма даврларда ҳам учрайди. Бироқ, қизиғи шундаки, «Хўш, бунга қандай эришилади! Қисқа муддатда чинакам илмий кашфиёт яратилгани сири нимада!» каби сўроқлар ҳар бир даврдаги илм соҳибларини ўйлантирувчи муаммо бўлиб қолаверади.

Уттиз бир ёшида физика-математика фанлари доктори илмий даражасини олган, республика Ленин комсомоли мукофоти лауреати унвонига сазовор бўлган Шавкат Аюповнинг муваффақияти юқоридаги саволга бугунги кун нуқтаи назаридан жавоб излашга, мушоҳада қилишга, яъни ҳар бир ёш олимнинг илм-фан поғоналарини забт этиш муддатини тезлаштириш ва бу билан фаннинг самарадорлигини ошириш муаммоси хусусида бафуржа мулоҳаза юритишга туртки берди.

Шавкат шундай ҳикоя қилади:

— Тошкентдаги 192-мактабнинг 9-синфида ўқиётганимда район, шаҳар бўйича ўтказиладиган математика олимпиадаларига қатнаша бошладим. Республика миқёсидаги олимпиадада иштирок этаётган кунларимиз Новосибирск Давлат университетидан келган ўқитувчилар мени бир неча ўқувчилар қаторида университет қошидаги мактаб-интернатга таклиф қилишди. Ёзги таътилни ўша ерда ўтказдик.

У ерда ҳар куни бўладиган тўрт соатлик дарсларда бизга мустақил фикрлаш қобилиятини синовдан ўтказадиган масала ва машқлар беришар, унда ўқувчининг ечимни топиш-топмаслиги эмас, балки фавқулодда ўзига хос ечим йўлларини излаши алоҳида эътиборга олинар эди.

Мен ўшанда «математик бўламан» дея қатъий қарорга келиб қўйгандим.

Демак, кўп нарса ўқувчилар орасидан чинакам истеъдод эгаларини топиш ва уларни тўғри йўлга солишга боғлиқ экан. Ваҳоланки, ҳозир ўрта мактабни тугатиб ҳаётининг ҳал қилувчи палласида турган айрим ёшлардан «Қайси касбни танламоқчисан!» деб сўранг-а! Уларнинг аксарияти тайинли ҳаётдан айтолмайди. Чунки бундайлар ҳаётда ўз ўрнини тўғри топиш одамнинг бутун умри ва тақдирини ҳал қилувчи омир экани ҳақида тасаввурга эга эмас. Бинобарин, улардан, «Бирор жойда иш топилар», «Қайси институтга ҳужжат топширишимни дадам ҳали айтмадилар», «Осонроқ ўқишга жойлашиб олсам бўлдида» қобилидаги жавобларни эшитасиз.

Ўрта мактабни ислоҳ қилиш юзасидан матбуотда эълон қилинган кўплаб ажойиб таклиф ва мулоҳазалар орасида таниқли психолог олим И. Коннинг мактаб ўқувчисида аввало мустақиллик қобилиятини шакллантириш зарурлиги ҳақида айтган фикри эътиборга лойиқ. «Педагогларнинг сай-ҳаракати, — деб ёзади олим, — ўқувчиларнинг ўзидеги фаолликка, мустақилликка асослангандагина дуруст натижа беради. Ҳозирги аксари ўсмирларнинг руҳий ва маънавий жиҳатдан етарли камол топмай қолаётганининг сабаби ҳам болалар оилада, мактабда ҳаддан ташқари назорат остига олинганлигидадир. Бундай шароитда тарбияланган ўқувчи улғайгани сайин ўқитувчининг кўмагига муҳтож бўлиб бораверади». [«Правда», 1984 йил, 16 — январь].

Дарҳақиқат, «жилови тортилиб», ўта авайлаб тарбияланган «мўмин-қобил» бола мустақил фикрлаб, мустақил ҳаракат қилолмайдиган кимсага айланади. Бундайлар босган қадамини ҳам ота-онасидан, тарбиячи ёки муаллимидан сўрайдиган бўлади. Энг ёмони уларнинг қалбида журъат сўнади, улар ҳаётдаги мураккаб муаммолар ҳақида объектив, чуқур мушоҳада қилиш қобилиятини йўқотади. Табиийки, бу томфа ёшларнинг касб танлаши, ўқув юртини танлаши бир қадар тасодифий кечади — «дадаси айтган», «бир амаллаган» ёки «осонроқ» олий ўқув юртига ўқишга киради. Ҳатто, «яхши» ва «аъло»га ўқийди ҳам. Лекин гап қай йўл билан институтга кириш ёки қандай ўқишда эмас, балки ўзи эгалламоқчи бўлаётган мутахассислигига нечоғли лаёқати, иштиёқи борлигида! Зеро, олий ўқув юртини танлашда масала тасодифан ҳал қилинган экан, энди ўз-ўзини алдаш анча равшанлашади. Яъни, у сиртдан қараганда студент, тузук баҳолар билан ўқияпти.

ҳатто студентларнинг илмий жамиятида иштирок этаяпти, қарасаки, «илмий тадқиқот», «фан» деган сўзлар кўпроқ тилга олина бошляпти. Ваҳоланки...

— В. И. Ленин номидаги ТошДУ физика-математика факультетининг учинчи курсида ўқиётган кезларимда,— деб давом этади Шавкат Аюпов,— профессор Жавод Ҳожиев раҳбарлигидаги назарий семинарға қатнаш бошладим. Тўғри, у илмий тўғаракка ҳар ким ҳам жалб қилинавермайди. Чунки у ерда асосан ўқитувчилар, фан кандидатлари, илмий ходимлар шуғулланишар, талабалардан эса... (Шавкат истиҳола қилиб ўйланиб қолди, мен унга қўмаклашдим: «талабалардан энг истеъдодлилари» — Х. Д.) таллаб олинар эди.

Семинаримиз юқори илмий савияда ўтар, унда математика фани янгиликлари, уларни ҳал этиш муаммолари ҳусусида қизғин баҳслар бўлар, айниқса у ердаги машғулотлар нафақат совет математика фани, балки жаҳон математикаси янгиликлари миқёсида олиб борилиши иштирокчиларда катта қизиқиш уйғотар, шулар асносида фақат ўзимиз севган фан янгиликларидан хабардор бўлиш билан кифояланибгина қолмай, айни вақтда илмий тадқиқот моҳияти ва руҳини ўзимизга сингдириб борар эдик. Худди ўша кезларда рус ва инглиз тилларини яхши билишим жуда қўл келди.

Шавкатнинг айтганларидан кўринадики, илмий тадқиқот олиб боришға психологик ҳозирлик, шунингдек тадқиқотнинг ибтидоси бўлмиш маълумот тўплаш, мавзу доирасига «кира олиш»ға талабалик йилларидаёқ кўникма орттирилади. Бунинг аҳамияти шундаки, бугунги студент эртага аспирант сифатида тадқиқот ишларига киришар экан, у «илмий тадқиқот» моҳиятини билишға, ўзига керакли маълумотларни тўплаш, саралаш малакасини оширишға ортиқча вақт сарфламайди. Аксинча, ишни тўғридан-тўғри «индалло»дан бошламайди.

Шу ўринда олимликнинг муҳим бир омили устида тўхталиш ўринли. Эндиликда рус тилини мукамал ўрганишнинг аҳамияти шу қадар ойдинлашдики, уни эгалламай туриб фан соҳасида салмоқли тадқиқот олиб боришни тасаввур қилиб бўлмайди. Айни вақтда асримизға хос тезкорлик, ахборот оқимининг катталиги, уларни қисқа фурсатда таржима қилиб улгурилмаслиги бўлажак олимдан етакчи тиллардан лоақал биттасини мукамал ўрганишни тақозо қилаяпти.

Тўғри, ўрта мактабларимизда, олий ўқув юрларида хорижий тиллар кенг программада ўқитилади, бунинг учун давлатнинг жуда катта маблағи сарфланади. Аммо ўрта мактаб гувоҳномасини, нари борса институт дипломини олган ёш мутахассис ўз фикрини бирорта чет тилида бемалол изҳор қилаолган тақдирдагина бундай сарфмёт ўзини оқлайди. Шу жиҳатдан СССР Фанлар академиясининг вице-президенти, академик Е. Велиховнинг, «Ҳар биримиз ўз тажрибамиздан биламизки, ўн йиллик ўқувчилик давримизда чет тилини ўрганолмай ўтамиз. Ваҳоланки, зарур бўлган ва маълум методика асосида шуғулланилган тақдирда уни ярим йилда эгаллаш мумкин»,— деб айтган ўринли таънасида жон бор.

Шавкат Аюпов:

— Назарий семинарға иштирок эта бошлаган йилим менда илмий иш билан шуғулланиш иштиёқи туғилди. Учинчи курсдан диплом иши мавзуини аниқлаб, уни тайёрлашға киришдим. Диплом ишида студентдан катта ихтиро яратиш талаб қилинмайди, балки диплом баҳонасида студент муайян илмий муаммодан атрофлича хабардор бўлиб, унинг очилмаган қўриқларини белгилаб олса бас. Яъни, диплом бир томондан чинакам илмий изланишнинг дебوحаси бўлса, иккинчидан у келгуси тадқиқот йўналишларини белгилаб берувчи омилидир.

Институтни тугатгач, мени уч йилдан бери ўзим кўникиб қолган функционал анализ кафедрасига — аспирантураға қабул қилишди. Устозимиз Тошмуҳаммад Алиевичнинг бевосита раҳбарликларидан баҳра ола бошладим. Боя айтганимдек, кандидатлик ишим учун ўзимнинг диплом мавзуим асос бўлди. Орадан уч йил ўтиб кандидатлик диссертациясини ҳимоя қилдим, унда тўпламлар назариясидаги Улам проблемаларига онд бир неча масалаларға яқун ясадим.

Фан даргоҳига катта умидлар билан келган кечаги талаба ишни нимадан бошлаши маълум: аспирантураға қабул қилинган, унда илмий раҳбар тайинланади, сўнгра ёш тадқиқотчи илмий изланиш мавзуини аниқлаб, диссертация устида ишлаш-

ға киришади. Афсуски, илмий тадқиқотға киришиш босқичи бунчалик оддий ва силлиққина кечмайди. Бу паллада шу қадар нозик, кўринмас психологик жараёнлар юз берадики, бу жараёнларнинг ҳар бири ёш олимнинг тақдирига, тадқиқот натижасига, қолаверса, ўша илмий муассасадаги муҳит-шароитға жиддий таъсир қилиши мумкин. Бу руҳий омилининг энг муҳими — ёш ходим илмий муҳитға мослашиб кета оладими-йўқми, шунда. Бундай мослашмишнинг «жиниқчалари»ға бирма-бир бош суқмасак-да (аслида шунинг ўзи ҳам муҳим муаммо!), ҳар қайси ёш олим аввало илмий муҳитға мослашиб, унинг паст-баландини атрофлича тушуни олиши зарурлигини таъкидлаш лозим. «Илмий муҳитға мослашиш» деганда зинҳор кўниқувчанлик, кўр-кўрона тобелик ёки мутелик эмас, аксинча коллектив билан ишлай олиш, танқидни тўғри тушуниш ва илм-фан тараққиётига хизмат қиладиган масалада ҳар қандай мавқедаги шахс билан бемалол баҳслаша олиш иқтидорини эгаллаш назарда тутиляпти.

Жуда кўп нарсаларни ҳал қиладиган бу ўтиш даврини ҳар бир ёш олим бошидан кечирган, кечирши ҳам табиий. Бундай давр ярим йил, бир йил, ундан ҳам узоқ давом этиши, ҳатто умуман тугамаслиги мумкин. Мабодо тугамаса ёш олим ўша муҳитға, аниқроғи коллектив организмизға мисоли бегона жинсдек сингишмай қолаверади. Мослашиш қисқа муддатда ўтиб кетса, ёш олим коллективнинг тўлақонли аъзосига айланади, бевосита тадқиқотни бошлайверади. Афсуски, аспирантурада ўқиш муддати белгили — уч йил. Агар ёш олим бу муддатнинг ярмини мослашиш ва ҳозирлик кўришға сарфласа, илмий ишини қачон бошлайди, қачон тугаллайди!

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси институтларида аксари аспирантлар аспирантлик даврнинг иккинчи, ҳатто учинчи йилида тадқиқот мавзуини тасдиқлатгани қайд этилган. Ваҳоланки, бу муддат ёш олим учун кандидатлик диссертациясини ҳимоя қилиш учун берилган-ку!.. Илмий кашфиёт аксар ҳолларда илмдаги эскича қарашларни инкор этиш ҳисобига рўёбға чиқади. Бас, шундоқ экан, биз айтган қисқа муддат ичида ёш олим неча йиллардан бери маълум илмий позицияда собит турган устоз-олимларға ўз ғояларини қандай ўқтира оладию, қачон бунга улгуради!

Ҳозир кўпгина аспирантларнинг ўз вақтида кандидатлик диссертациясини ёқлай олмаётганлигининг сабабларидан бири ҳам шунда. Шавкат Аюповнинг тажрибаси шу жиҳатдан ибратли. Яъни, у аспирантурада ишни коллективға мослашиш, илмий муаммо билан танишиш, тадқиқот мавзуини аниқлаш, маълумот тўплашдан эмас, балки аввал бошлаган изланишларини кенгайтирган ҳолда тадқиқ этишдан бошлади. У олимлик қисматидаги муқаддимани студентлик йилларида босиб ўтган, шунинг ўзи унинг улкан ютуғи эди.

Ноёб истеъдод эгалари (хусусан фан соҳасида) тадқиқот объекти учун проблема танлашда ортиқча иккиланишмайди. Чунки уларнинг фикри-зикри, қобилият ва заковати бир нуқтаға йўналтирилган, лазер нуридек муайян фан соҳасида ҳал қилиниши зарур ҳисобланган долзарб мавзуларға қаратилган бўлади. Шу маънода Шавкат докторлик диссертацияси учун танлаган мавзу тасодиф эмас.

Функционал анализ математиканинг мустақил тармоғи сифатида ўтган асрнинг охири ва асримизнинг бошларида яратилди. Унинг Тошкент мактабига 60-йилларда Т. Саримсоқов томонидан асос солинди. Ушбу йўналишда олиб борилган изланишлар самараси ўлароқ 70-йилларнинг охирида Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Математика институтида функционал анализ бўлими ташкил этилди ва Шавкат устознинг маслаҳати билан ўз тадқиқотларини шу бўлимда давом эттирди. Унинг «Тартибланган Йордан алгебралари илассификацияси, тасвирлари ва эҳтимоллар назариясиға татбиқи» деб номланган докторлик тадқиқоти назарий физика ва математика фани чорраҳасидаги соф назарий муаммо бўлганидан уни оммабоп тилда баён қилиш мушкул. Бинобарин, уни қисқача қуйидагича изоҳлаш мумкин: физика фанида қилинадиган кашфиётлар икки йўналишда юзаға чиқади. Унда аввал амалий янгилик юз бериб, сўнгра унинг назарий асоси яратилади: иккинчиси эса аввал назарий кашфиёт қилиниб унинг амалдаги татбиқи кейинчалик топилади. Физика қонуниятларининг ўта мураккаблиги туфайли иккинчи ихтиро усули кўпроқ учрайди. Таниқли немис физиги П. Йордан 30-йилларда квант механикасини ўрганатуриб топган алгебраик масаллар муаммоси кейинги авлод физиклари зиммасига катта вазифа-

лар юклади Мазкур муаммо ечимини топиш йўлида АҚШ, Норвегия, ГФР сингари мамлакатлардаги йирик илмий марказларда бир неча ўн йиллардан буён изланишлар олиб борилди. Совет Иттифоқида эса бу муаммо устида Новосибирск ва Тошкент олимлари бош қотиришди.

Кўринадики, эллик йил муқаддам туғилган жумбоқни ҳал қилиш борасида ўзига хос илмий мубоҳаса бораётган, бироқ яқин-орада бирор янгилик юз берадиганга ўхшамас эди. Ниҳоят, мавҳумлик узра юлдуз чарақлади, у — Тошкент юлдузи эди!

1982 йили Ғарбий Германиянинг Тюбинген шаҳридаги илмий марказ томонидан нашр этиладиган илмий журналда Шавкат Аюпов кашфиёти мужассам топган мақола эълон қилинди дунёнинг турли чеккаларидан Тошкентга — ёш ўзбек олими номига мактублар ёғила бошлади. Франциядан доктор Б. Иошум, Норвегиядан профессор Э. Штёрмер, Руминиядан профессор Йорданеску ва ҳоказо. Мактуб йўлловчилар Шавкат Абдуллаевични улкан ютуқ билан табриклар ҳамда кашфиёт ҳақида батафсил ёзиб юборишни ундан илтимос қилишар эди.

Хуллас, Йордан алгебраларини ўрганишдаги Ш. Аюпов томонидан асос солинган тамомила янги йўналиш ҳозир жаҳондаги турдош илмий марказларда тан олинди.

— Шу вақтгача,— деди Шавкат Абдуллаевич,— Йордан алгебраларини ўрганишда эҳтимоллар назарияси татбиқ этилмаган. Мен эса, уни ҳам эҳтимоллар назарияси, ҳам функционал анализ ёрдамида ўргандим.

Шу ўринда Калинин Давлат университетининг профессори В. Максимовнинг қўйидаги эътирофини келтиришни лозим кўрди: «Бундай тадқиқот тошкентлик олим томонидан амалга оширилиши табиийдир, чунки Тошкент математика мактаби шунга замин яратган». Таниқли олим бу гаплари билан республикамизда математика фанининг функционал анализ [Т. Саримсоқов етакчилигида], эҳтимоллар назарияси [С. Сирожиддинов етакчилигида] ва дифференциал тенгламалар [М. Салоҳиддинов етакчилигида] тармоқлари жуда юксак ривожланганини ва соғлом илмий муҳит мавжудлигини назарда тутган эди.

Ҳар қандай фан соҳаси тармоқларга бўлиниб кетган ва олимнинг мутахассислиги тобора торайиб бораётган ҳозирги даврда бир киши ёлғиз ўзи илмий кашфиёт қилишга қодирми ёки бунга фақат коллектив кучи билан эришиладими, деган муаммо кўп баҳсларга сабаб бўлмоқда. Лўндасини айтганда, бу саволга қатъий бир жавоб бериш қийин, бироқ бевосита тадқиқотчининг руҳий олами ва илмий изланишнинг характери билан боғлиқ масалалар ҳусусида беихтиёр ўйга чўмасан киши.

Ҳар қандай янгилик ўзига қадар ҳукм сурган эскиликни инкор этиш ҳисобига воқе бўлади. Бироқ ҳаётда ҳеч қайси эскилик ўз ўрнини янгиликка осонликча бўшатиб бермаслиги ҳам маълум. Модомики, ҳаёт тараққиётининг, илм-фан ривожининг табиати шундай экан, мазкур қонуниятни амалга оширувчининг, бу ўринда — ёш олимнинг жуда катта сабот,

билим, куч-қувват эгаси бўлиши талаб этилади. Агар биз катта кашфиётлар фақат катта коллективлар томонидан қилинади, деган гапни ақидага айлантириб олсак, шахсинг чексиз имкониятларини инкор этган, қолаверса ёш олимдаги ўзига ишонч ҳиссини чеклаб қўйган бўламиз.

Демак, коллектив кучининг аҳамиятига шак келтирмаган ҳолда айтиш мумкинки, ўз соҳасида пишиқ-пухта билимга эга бўлган, янги ғоялар билан яшаётган ёш олим ортиқча истиҳола қилмай фикрларини устоз олимлар ҳукмига, илмий кенгашлар муҳокамасига ҳавола этиши, ўз ғоясини илмий равишда исботлашга уриниши таҳсинга сазовор ҳолдир.

— Авторитетлардан ҳайиқши ва ўринсиз истиҳолога тушиш шахсий интилишни, жўшқин ижодкорликни бўғишга олиб келади,— дейди Шавкат Абдуллаевич,— кашфиётга келсак, илмий кашфиётлар, масалан, янги йўналиш ва мактабларга ёлғиз олим асос солади, лекин уни давом эттириш, кенгайтириш ва амалга ошириш учун эса кўпчилик, коллектив кучи бўлиши шарт.

Ҳа, Шавкат Аюповнинг тажрибаси фан даргоҳига кирётган ёшларга, биз тўхталган айрим психологик тўсиқларни енгиб ўтиб бевосита илмий изланиш устида бош қотираётган тадқиқотчиларга ҳам ёрқин намунадир. Давр талаблари, илмий муҳит, мавжуд шарт-шароит қанчалик кўп муаммоларни кўндаланг қўйишидан қатъи назар тадқиқотчининг диққат марказидан бош ғоя — илмий муаммони ҳал этиш йўлларини излаш, уни амалга ошириш, ихтиро ва кашфиётни юзага чиқариш бўлмоғи керак! Диссертация ёқлаб қўйиш, фан кандидати бўлиб жамиятда тузукроқ мартабага эришиш учунгина эмас, балки дунёни олимона англаш, олимона тафаккур этиш савиясига етилиш, илм-фан, халқ манфаати йўлида хизмат қиларли янгилик яратиш, ва ниҳоят, бунинг учун илмий изланиш маданиятини юксалтиришга эришмоқлик зарур.

Сирасини айтганда, янги илмий йўналишга асос солиш, фан доктори илмий даражасини қўлга киритиш билан фанимиз фаҳрига айланиш нодир ҳодиса! Бироқ, бундай ҳодиса кўпайиши мумкин эмасми! Бунинг учун нима қилиш керак!

«Илм-фан соҳасидаги кадрлар тахчиллиги ҳозирча сезилмай турибди,— деб ёзади бир мақоласида Украина ССР Фанлар академиясининг академиги Б. Патон,— илло, агар биз ҳозир жиддий чора-тадбирларга киришмас эканмиз, эрта-индин жуда мушкул аҳволда қоламиз». Наҳот, бу сўзларда жон бор! Агар жон бўлса, азалдан илм-урфон маскани бўлган Ўзбекистонимизда илмий кадрлар тайёрлаш, бугунги ёш тадқиқотчилардан фанимизнинг чинакам фидойиларини етиштириш борасида кўрилажак «жиддий чора-тадбирлар» нималардан иборат бўлиши керак!..

Бу ва юқоридаги ҳаммаси қамраб олинмаган муаммолар республикамизнинг йирик устоз олимлари, илмий муассаса раҳбарлари, мутассаддиларини ҳам ўйлантираётган бўлиши табиий...

Қодиржон
Собиров

ТОКИ СЕН БОР ЭЖАНСАН ДУНЁДА...

ен бу фильми тўртинчи марта кўришим. Уни ҳар сафар қандайдир бир ички ҳаяжон, интиқлик билан томоша қиламан. Енимга ўғилларимдан бири — тўққиз яшар Бахтиёр ёки ўн бир яшар Анвар келиб ўтиради. Билишадикки, бу кинони курганимда кўзларимда ёш қалқийди. Фарзандларим мен билан бирга изтироб чекишади — гўё оз бўлса-да, дардимни енгиллатишмоқчи бўлишади.

Экранда эса яна ўша таниш манзаралар. Мана, ўрмон бағридаги сайхонликда ўқ товуши янгради. Еру кўк, ўрмонзор, дов-дарахтлар гир айланмоқда. Разведнага кетаётган жангчи Борис ботқоқликка беҳол қулади. Сўнги минутларда унинг кўз ўнгига кўпдан бери интизорлик билан кутган, орзу қилган, аммо рўёбга чиқмаган лаҳзалари бирма-бир намоён бўлмоқда. Ана, у севгилиси Вероника билан никоҳ тўйи базмида ўтирибди. Иккаласидан бахтиёр кимса йўқ дунёда. Уларнинг олдида тотли, нурли, фароғатли ҳаёт бор, холос.

Лекин буларнинг ҳаммаси, афсуски, ширин бир хаёл, сароб. Фашист ўқи Бориснинг юрагини тешиб ўтган. Унинг орзусини тилка-пора қилган.

Фильмининг сўнги. Уруш тугади. Йигитлар фронтдан қайтмоқдалар. Вокзалда шодиена, қий-чув. Ота-она ўғлини, ака уқани, келинлар қаллиқларини кўтиб олаётирлар. Вероника ҳам шу ерда. Бир йилча аввал у қора хат олган. Лекин ўз Борисининг ҳалок бўлганига ишонмайди. Қизнинг қўлида даста гул. Бориснинг фронтдош дўстига у худди мана шу ерда, вокзалда дуч келади. Дўсти бор гапни яширмай айтади. Демак, Борис ҳалок бўлгани рост экан... Қизнинг кўзларида чуқур

қайғу. У ёри учун олиб келган гулларини одамларга улашиб беради. «Олинлар, дўстларим, мени бахт четлаб ўтди. Лекин сизлар бахтли бўлингизлар...»

Едингизга тушгандир! Ҳа, бу ўша машҳур «Турналар учмоқда» фильми. Мен уни ички бир дард, ҳаётбахш дард ҳақида ҳикоя қилгани учун яхши кўраман. Қайта-қайта томоша қиламан. Кейин ўғлимга дейман: «Тур, болам, телевизорни ўчириб қўй...»

Уларга толаман: мана шу лаънати уруш бўлмаганида қанчадан қанча одамлар ўз бахтига эришарди. Ҳозирги замонамиз ҳақида ўйлайман. Ахир шундай дориломон кунлар ҳам келар экан-ку! Жангчи Борис ва оддий ишчи қиз Верониканинг мусаффо қалблирида қолиб кетган бир умрли азобни бутун вужудим билан ҳис қилаётгандай бўламан.

Бирдан хаёлларимни кўча томондан эшитилаётган чинқирик бўлиб юборди. Аввало эркак кишининг овози янгради. У кимнидир бўралаб ҳақорат қилади. Кейин аёл чийиллайди: «бўйнинг гўрда чиригур, гўрсўхта! Сендақалардан ажал ҳам ҳазар қилади...» Уртада бола додлай бошлайди: «Дада! Ая!» Кейин навбат яна эрга келади. Унинг сўзларини қаламга олиш — уят. Ҳа, яна бошланибди, деб кўяман. Бошланибдими, демак эрталабгача тинчлик йўқ...

Булар Илҳомжон билан Соҳиба. Маҳалламизда улардан бошқа ҳеч ким урушмайди.

Мен иккаласининг ишқ дostonини эшитганман. Уларнинг муҳаббати бутун районга овоза бўлган эди. Бу иккала ёшни замонамизнинг Лайли-Мажнунлари, дейишарди.

Илҳомжон билан Соҳибанинг тўйи жуда ҳашаматли ўтди. Иккаласининг дадаси ҳам райондаги баобрў, тузуккина лавозим эгалари эдилар. Тўйда эртадан-кечгача карнай-сурнай овози тинмади. Базм катта бўлди. Йигит-қиз шаънига устма-уст қадаҳлар кўтарилди. Қўшиқлар, яллалар янгради.

— Ошиқ-маъшуклар бахтли бўлишин, — дейишди сўзга чиққанлар, — ниҳоят орзусига етишибди.

Улар орасидаги муҳаббатга бировлар ҳавас қилишар, бошқалар эса ҳасад кўзи билан қарашарди. Ҳалиги гапда жон бор эди: Соҳиба ва Илҳомжон ўз бахтларига жуда кўп заҳматлар чекиб етишдилар. Чунки орада катта бир тўғон бор эди. Қиз ва йигитнинг дадалари ўртасида қачонлардир гап қочган экан. «Ушанга келин қилиб берадиган қизим йўқ», — дебди Соҳибанинг дадаси. «Ўғлимни қурбақага уйлантирсам уйлантираманки, аммо унинг қизини келин қилмайман», — дебди катта кетиб Илҳомжоннинг дадаси.

Мингтол қишлоғи қишлоқ бўлиб, бунақа ишқ можаросини кўрмаган экан. Илҳомжон дадасига «элчи» юборибди. «Мурасар ўлмас га, — дебди у Бобурга тақлид қилиб, — бошим қўймоқлиг оёғига, бошимни олиб э, Илҳом, оёқ етгунча кетгайман...»

Соҳиба ҳам ўз «характер»ини кўрсатди. У қаердан кичкина бир шишада заҳар топиб келибди. «Агар айтганим бўлмаса, — дебди у маъноли қилиб, — мenden бир минутда қутуласизлар-кўясизлар».

Қиз ва йигитнинг дадалари, икки ориятли одам, фақат фарзандлари деб бир-бирига қўл беришга мажбур бўлибдилар.

Ҳали эслатганимиздай, тўй кечаси жуда яхши гаплар бўлди. «Сизлар катта машаққат ила бахтга эришдиларингиз, — деди кимдир, — ўша бахтингизни авайланг. Бир-бирингизга садоқатли, оқибатли бўлинг. Унутмангки, муҳаббат, бу кўз қорачўғидек нозик, худди шундай бебаҳо нарса.»

Қиз ва йигит муҳаббат бобида изтироб чексалар-да, турмуш чорраҳаларида заррача бўлса-да азият тортмадилар. Иккаласи, ҳатто бир қадам бўлмасини, тош йўлга оёқ босмади. Чунки туғилмасларидан авваллариёқ улар учун асфальт йўл тайёрлаб қўйилган эди. Саккиз хонали дангиллама уй, «06» маркали «Жигули», кўша-кўша гиламлар, япон сервислари, Югославия мебеллари, рангли телевизор тўй куниеқ муҳайё бўлди улар учун.

Бир хил одамлар ўзларининг лавозимлари билан бирга туғилдилар, деган гап бор. Балки бу тўғри бўлса керак. Чунки Илҳомжон атиги ярим йилгина оддий инженер бўлиб ишла-

масданоқ унга кичикроқ бўлса-да амал беришди. Ёш йигитни янги корхоналардан бирига бошлиқ қилиб кўтаришди. Соҳиба мактабда ўқитувчилик қила бошлади. Оилада бирин-кетин иккита шириндан-шакар фарзандлар пайдо бўлди.

Кечирасизлар-у, аммо мен баъзида бир нарсага тушуна олмай қоламан. Инсонга аслида нима керак ўзи! Бахтлиликнинг чегараси борми! Олдинда ота-онанг тайёрлаб қўйган, текис, раво йўл ястаниб ётса, бирон-бир марта ҳаётнинг ўнқир-чўнқирига дуч келмаган бўлсанг, обрўйинг, яшшигина ишинг бўлса, фарзандларинг ёнингда пилдираб юришса, яна нима керак ўзи одамга! Балким, тўқлик шўхликини келтириб чиқаради, деб тўғри айтишар! Билолмадим...

Ушанда илк баҳор, тун ярми эди. Шивалаб-шивалаб ёққан ёмғир энди тинган, момақалди роқ ҳам гумбурлай-гумбурлай чарчаганди. Қўққисдан Соҳиба ва Илҳомжонлар яшайдиган уйдан дод-фарёд чиқиб қолди. Мен бир хаёлда ўрнимдан туриб кетмоқчи бўлдим, аммо туролмадим. Бемажол ётиб қолдим. [Сабаби сизга кейин аён бўлади].

— Хабар олиб келинг-чи, нима гап экан! — илтимос қилдим болаларнинг дадаси Иқбол акамдан, — ҳар қалай, ҳаммаҳалламиз. Ут-пўт кетмадимикан тагин!

Қий-чув чиққан томондан узуқ-юлуқ сўзлар қулоққа чалинарди «Илон...» «Газа...». Биронтасини илон-пилон чақдимикан, деган хаёлга бордим, ёки газдан ўт чиқиб кетдимикан-а!

Хуллас, дод-вой ярим соатлардан сўнг тинди. Иқбол акам хомуш кириб келди-да, уф тортиб, ўзини кароватга ташлади.

— Нима гап! — сўрадим аста, — бирон нарса бўлибдими!

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ, — жавоб қилди у, — эр-хотин жанжали. Қўни-қўшнилари билан кирсақ, Соҳиба Илҳомжоннинг юзига чанг солиб, тимдалаяпти, Илҳомжон эса хотинининг сочидан ушлаб, судраяпти. Иккита боласи бурчак-бурчакка пусиб кетган. Эр хотинни «Илонсан» дейди, хотин эса «Сен ўзинг газанда!» деб жавоб қайтаради...

— Нимадан чиқибди жанжаллари!

— Э, йўқчиликдан бўлармиди, тўқчиликдан-да! — жавоб қилди хўжайиним, — эр ичиб келармиш, хотини эса уйда овқат тайёрламай, куни бўйи тирноқларини бўяб ўтирармиш. Умуман, шунақа гаплар...

— Хайрият, — дедим мен, — ўт ҳам кетмабди, бирон фалокат ҳам юз бермабди. Эр-хотиннинг уриши — дока рўмоннинг қуриши. Янги рўзгор, бу иш бир бўлибди — бошқа бўлмас...

Аммо янглишган эканман. Қий-чув кейинги ҳафта яна бошланиб қолди.

— Бу сафар ҳам хабар олиб қўяй, — деди хўжайиним ва ён қўшнини уйғотиб, биргаликда чиқиб кетишди. Шу-шу тонг отарда қайтишди. Илҳомжон ва Соҳибанинг тўрт яшар ўғли ва уч яшар қизчасини бошлаб келишди.

Айтишларича, Соҳиба кайфи ошиб келган эрининг бошига капгир билан туширибди. Илҳомжон эса хотинини шундай дўппослабдики, Соҳиба қора қонига беланиб қолибди. Илҳомжонни милиция машинаси участкага, Соҳибани эса «тез ёрдам» машинаси касалхонага олиб кетибди.

Болаларга қарадим. Гулдай чиройли, ширин фарзандлар. Қора кўз, қора қош, юзлари оппоқ. Қизча бироз тетик, аммо бола дағ-дағ титрайди. Укасининг айтишича, дадаси ойсининг бошини мўлжаллаб отган табуретка унга тегиб кетишига оз қолибди.

Узим ўрнимдан туролмайман. Минг афсус...

— Кел, ўғлим, кел, қизгинам, — дейман уларни ўз ёнимга чорлаб. Яқин келишади. Соцларини силайман. Бирдан кўзларимга ёш қуйилиб келаверади. Ахир бу норасидаларда нима айб! Қайси гуноҳнинг учун азоб чекишлари керак!

Илҳомжонни милиция ўша куниёқ қўйиб юборди. Соҳиба эса касалхонадан фақат бир ҳафта ўтгач чиқди. Дока тездагина қуриб, эр-хотин яна апоқ-чапоқ бўлиб кетдилар. Лекин орада бўлиб ўтган жанжалнинг асорати бир неча кундан кейин билинди. Уғиллари Рустам ҳеч гапирмай қўйди. Нима сўрашса

Қашқа воҳаси бўйлаб хизмат юзасидан кезиб юрар эканман, сўлим оқшомлардан бирида ажойиб бир гуруннга дуч келиб қолдим.

— Агар иложини тополганимда мен мана шундай аёлларга ҳайкал ўрнатган бўлардим, — деди ҳамсуҳбатларимиздан кимдир.

— Билолмадим, билолмадим, — унинг фикрига шубҳа билан қаради бошқа бир ҳамроҳимиз, — ахир фидойиликнинг ҳам чегараси бўлиши керак-да! Бу аёл ўша майибни деб гулдай умрини ҳазон қиляпти... Рангини қаранг — эриникига ўхшаб сомон бўлибди-қолибди.

Мен бор гапни тушунтириб беришларини илтимос қилдим. Эшитганларим жуда катта таассурот қолдирди. Бу инсон қисмати ва вафодорлик, меҳр-муҳаббат ва оқибат, одамийлик ҳақидаги ҳикоя эди.

...Қиз ва йигит севишиб турмуш қурдилар. Оилада — икки ўғил ва бир қиз пайдо бўлди. Йигит мактабда ўқитувчилик қилар, келин эса болалар боғчасида ишларди. Йигит роса йигирма беш ёшида оғир, тузалмас бир касалга йўлиқди: икки қўли ва икки оёғи фалаж бўлиб қолди. Мана, ўн етти йилдирки, у каравотдан бош кўтаролмай ётибди. Ўн етти йилдан бери унга хотини қарайди. Нолимайди, зорланмайди, ўксимайди. Бу бахтсизликини у тақдир йўллаган бир имтиҳон сифатида қабул қилган. Мана, ўн етти йилдирки, у ҳаётга имтиҳон топширади.

Аёлнинг қариндош-уруғлари, таниш-билишлари неча марталаб бош қотиришди: нима қилмоқ керак? Ахир ёш умринг хазон бўляпти-ку! Аёл эса ҳаммиша бир жавоб айтади: «Ҳоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, мен у кишининг дарди билан яшайман, қийналаман, азоблар чекаман. Лекин бахтлиман. Ҳа, бахтлиман.»

Бор гап мана шу.

... Утган йили сўлим Фарғона водийсининг чекка бир қишлоғида тўрт-беш жўра гурунглашиб қолди. Мен уларга Қашқа воҳасида гувоҳ бўлганим ушбу воқеа ҳақида гапириб бердим. «Инсон вафодорлигининг чегараси йўқ», дедим мен.

Ҳамсуҳбатларим бирданига жимиб қолишди. Улардан бири аста гап ташлади: «Бизнинг қишлоқда ҳам худди шундай бир оила бор. Фақат сиз айтганининг акси. Акси деганимнинг маъноси шуки, аёл киши ўн уч йилдан бери фалаж бўлиб ётибди. Эр эса унинг хизматида.»

... Уч кун ўтгач мен ўша оилада бўлдим. Бир пиёла чой ичдим. Кўрган-билганларимни ёзиб ўтирмайман, сабабини кейин билиб оласиз.

— Бир вақтлар аямнинг қўли ишларди, — деди оиланинг тўнғич ўғли. — Уша пайтда кундаликка бир нималар ёзардилар. Мана, ўқиб кўринг.

... Аёл — уй эгаси ҳорғин кўзлари билан шифтга тикилиб ётар, мен эса кундаликларни варақлардим. Уша кундалик саҳифаларини, ҳурматли журналхон, исм ва фамилияларни ўзгартирган ҳолда сизга тақдим этяпман. Ўқиб кўринг. Инсон меҳр-муҳаббати, одамийлик, оқибат ҳақидаги ҳикоя билан сиз ҳам танишинг.

ҳам ё «ҳа», ё «йўқ» ишорасини билдириб, бошини қамирлатиб қўяркан, холос. Докторга олиб боришибди.

— Бир нимадан қаттиқ кўрқиб кетибди,— дебди доктор,— асаби зарбага учраган. Тилдан қолибди. Албатта, даволашга ҳаракат қиламиз. Лекин кўп вақт керак бўлади.

Биз энди эр-хотиннинг жанжали шу билан тугар, деб умид қилгандик. Ҳар ҳолда, кичкина фарзандларнинг бошига тушган мусибат уларни йўлга солар. Лекин, афсус, минг афсус, хом хаёл қилган эканмиз. Бир ой ўтмасданоқ яна бошланди... Бу сафарги шовқин-суронга қишлоқнинг нариги четидагилар ҳам етиб келишди. Илҳомжон маст, оёғида турулмас, ўй ичи синган чойнак-пиёла, чиниларга тўла экан. Соҳибанинг оғзидан чиқаётган қарғишларига чида бўладиган эмасмиш.

Охири биз, кўшнилари, Илҳомжон билан Соҳибанинг жанжалларига ҳам кўникиб кетдик. Гўё қишда қорга, баҳорда ёмғир ва жалаларга кўникиб кетгандай... Ҳар сафар уларнинг кичкина фарзандлари бизларниқига қочиб чиқишади. Фаҳмлаймизки, демак бошланди. Кетидан қий-чув чиқади. Уч яшар Дилдора тўппа-тўғри менинг ёнимга келади-да, пичирлай бошлайди: «Яна аям дадамнинг юзига туф деди...» Тўрт яшар Рустам жанжи бармоқчаларини мушт қилиб тугади-да, дадаси аясини қандай дўппослаганини кўрсатмоқчи бўлади. Лаблари перпирайди, аммо гапиролмайди...

Деразамнинг ортида эса ўрик гуллаяпти. Опоқ гуллари капалакларни эслатади. Мен уларга ҳавас билан тикиламан. Қўл чўзаман. Шартта ўрнимдан турсаму, бориб, кичик бир новдасини узиб олсам. Тўйиб-тўйиб ҳидласам. Аммо бу — хаёл.

Қизиқ, жуда қизиқ. Дунёда феруза осмон бор. Унинг эса момақалдирогги бор, ёмғири бор, қори бор. Гул ёнида тикон ўсади. Бахт билан бахтсизлик, қувонч билан ташвиш ёнма-ён яшайди кўпинча.

Дунёнинг бағри кенг. У ҳамма нарсани кўтараверади. Покликни ва пасткашликни, самимиятни ва фарзгўйликни, муқаддас туйғуларни ва худбинликни. Тўқликка шўхликни ҳам. Дунё бағри жуда кенг.

— Уғлим, Анварим,— илтимос қиламан мен,— бир пиёла сув бериб қўй.

— Хўп, ойижон,— дейди тўнғичим. Кўзларида ҳамдардлик, хайрихоҳлик кўраман. Пиёлани олганча кран томон чопиб кетади.

— Белинг оғрий бошлагандир!— эшикдан кириб келади Иқбол акам,— ёнбошинга ағдариб қўяйми!

— Майлингиз,— дейман. Мени бошқа ёнимга ағдариб қўяди. Танамда хузурбахш энгиллик сезаман.

— Совуқ эмасми! Устинга бирон нарса ташлайинми!— яна сўрайди у киши. Кўзларида катта, тубсиз бир муҳаббат, меҳр чашмасини кўраман. Ҳали қирққа чиққани йўқ. Аммо сочларига оқ, юзларига ажин оралабди.

Мен фақат у билан тирикман...

Ишонинг-ишонманг, биз, ҳозирги замон ёшлари бўлсак-да, бир-биримизни кўрмасдан турмуш кўрдик. Тўғрироғи, бизни қовуштириб қўйдилар. Унинг ҳам, менинг ҳам ёлғиз оналаримиздан бошқа ҳеч кимимиз йўқ экан. Фақат чимилдиқда юз кўришдик. Исмини Иқбол деди. «Иқболли йигит эканман,— деди биринчи кечаси очиқчасига,— билмай-танитай сендай сулувга дуч келибман...» Сенлади, аммо одамга хуш ёқадиган қилиб, меҳр билан, ардоқ билан сенлади. Гапларидан қалбимга қандайдир бир илиқлик югурди. «Мен ҳам иқболли эканман — дея кўнглимдан ўтказдим бир-икки ой бирга яшагач,— сиздай эс-хушли, меҳнаткаш, меҳрибон одамга тушибман».

Тўғри, бизнинг машинамиз, қўша-қўша гиламларимиз йўқ эди. Ҳар куни қўй гўшtidан палов ҳам емасдик. Аммо кичкина ҳужрамизда албатта қозон қайнарди. Мен Иқбол акамнинг ишдан чарчаб келишини орзиқиб кутардим. «Қани энди бугун ушладан қолмас! Эртароқ келақолса! Одатдагидай, костюмини деворга илиб, ҳазиллашса: «Қани, кампиржон, қўлга сув қуйчи!» Мен, ўн сакиз ёшли «кампир» эса унинг мускуллари бўртиб турган қўлларига завқлана-завқлана сув қўйсам... Кейин эса, ҳар кунгидек, бизга телевизоримиз ҳамроҳ бўлса. Бир-биримизнинг елкамизга бош ташлаган ҳолда менинг севган кино ва концертлариму у кишининг футболини бирга томоша қилсак. Кичкинагина, мўъжазгина, аммо фақат бизга, иккала-мизга тегишли бўлган бахт эди бу бахт.

Кейин эса, кейин... Анвар пайдо бўлди. Қувончимизга қувонч, онамизга ширин-ширин ташвишлар кириб келди

у билан бирга. Иқбол акам Анварнинг тетапоя бўлиб юрганини кўриб, қувонганларини, бўйнига миндириб, кўчаларда ўйнатганини кўрганимда, дунёда у кишидан бахтлироқ ота, мендан эса бахтлироқ она йўқдай туюларди менга.

Икки йилдан кейин қувончимиз икки ҳисса кўпайди. Анвар укалик бўлди. Исмини Бахтиёр қўйдик.

Баъзан шундай ҳол юз беради. Осмон юзида қора булутлар қандай тўпланиб қолганини сезмайсан, киши. Аввалига парво қилмайсан ҳам. Тўпланса тўпланаверади-да! Лекин бирдан момақалдироқ гулдирайди, чақмоқ чақади, қаергадир яшин тошади, нимадир юз беради...

Ҳаётимизнинг тинч, осуда осмониде қора булутлар қандай пайдо бўлганини эслолмайман. Балки бир куни маиший хизмат комбинатидан қайтаётганимда (мен у ерда чеварлик қилардим) ўнг иягимда қаттиқ санчиқ сезганимдами! Еки кейинроқ бошим оғриб ётиб қолганимдами! Ҳар қалай, икки йил бадалида уч-тўрт марта оғриб олдим. Докторлар буни асабга йўйишди. Дори-дармонлар қилиб беришди.

Лекин касаллик инсон билан олишса, уни албатта енгар экан. Бир куни иш пайтида ҳушимдан кетиб қолдим. Ўзимга келсам, касалхонада ётибман. Бошим устида докторлар, Иқбол акам, болаларим... «Хайрият, кўзини очди» дейишяпти. Негадир оёқларимни сезмадим. Гўё улар ҳеч қачон бўлмагандай... Кейин менга ачиқ ҳақиқатни айтишди: шол бўлиб қолган эмишман. Роса йиғирма беш ёшимда...

Узундан-узоқ ҳафталарни, ойларни касалхонада ўтказдим. Дори-дармонлар кор қилмади. Ниҳоят уйимга жавоб беришди. Иқбол акам келиб, олиб кетди.

— Ёмон иш бўлди, кампир,— деди у илиқ кафтини пешонамга қўйиб,— сен ҳаммамизга, болаларга ҳам, менга ҳам оналик қилардинг. Энди аҳволимиз нима кечади!

Кўзларимга ёш қўйилиб келаверди, келаверди... Пешонамни елкасига тираб, тўйиб-тўйиб йиғладим.

— Сиз борсиз бахтимизга, дадаси,— дедим,— сиз ҳаммамизга ҳам ота, ҳам онасиз энди...

— Медицинанинг қудрати йилдан-йилга ошиб борапти,— деди Иқбол акам ўйчанлик билан,— докторларнинг қўлидан бугун келмаган иш албатта эртага келади. Биласанми, кампир, мен нимани эсладим! Бир араб мақолини. «Ҳар қандай вазиятда ҳам ҳеч қачон тушкунликка тушма,— дейилади унда,— билгинки, дунёда аҳволи сеникидан ўн чандон оғирроқ одамлар топилади».

Кунлар ўтаверди. Иқбол акам колхозда экономистлик қилади. Болалар мактабда. Иқбол акам ишдан қайтади-да, сумкани қўлтиқлаб, бозорга чопади, озиқ-овқат келтиради. Қозонга урнилади. Болалар унга ёрдамлашадилар. Бечоралар! Оиламиз бошига тушган қулфат уларни вақтидан илгари улғайтириб қўйди. Мен ҳар уч соат-тўрт соатда бир ёндан иккинчи ёнга ағдарилиб туришим керак. Акс ҳолда белимда чидаб бўлмас бир оғриқ пайдо бўлади. Иқбол акам буни яхши тушунади.

— Кел, кампиршо,— дейди у меҳрибонлик билан,— бошқа ёнингга ағдарилиб ол.

У мени ҳамон «сенлайди. Аммо сенлаши минга «сиз»дан яхши.

Дамба-дам оиламизнинг кичкина-кичкина, шириндан-ширин байрамлари бўлади. Бу ўғилларимизнинг, Иқбол акамнинг, менинг тўғилган кунларимиз. Йилда фақат тўрт марта бўладиган бу тантаналарни ҳаммамиз орзиқиб кутамиз.

Ун уч йил кетяпти, узундан-узоқ ўн уч йил. Мен ҳамон тўшақдаман. Дадил ўрнимдан турсам, болалик йилларимдаги каби баҳор капалаклари кетидан қувалашиб чопсам дейман. Ҳориб-чарчаб келган Иқбол акамнинг қўлидан ишини олсам. Унинг тун ярмигача идиш-товоқ ювиши, кир чайишини кўриб, юрак-бағрим эзилиб кетади. Ун уч йил давомида бирон марта бўлсин аҳволимни писанда қилмади у. Хатто бирон марта ҳам... На болаларга қаттиқ тегади, на бошқаларга. Ҳар қандай саботнинг, чидамнинг ҳам чегараси бўлади, дейишади. Менимча, бу бекор гапга ўхшайди.

Бир куни юрагига аста қўл солиб кўрдим. Тун ярми эди. Болалар телевизорда кино томоша қилишиб, энди уйкуга кетишганди. Иқбол акам, ҳар сафаргидай, мени бошқа ёнимга ағдариб қўйди-да, рўпарга келиб ўтирди.

— Иқбол ака,— аста сўз бошладим унинг куюқ ажин босган юзларига тикилиб,— мен бир гап атай. Сиз қулоқ беринг.

— Хўш-хўш, эшитайлик-чи,— деди у сергақлиб.

— Толоимга минг марта шукр,— дедим унинг кафтини силаб,— ҳаётим йўлида менга сиздек бағри кенг одам ҳамроҳ бўлди. Эр бўлса — сиздек олижаноб бўлар. Бунинг учун минг марта раҳмат. Аммо сиз... жуда қийналиб кетдингиз. Оёқдан қолганим билан кўздан қолганим йўқ. Ҳаммасини кўриб турибман.

Иқбол акам гапларимни тинглапти-ю, менга ёмон кўз билан қарапти.

— Сизга ўзингизнинг раҳмингиз келмаса, менинг раҳим келяпти. Ўзингизга бир жуфти ҳалол топинг-да, уйга олиб келинг. Мендан ҳазар қилмаса бўлгани. Мабодо ҳазар қилса — майли, мени инвалидлар уйига олиб бориб қўйсангиз ҳам... Ойда бир марта, ярим марта сизми ёки болаларми, хабар олиб турсаларингиз бас.

— Шу гапларни сиздан эшитяпманми! — Иқбол акам кўзларимга тик қаради,— илтимос, иккинчи марта эшитмайин. Йигирма йил бадалида у мени биринчи марта сизлади. Аммо бу сизлаш заҳар қўшилган болдек бир нарса эди.

Худди шу пайт маҳалланинг нариги бошидан қичқирқ, дод-фарёд кўтарилди.

— Ердам беринглар! Гўрсўхтадан дод! Д-о-о-од!

— Овозингни ўчир, мегажин, чавоқлаб ташлайман,— деди эркак.

Иқбол акам яна чошиб чиқиб кетди. Бир соатдан кейин келиб, бор гапни гапириб берди. Бу сафар жанжаллари овқатдан чиқибди. Илҳомжон қандайдир дўстини меҳмонга таклиф қилган экан. Хотинига палов буюрибди. Соҳиба эса сувни кўпроқ қўйиб қўйибди. Палови шавлага айланибди. Шундан сўнг эр хотиннинг қулоғига «шавла» туширибди.

Хатто эшитишга ҳам ор қиласан, киши. Овқатдан жанжал чиқибди-я! Ахир уят-ку, уят!

Урушдан кейинги оғир йилларда мен кичкина қизалоқ эдим. Раҳматли дадам фронтда бир оёғини ташлаб келган бўлса ҳам қишлоғимиз четйдаги тегирмонни тебратиб турарди. Унинг онаси — менинг катта бувим ҳар кун атала пиширарди. Қозонга ўн, оз-моз мой, яна ўзи билган ҳар хил нарсаларни ташлар эди-да, узоқ қайнатарди. Атала қозонда билқиллаб ётар, мен эса катта бувимнинг тиззасига чиқиб олганча, шоширардим: «пишдим, буви!»

— Оз қолди, қўзичоғим,— сочимни силарди бувим,— биламан, эрталабдан бери оғзингга ҳеч нарса олганинг йўқ. Яна бироз сабр қил.

Кейин эски, кўпинча чакка томиб турадиган ҳужраимизнинг бир четида дастурхон ёзардик-да, овқатга ўтирардик. Катта бувим ҳаммамизга ярим қосадан бугланиб турган атала қўйиб келарди. Уч-тўрт тўғрам қотиб қолган зоғора нон чиқарарди. Агар ноннинг увоғи ерга тушиб кетса, дарҳол олиб, кўзига суртарди.

— Ахир бу нон-ку, болам, увол бўлади.

Мен дамба-дам сўрардим.

— Аталадан бошқа қандай овқатлар бўлади, буви!

Катта бувим сочимни силарди.

— Овқатлар жуда кўп бўлади, болам. Мана, уруш ҳам тугади. Отанг ярим жон бўлса ҳам тирик қайтди. Ҳали овқатларнинг кўп турини кўрасан. Еганинг олдингда, емаганинг кетингда бўлади.

Мен тушунолмасдим. Бу қанақаси! Овқат бўлса-ю, уни емай, орқага суриб қўйишса!

Мана, ўн уч йилдирки, ҳар кеч Иқбол акам мендан сўрайди:

— Нима овқат қилайлик, кампир!

— Сиз нима хоҳласангиз шунини, — дейман.

Кўнглимга эса илиқ-илиқ гаплар келади. Айтэй дейману, айтолмайман. Тортинаман. «Сизнинг қўлингиздан нима бўлса ҳам ейман, азизим. Мабодо тош қайнатиб берсангиз, шунинг суви ҳам мен учун даво. Чунки уни сиз қайнатгансиз...»

Қизиқ, Соҳиба билан Илҳомжон аталанинг, қаттиқ зоғора

ноннинг, чакканинг нималигини билишармикан! Ақалли эшитганмиканлар бу нарсалар ҳақида!

...Бизнинг Олой тоғлари этагида жойлашган баҳаво қишлоғимизда эса ҳозир айни навбаҳор. Ташқарида аста шивалаб ёмғир ёяпти. Мен илиқ баҳор ёмғирини жуда-жуда севаман. Қачонлардир билим юртида ўқиб юрган пайтларимда бўм-бўш кўчаларда бош яланг кезишни яхши кўрардим. Ана шундай дамларда ёмғир аста шивалар, мен илиқ томчиларга юзимни тутардим. Лекин ўшанда мен инсон боласига ҳаёт йўлларида каттадан-катта ташвишлар, кулфатлар дуч келиши мумкинлигини билмасдим. Кишининг оёқлари унга бўйсунмай қўйишдек катта бахтсизлик ҳам ўшаларнинг бири, энг даҳшатлиси экани ҳаёлимга келмасди. Бошим устида ҳамиша қуёш нур сочиб туради, гуллар ҳамиша фақат мен учун очилади, деб ўйларканман.

Ёмғир шитирлайди. Қаерлардандир майсал: ҳидини олиб келиб, димоққа уради. Мен эса маҳалла бошидан келаётган қий-чувга қулоқ соламан. Хаёлларга толаман. «Сизларга нима етишмаяпти ўзи, синглим Соҳиба! Нима камлик қилаяпти, укам Илҳомжон! Ахир кўзингиз олдида бахтингиз юлдузи чарақлаб нур сочиб турмаяптими! Сиз ўйнанг, кулинг, яйранг, ҳаёт нашъасидан баҳраманд бўлинг, умрингиз давомчиси — фарзандларингизни вояга етказинг. Толенингиз қанчалик ёруғ эканлигини наҳотки ўзларингиз ҳис қилмаётган бўлсаларингиз! Наҳотки қуёш тафтининг қадрини билмоқ учун изғиринга чиқиб келиш шарт бўлса!

Сизлар менинг аҳволимга тушманг, йўқ. Мен ўз ҳолимни ҳеч кимга, ҳатто душманларимга ҳам раво кўрмайман. Лекин бир кунга, бир минутга, бир сонияга ўзларингизни менинг ўрнимда ҳис қилиб кўринг. Балки ўшанда бу юксак бахтингизнинг қадрига етарсиз.

Билсангиз, менинг битта, жуда катта орзум бор. Йўқ-йўқ, баъзиларга ўхшаб, машинадан тушмай сайр қилиш ёки данғиллама уйлар қуриш эмас. Ҳеч ким киймаган мато-лардан кўйлак тиктиришни ҳам мақсад қилмайман. Менинг муқаддас орзум — бир зумга бўлса-да, ўрнимдан туриб кетсам. Оёқларим остида ерни ҳис қилсам. Чопқиллаб ўйнасам. Кейин, майли, бир умр тўшакка маҳкум бўлсам ҳам. Бир кун бўлса-да, ўз бахтини, фароғатини, оромини менинг учун қурбон қилган Иқбол акамнинг қўлидан ишини олсам, ўзим юриб бориб, ўғилчаларимни бағримга боссам, дейман.

Мана, шивалаётган ёмғир ҳам тинди. Ярим очиқ деразадан кўриб турибман: осмон юзида қора булутлар бирин-кетин тарқалмоқда. Уфқда чарақлаб гўж-гўж юлдуз кўринди. Шунчалар тиниқки, бу юлдузлар, гўё ҳозир ёғиб ўтган ёмғир уларни бирма-бир ювиб, тозалаб кетгандай.

Ёшлигимда бувим бир гапни кўп такрорларди. «Ҳар кимнинг осмонда ўз юлдузи бўлади, болам. Биров уни бахт юлдузи дейди, бошқа биров эса иқбол юлдузи деб атайди. Киши ўз виждони, имонини, қалбини пок сақласа, ўша юлдузини авайлаган бўлади.»

Ҳаёт жўда ширин, жуда тотли. Бу гапни ўн уч йил давомида кароватдан белини кўтаролмай ётган одам айтса, ишонаверинг. Қишлоқ четйдаги жўшқин сойнинг шовуллашини ўз қулоқларинг билан эшитолмасанг, эрталаб майсазорда оёқларингга тонг шудрингининг томчилари келиб урилмаса, ўрикнинг оппоқ гулига қўл чўзсангу етолмасанг — ана ўшанда ҳаётнинг нақадар ширин эканлигини бутун вужудинг билан ҳис қиласан, киши.

Ҳаёт — бу мислсиз бир мўъжиза. Ундан сиз, биз, ҳаммамиз, бизнинг фарзандларимиз баҳраманд бўлмоқлари керак.

Менинг эса ҳаётдан умидим катта. Бир кун бўлмаса бир кун шифокорлар мени албатта оёққа турғизадилар. Бунга ишонаман.

Шукр, ёнимда фарзандларим бор, Иқболим бор.

Ҳа, иқболим бор.

**Мухтарама
Улугова**

Ватанни севиш ҳақида

Умринг қатра-қатра сингарми
Далаларга, боғлар, гулларга?
Юрагингда йўқми тош — гина
Илтифотсиз кетган кунларга?
Кутламоққа етарми қудрат
Ғолиб бўлса ҳар ким ўзингдан?
Қочиб, қўрқиб юрганинг йўқми
Кеча айтган ҳукминг, сўзингдан?
Бугун сени кимлар кечирган,
Кимлар оқлаб, кимлар тушунган...
Тик қарашга бўларми ҳаққинг
Ҳукми қаттиқ эртанги кунга?
Етарми жон фидойилигинг
Ўзлигингдан ғолиб яшашга?
«Севаман» деб айтмоқлик осон,
Осон ҳатто эркин нафасдан.

Якшанба

Кел, бугун якшанба, кечгача
Адашиб яшаймиз фурсатдан.

Кўнелини очмоқчи бўлганда кимдир
Тез қараб қўймаймиз соатга ошкор.
Етаклаб оламиз: йўлда ниҳолдек —
Гўдаклар, япроқдек мўйсафидлар бор.
Қадрдон дўст қўли муаллақ қолиб
Ҳансираб чопмаймиз соатга ниқтаб.
Бизни севмайдилар мажбуриятдан,
Кел, биз ҳам қучайлик уларни тўхтаб.
Қуёшдан ҳам фурсат сўрамаймиз, юр.
Оғринмай вақтимиз бўлиб берамиз
Мақсадга бир қадам қолган чоғида
Жиндек вақти етмай турганларга биз.
Сезяпсанми, бизлар «мен» деб
ажратган —

Вужуднинг оламга туташи жонлигин,
Она табиатнинг китобларга ҳам
Хитобларга сизмас меҳрибонлигин.
Суғуриб ташлаймиз (тўлдирмоқ учун
Меҳру оқибатга умр йилларин)
Юрак деворида ўз фойдамизни
Мўлжаллаб югурган соат милларин.

Пахтакор қизга мактуб

Сен майин қўлларимни беихтиёр қисдинг-у,
Лабим қимтилганидан оғригим сезиб қолдинг.
«Қўлларим — қўпол, дағал, қўлларим —
қора,» — дединг.
Оловландинг, қўлларинг ортга яшириб олдинг.
Офтобрўя заминда қуёш қорайтирмаган
Қўллар шунча бемажол, бечирой эканини,
Ўзун ёз кунларида мени унутган қуёш
Эгилиб келиб сени «Офтобим!» — деганини
Шу лаҳзада тушундим.
Шу дам соатлаб, кунлаб
Бўёқ, либослар ичра ўтган умрим ёндирди.
Сен тортиниб турибсан қаршимда. Вужудимни
Қўлларимнинг оқлиги, майинлиги толдирди.
Сен ёзган кўрпачада дастурхонингдан яйраб —
Ўлтирибмиз номимиз — қутлуг: шоиру бахши.
Бир деҳқон кетмонининг бир мавсумги ишини
Бир умр қилолмаса, қалам сингани яхши!
Тиз чўкиб сенга — олий камтарликка сизгиниб
Бепардоз қўлларингдан пардоз ўргангим келди.
Хали қуёшу тупроқ қўлларимдан тонмасдан
Она халқимга узрим айтиб ўртангим келди.
Лекин... сен ҳар кузакда буюк юрт ифтихорин
Қўйни-қўнжингга тўкмай кўтарган
қўлларингни,

Ороланмоқ-ку нима! Умрин ҳовуч-ҳовучлаб
Эл бахтига тутмоқни ўрганган қўлларингни —
Хижолатда беркитиб турибсан, жон ҳабибам!
Қуёшу ер ҳикмати юрагига туморим!
Соддагинам, ҳаттоки ўз бахтидан уялган
Туйғулари пахтага айланган бегуборим.

Айтолмаган гапларим

(ТУРКУМ)

I

Қайда кунлар муроди?
Ёниб йчмоқда шамлар.
Бизлар — кўз очиб юриб
Туш кўргувчи одамлар.

Мурувватли тонгларга
Кириб келаман беҳуш.
Сизни беҳос топганим —
Кимларга — рост, менга — туш.

Нигоҳларнинг таъбири
Ҳар гал дилда қолади.
Тушларимнинг давоми
Шовқин йўлда қолади...

Ёстиқларнинг бағрида
Учиб ёнмоқда шамлар.
Биз — тушларда юракни
Дадил очган одамлар, —
Тонмоқ учун кундузи —
Тушда айтган сўзимдан
Кўзларимни юмаман:
Сахаргача ўзимман.

II

Китобларга, қоғозларга ортар ҳасадим:
Бир адашган нигоҳ учун гадо кунларим.
Тунларгамас, ночорликка отгум ўзимни,
Хўп тўлишгач куйган ойдек адо кунларим.
Умрим — тангрим. Жон — умидим бўлсин ижобат,
Умид — кўҳна салтанатдан садо кунларим.
Бахт дейинми ё муҳаббат? Йўқ, сиз — эътиқод,
Жон-ла чиқар эътиқодга фидо кунларим.

III

— Қуш бўлиб қушларни севсайдим, — дейман
Сиздан олисларга учмоқлик учун.
«Бор эди, йўқ энди».
Дунёда йўқолиб қолгим келади
Бирдан ёдингизга тушмоқлик учун.
Сиз томон бир қадам, бир иқрор, кейин,
Кейин бир умрлик армон ёки бахт.
Қўлларим узатсам, журғатсизлигин —
Қалбимга эзилиб шарҳлайди журғат.
Мен энди англадим: Ватанни, халқни
Меҳрдан ҳам кўпроқ сўзга ўрабман.
Ҳаётни гул дебман, унинг бағрида
Истиқбол дояси дардни кўрмабман.
Сиз эса... кунларнинг ҳам, қувончига
Жим бўлиб берганча юрагингизни,

Муқаддас дуодек дилда асрайсиз
Ҳаётни Ватан деб суймагингизни.
Мен сизни танидим, уятдан ёндим
Ўзимга бинолар қўймакларимдан,
Қадрсиз китобга рангдор муқова —
Мисоли ҳашамдор кўйлақларимдан.
Ё ташлаб кетолмай, ё тик боқолмай,
Йўлингиз узра ербағир юракман.
Лекин шу ҳолда ҳам сизсиз яшаган
Кунлардан неча бор юксакман...

IV

Мен фақат сиз учун довдир, девона.
Соғиндим-у келдим. Қўрқаман бир кун
Ақли кириб қолиб муҳаббатимнинг
«Фойда», «Зиён» деган рўйхати бўлса...
Эрталар суратин ҳар кун чизамиз,
Гоҳ таҳрир этади, гоҳ йиртар ҳаёт.
Юракка бетакрор номни парчинлаб,
Тақдирга гоҳ нурсиз ном битар ҳаёт...
Ҳеч ким, ҳеч нарсадан йўқдир паноҳим:
Исмингиз ҳаётнинг номига йхшар.
Бугун мен орзудан бахтли девона,
Эртамдан қўрқаман, қўрқаман...!

V

Ўт, оловдек меҳрдан,
Тиг, яловдек қаҳрдан
Яралган тақдир билан
Яшагим келар, дўстим.
Биров чайнаб қувватин —
Сўриб оғзимга солса,
Уша кунларни туфлаб —
Ташлагим келар, дўстим.
Қим айтди «Севиб ёнманг,
Қақшаманг, — деб, — қаҳрдан»,
Бош эгсак у ўлдирад
Оралиқ савдо деган
Номуссизлик — заҳардан.
Баландмикин толеим!
Кўзимдаги тошқин — сўз:
Шу ҳадсиз олам ичра,
Шу ҳадсиз одам ичра
Сиз — меники, дардли дўст.

VI

Ол, олақол уйқу, мени тезроқ қуёшга етказ,
Йўқ оралиқ савдо энди, ҳам ё қувончга етказ.
Бу тун сомон йўли монанд бу икки юзим бўлди,
Сўнаётган, ёнаётган ёшлар юлдузим бўлди.
Ул бепарво кулгуларим юрагимга қасд энди,
Ўртамизда учинчи қалб — дунё баланд-паст энди.
Ўзга тақдир манглайига армон ёзмақдин, ёраб,
Осон, ахир, ўз бахтингага қабр қазмоқлик, ёраб...
Учинчи қалб, субҳидамда ўзинг қувонч бўлақол,
Биздан олис, юксакларда сахий қуёш бўлақол!
Ол, олақол уйқу, мени...

VII

Атиргуллар севгисин
Ҳар кун синайди қуёш:
«Тонгда ғарбдан кутингиз,
Ғарбдан кўтаргум, — деб, — бош».

Гарчи тонгдан шомгача
Кўкрагида ардоқлаб,
Қуёш сирғалиб тушгач
Қаддин тиклар япроқлар.
Қуёш ботар, одамлар —

Соғиниб тонг нафасин
 Пардаларин очарлар
 Шарқ томоннинг дарчасин.
 Канотли қувончларин
 Жар солиб боғу тошга
 Қушлар шарққа учарлар
 «Кетяпмиз, — деб, — қуёшга».
 ...Бунча содда ишончдан
 Қулиб-тўлиб ой ботар:
 Тонггача атиргуллар
 Саждагоҳи — кунботар.
 Атиргуллар ёнида
 Лол йлтирар табиат,
 Муҳаббатга таслимдир
 Шунча содда ҳақиқат...

Сиз дедим — эл наздида
 Бир нодонман, телбаман,
 Атиргуллар қуёшни
 Севган каби севаман.

VIII

Бугун шодлик, кулгуларим — илтижоларим,
 Кўзингиздан хаёлларни қувмоқлик учун,

Ул серташвиш қалбингизга янги ғам бўлган
 Муҳаббатим — гуноҳимни ювмоқлик учун.

Китобларнинг, эртакларнинг «Севмоқ — бахт» деган
 Соддалиги бугун менга тугайди энди.
 Кизиқ, мени — қалби сизга беқадр қизни
 Дунёда энг яхши одам суяйди энди.

Ул бепарво дўстларингиз саргузашталаб,
 Қуймасинлар бугун менга тилаб тўзим ҳам.
 Эрта сизга гап очарлар «хўп сулувлар»дан,
 Ачинганим йўқ ўзимга, ахир, ўзим ҳам.

Мен шеърлардан суратингиз топдим-у узоқ
 Осмонларнинг осмонида ёндим хушимда.
 Фидойилик — момо мерос қўлладимикин,
 Оқимларга қарши шу тун суздим тушимда.

Ҳақиқатга кўндириши шарт эди кимдир:
 Азал-абад орзу — бутун, ижобат — ярим.
 Мен асрлар сарҳадларин бир ҳатлаб ўтиб
 Бузолмадим бугунингиз чегараларин.

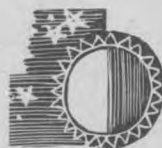
Шукр, сўзлар уммонида нурсизланади
 Ақлга ҳеч бўйсунмаган қайсар сўзларим
 Лабингизнинг четиди ним кулгудек қотар
 Қишдан чиққан осмон каби тиниқ кўзларим.

Саид Мамарасулов

* * *

Ҳали
 Бирон альпинистни
 кўрмаган чўққи...
 Чўққи-ки,
 юксалган
 булутлар ошиб.
 Бироз журғат,
 Бироз хадик
 билан
 Мен унга
 чиқиб боряпман
 Тик қоядан
 тирмашиб-тирмашиб.
 Гоҳо,
 тирмашиб
 толгандай бўламан.
 Тепага қарайман —
 Ҳали олис,
 ҳали кўринмас
 У тоғлар тожи.
 Пастга қарайман.
 Бошим айланар —
 Кайтиб тушишининг ҳам
 Йўқдай иложи.

Коя тик.
 Коя бағридаман.
 Қимлардир
 кулар
 Бу ҳолимдан
 (Баъзиси ошкор кулар,
 Баъзиси зимдан).
 Ва шу пайт
 кимлардир
 Менга ҳавас-ла қарар,
 Ҳатто,
 кимдир менга интилар —
 Қояга тирмашар изимдан.

Момоқалдиروق

Кўкда оғир сузар толиққан булут,
 Биллур мунчоқлардан биллур ҳаммаёқ.
 Деҳқоним кенг қилиб этагингни тут.
 Супрасин қоқмоқда момоқалдиروق.

Жобир
Наврўз

Озарбойжон Ёзувчилар союзи
правлениесининг секретари, республика
Ленин комсомоли мукофотининг лауреати

ТАСВИР САМИМИЯТИ

Устєдодли ўзбек шоири, Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати Нормурод Нарзуллаевнинг шеърларидан аввал ўзи билан танишгандим. Бир неча йил бурун Ўзбекистонда Совет адабиети кунлари бўлиб ўтганди. Мен ҳам ана шу адабиёт баирамига таклиф этилган ва илк дафъа ўзбек тўпроғига қадам қўймоқда эдим. Тошкентга борганимизданоқ уни менга таништиришди. Урта бўй, хушбичим бир киши билан қўл олишдик. У вақт ҳали сочларига оқ тушмаган эди.

Бир ҳафта ўтар-ўтмай яқинлашиб кетдик, бир-биримизга шеърий китобларимизни ҳадя этдик... Кейинчалик у Озарбойжонда ўтган Совет адабиети кунларига келди. Мен унга Боқуни кўрсатиб чиқдим, дўстларимга таништирдим. Сўнг Москвада ўтган адабий йиғинларда, СССР Ёзувчиларининг съездларида, пленумларида ва бошқа мажлисларда кўришдик. Ёзишмаларимиз бошланди. Нормурод Нарзуллаев эса Озарбойжон сафари хотиралари асосида «Қалбимдасан, жон Озарбойжон» номли туркум шеърларини ёзди. Бора-бора мен Ўзбекистонда Нормурод Нарзуллаевдек ҳақиқий дўст орттирганлигим билан фахрлана бошладим... Шундай қилиб, Нормурод билан яқинлигим, қардошлигим, дўстлигимиз бошланиб кетди...

Нормурод илк учрашувимизданоқ менда камтар, самимий, кишига юракдан ҳурмат ва эҳтиром кўрсатувчи, она тўпроғи ва халқига муҳаббатли, содиқ дўст, дунёқараши кенг, дониш ва оддий бир инсон сифатида таассурот қолдирди.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, сўз соҳибининг ўзи билан асарлари, ёзганлари билан ҳаракатлари орасида фарқ, тафовут борлиги аён бир гап. Аслида бундай бўлмаслиги лозим. Бироқ, начора, бундай ҳолга адабиёт соҳасида аксарият вақт дуч келасан... Мен дўстим шеърларидан ўзини ахтардим. Ўзи билан ёзганлари орасидаги уйғунлик, бирликни ҳис этдим. Юракдан севиндим...

Нормурод самимий, юракдан фидойи, содда, ҳар қандай икир-чикир ва манманликдан узоқ, самимий йўлдошдир. У шеърятда ҳар сўзи содда бўлгани учун бежамасиз, ясама қурилмаларсиз киши қалбига кириб келади. Аммо бу содда мисраларда мағзи тўқ фикрлар ётади, ўқувчининг ҳам онгига, ҳам юрагига таъсир этади. Шоирнинг «Насибам» шеъри атиги ўн олти мисрадан иборат. Лекин бу кичик парча ҳақиқий шеъринг соддалик намунаси:

Қайда экан менинг насибам,
Осмондами, ердами, қайда!
Топарманми, дунё айлансам,
Е пинҳонми номаълум жойда!..
Қайда экан менинг насибам,
Осмондами, ердами, қайда!
У — юртимнинг тақдири билан
Менинг ўжрим қўшилган жойда!

Нормурод тор доирада фикрлаб қолмайди. У кенг маънода мушоҳада юритувчи, ўзга халқларга ҳадсиз муҳаббат ва қизиқиш билан ёндошувчи шоирдир. Бизнинг республикамизда ҳам маслақдош ва ҳамфикр дўстлари кўпчилиги шундан. Шунинг учун ҳам унинг шеъри бой, кенг қамровли, кенг кўламлидир. У ўзининг она юрти ҳақида қанчалик муҳаббат билан куйиб-қуйиниб ёзса, ўзга халқлар, ўзга юртлар ҳақида ҳам юракдан ёниб мисралар тизади...

Нормурод ўз севгиси ва муҳаббатини, ҳурмат ва эҳтиромини ҳамда ғазаб ва нафратини баралла куйлаб келаётган шахс, демак, унинг поэзияси ҳам ана шундайдир. Шоирнинг шеърлари яхши маънода очиқ-сочиқ шеърлардир. У қайси мавзуда ёзмасин, муносабатини шу лаҳзада аён этади, севги ва нафратини ошкор айтади. Нормурод шеърларида юртини, элини, онасини, туғилиб ўсган қишлоғи Хўжахайронни, қадим ва мислсиз гўзалликлар маскани, илҳомининг илк бешиги ва таянч нуқтаси бўлган Самарқандни, она диёри Ўзбекистонни бутун ҳаёти, борлиги билан севган асл ватанпарвар сифатида кўринади. Асли колхозчи оиласида туғилган, машаққатли ва ёруғ ҳаёт йўлини ўтган бу шоир шеърларининг зуваласи ва мағзи ўзбек тўпроғидан олингандир. Унинг учун дунёга дарча ўзбек тўпроғидан бошлаб очилади. Нормурод Нарзуллаевнинг хоҳ ўзи, хоҳ асарлари ҳақида исталганча ёзиш мумкин. Шубҳасиз, шоирнинг поэтик дунёси билан ўқувчиларнинг ўзлари танишиб оладилар...

Эллик ешга тўлган навқирон шоир дўстим Нормурод Нарзуллаевнинг ижодига сарҳадсиз толе, ҳақиқий ўқувчи муҳаббатини тилайман. Ишонаманки, истеъдодли ўзбек шоирининг юрак сўзлари чанқоқлик ва қадр билан шеърсеварларимизнинг юрагига йўл топаверади, уларнинг олқишини қозонаверади.

Ёшим эллик энди...
 Бариси ўтди;
 Қушларим жанубга қараб йўл тутди.
 Қушларим — чопогон кунларим, йилим.
 Бошимда ой қолди энди бир тилим!
 Гоҳ тутқич бермайди,
 Гоҳ тутқун ййим:
 Адашган садодай таралар куйим.
 Гоҳ сўниб қоламан,
 Гоҳ ортар шаштим,
 Қайда ноҳақ эдим, қайда адашдим?
 Орзуим кўп эди қуш галасидай,
 Энди қалб бўшади қиш даласидай.
 Ёшим эллик энди...

Сайёр

У сенга термулган...

Жоним,
 Соғинаман,
 олисдир йўлим,
 Узатсам етмайди ҳеч сенга қўлим.
 Сен, деб ёнаяпман,
 Сендан йироқда;
 Ҳолим билмоқ бўлсанг агар фироқда —
 Ойдин тун
 осмонга қарагин, дилдор,
 Унда бир жуфт юлдуз мўлтираб бедор —
 Уйинг тепасида боқиб турар жим,
 У сенга термулган интизор кўзим.

Тошкент область Ленин комсомоли мукофотининг лауреати шоир ва адиб Сайёр 50 ёшга тўлди.
 Биз ижодкорни қутлуғ ёши билан самимий табриклар, журналхонлар номидан қутлаймиз ва ижодида янгидан-янги зафарлар тилаб қоламиз.

Дунё экан...

Ҳаёт йўлларида...
 Осонмас ўтиш,
 Неча синовлар бор орзу йўлида.
 Ёш эса...
 ўн саккиз,
 йигирма,
 ўттиз...
 Борлигинг тақдирнинг изму қўлида.
 Тақдир эса...
 нийат-интилиш экан...
 Меҳнатдан яралар экан у асли.
 Баҳорда боғига ким кўчат эккан
 Мевасин тераркан айни ёз фасли!
 Насиба у ёқда,
 ёки бу ёқда...
 Териб олганимиз бизники, холос.
 Мен Сени,
 Сен Мени
 мушкул дунёда
 Йўқотиб қўймайлик...
 Шу бир илтимос...

Битта жонимиз...

Ҳар авлоднинг ўз қарашлари
 Ўз истаги,
 Ўз рағиш бўлар.
 Ҳатто ўзга соч тарашлари,
 Ҳатто ўзга чиройи бўлар.
 Ҳаёт...
 Ҳеч у, бу, аммоси йўқ;
 Меҳримизга ўт отишмайлик.
 Ота-бола муаммоси йўқ,
 Олди-қочди гап айтишмайлик!
 Муаммо кўп...
 Ечмоқ зиммада
 У сўрайди қудрат, онимиз.
 Бораяпмиз битта кемада,
 Бинобарин битта жонимиз.

* * *

Ёмғир ёғар эди...
 Эзиб ёғар эди...
 Тарновлар шовуллар,
 Шохлар тарар сас.
 Бўғотда томчилар,
 Йўлакда томчилар,
 Томдан томчилар —
 Юракка томчилар!..
 Томчилардан шип-шип
 тараларди ун:
 Оёқ товушининг
 оҳи келади,
 Оҳимга ҳамоҳанг
 умид келади!
 Ёр ўзи келмасди!..
 Ёмғир-ёғар эди...
 Умид эзар эди...

Талъат Солиҳов

«ВЕНСЕРЕМОС!» — «БИЗ ЕНГАМИЗ!»

тилга олганда мен кураш гимнига айланган шу «Венсеремос!» хитобномасини эслайман. «Венсеремос!» Пабло Неруда ижодига берилган абадият шаҳодатномаси бўлиб туюлади менга. Лекин бу тошдан ясалган жонсиз ҳайкал эмас, балки исёнкор, асло енгилмас мангуликдир.

Нефтали Рикардо Рейес Элиесер Басуальто «Но пассаран!» дан бошлаб, эрксевар Испания таъсирида, биз билган оташзабон шоир Пабло Нерудага айланди. Қашшоқ ва қувноқ, эрк ва адолатга чанқоқ Испания қанчадан-қанча шоир, адиб, мусаввир, бастакорларга илҳом берди, йўл кўрсатди. Испания билан тақдирини қўшгунча ёзилган шеърлар машқлигича қолиб кетди. Зотан, шоирнинг ўзи ҳам кейинчалик шундай фикрга келган эди: «Мен шунчалар заҳмат чекиб ёзилган сатрларимни ўқиб чиқиб, тушундимки, улар ҳеч нарсага арзимайди, эскирган; уларда ўлик даврнинг ачинарли ажинлари из қолдирган. Мен улардан воз кечдим».

1934 йилдан бошлаб Пабло Неруда Мадридда Чилининг Испаниядаги консули сифатида яшар экан, бу ерли ажойиб шоирлар Федерико Гарсиа Лорка, Мигель Эрнандес, коммунист Рафаэль Альберти билан дўстлашди. Улар таъсирида кечагина тушуниб бўлмайдигандек кўринган ҳаёт жумбоқлари Неруда учун ойдинлаша бошлади. Лекин ҳаёт ҳақидаги янги тасаввурлар шеърини сатрларга қуйилиши учун нимадир етишмас, қандайдир тўфонми, портлашми — рўй бериши керак эди. Тез орада Испанияда фашистларга қарши бошланган граждандар уруши — ҳаёт-мамот жанги ана шу портлаш вазифасини ўтади.

Уруш бошланиши биланоқ Неруда оддий, лекин жуда муҳим бир ҳақиқатни тушунди: Испанияда — фақат Испания учунгина эмас, балки жаҳон уруши хавфига қарши, инсониятнинг энг ашаддий душмани фашизмга қарши жанг борар эди. Кўп ўтмай фашистлар буюк испан шоири Лоркани отиб ўлдиришди. Чили консули Испаниянинг «ички ишларига аралашмаслиги» керак

Бундан деярли эллик йил илгари Европанинг улғу океанга туташ бир бурчагида фашизм билан Инсон ўртасида, зулмат билан ёруғлик ўртасида, жаҳолат билан эрк ва адолат ўртасида кураш бошланганида «Но пассаран!»—«Улар ўтолмайдилар!» деган испанча қуёшдай қизғин ибора бутун дунё узра янграган эди. Пабло Неруда номи билан боғлиқ бўлган улғу шеърини мулки ана шу «Но пассаран!»дан бошланган, десак хато бўлмас.

Орадан қарийб қирқ йил ўтгач, бошқа қитъанинг океан билан туташган бир бурчидаги Чилида қаллоблик ва хонлилик ёрдамида ҳокимият тепасига келган янги фашизмга қарши курашда «Венсеремос!»—«Биз енгамиз!» деган яна бир испанча ибора бутун дунёга тарқалди. Пабло Неруда номини

эди. Лекин шоир Неруда курашдан четда тура олмасди. У фашизмга қарши, истибодга қарши энг оташин жангчига айланди. 1937 йил 10 июлда маданиятни ҳимоя қилиш учун йиғилган жаҳон ёзувчиларининг иккинчи конгрессида Неруда сўзлаган нутқ шоир дунёқарашини, унинг борлиққа муносабатини яққол акс эттиради. «Озодлик ва адолат тарафдори бўлиши халқларнинг яқдиллиги ҳеч қачон бунчалик мустаҳкам бўлмаган эди,— дейди у нутқда,— биз эса жаҳоннинг ҳамма ерида жинояткор фашизмга қарши кураш оловини аланга олдиришимиз лозим». Неруда илгари сурган шоир: «Барча мамлакатларнинг ёзувчилари — барча мамлакатларнинг халқлари билан бирлашингиз!» — илғор маданият арбобларининг кураш байроғига айланди.

Пабло Неруданинг «Испания қалбларда» номли шеърлар тўплами фашизмга қарши «кураш оловини аланга олдириш» жараёнида туғилди. Тўпلامдаги шеърларнинг ҳар бир сатрида уруш сурони, кураш нафаси уфуриб туради, уларнинг ритмикаси — испан республикасининг, минглаб интернационалист жангчиларнинг қалб уриши билан ҳамоҳанг.

«Испания қалбларда» — фоживий оҳангларда битилган китоб. Лекин бу шахсий йўсиндаги, енгиллиш ва бўйсунуш руҳидаги фожиа эмас. Бу — руҳан енгилмаслик, оқибат ғалабага ишонил, келажакка ишонч руҳи билан йўғрилган фожиа — «оптимистик фожиа»;

Мотамни бас қилинг,
Кўз ёшларингиз бўлсин металлдан
Қараи:
Уқубатлар, ўлимларни қолдириб доғда —
Тонг отаётир.

Испания фожиясидан бошлаб Пабло Неруда шеърятининг асосий чизиқларидан бирини фашизмга қарши, урушга қарши кураш ташкил этади. Ва буюк шоир сўнгги нафасигача шу курашга содиқ қолади.

1938 йили Неруда ватанига қайтиб келгач, Чили антифашист зиёлиларининг уюшмасини ташкил қилади ва унга бош бўлади. Иккинчи жаҳон уруши Нерудани саросимага солгани йўқ, аксинча, кураш руҳини, ғалабага ишонч руҳини кучайтирди. Ленинград ва Москва бўсағаларида жаҳоннинг тақдири ҳал бўлаётган кунлари Неруда машҳур «Ғалаба кунига қасида» шеърини ёзди. Шеърда у Совет мамлакатини «Мусаффо ва нурафшон ватан», «Ер юзи халқларини онажониси», деб атади:

Бутун борлигим-ла, совет диёри,
Сен билан биргаман, сенга ҳамроҳман.

1942 йилнинг айни куз пайтлари эди. Мексика пойтахти ишчиларининг митингида Пабло Неруда машҳур «Сталинградга муҳаббат қўшиғи» дostonини ўқиб берди. Йўқ, бу шеър эмас — шоирнинг фашистларга отган хатосиз ўқи, душман лашкари устига ташланган бомба эди.

Улуғ Ватан урушининг энг оғир даврида, душманларимизгина эмас, баъзи дўстларимиз ҳам фашист армияларини тўхтатиш мумкинлигига шубҳа билан қарай бошлаган бир пайтда дoston совет диёрига, улуғ халқимизга шоирнинг чексиз муҳаббати рамзи бўлиб жаранглади.

Орадан ярим йил ўтгач, Сталинград остоналаридаги буюк ғалаба кунлари Неруда «Сталинградга янги муҳаббат қўшиғи» дostonини ёзди. Дoston ғалаба қасидаси — улуғ халқнинг улуғ ғалабасини олқишловчи гимн бўлиб бутун жаҳонга таралди. Шоирнинг ўзи дostonни «Сталинград ҳимояси учун отилган

граната», деб атади. Бу шундай ҳақиқат эдики, Мексиканинг кичик шаҳарларидан бирида Нерудага фашистларга мойил газандалар ҳужум қилдилар: у бошидан жароҳатланди; митинглардан бирида саҳнага бомба ташланди...

1945 йили Пабло Неруданинг Коммунистик партия сафига келиб қўшилиши табиий бир ҳол эди. «Танлаган йўлим мени қувғин қилишларига сабаб бўлди; лекин бу йўл менга юлдузли онларни ҳам тортиқ қилди», — деб ёзган эди шоир эсдаликлариди.

Ҳақиқатан ҳам, бундан кейин шоир умрининг кўп йиллари қувғинда, сарсон-саргардонликда ўтди. Неча йиллар шоир — халқдан эмас, халқ билан бирга — ҳукуматдан яшириниб яшади. Унинг ягона ҳимоячиси, ягона ҳамроҳи она халқи бўлди. «Уша оғир дамларда, — деб эслаган эди кейинчалик Неруда, — халқимнинг мен билан бирдамлигини ҳис қилдим». Фақат халқ ўз шоири билангина эмас, шоир ҳам ўз халқи билан яқдил, курашларда бирга эди.

Ана шу қувғинликдаги кураш йиллари Пабло Неруда шоҳ асари — «Умумбашарий қўшиқ»ни яратди.

«Умумбашарий қўшиқ» — асримизнинг шеърый эпоси, инсоният тарихи давомида яратилган энг буюк даҳо асарлардан бири. У ўн бешта дostonдан ташкил топган бўлиб, Лотин Америкаси халқлари ўтмиши ва шу кунини эпик лавҳаларда акс эттиради.

Эпопеяга кирувчи асосий дostonлардан бири — «Халоскорлар»да ажойиб рамзий образ — Озодлик Дарахти тасвирланади. Бу — «боболар дарахти, тўфон дарахти» мангу яшовчи кураш тимсолига, озодлик рамзига айланади:

Бир дарахти — бу халқнинг эрки
Бир дарахти — бу халқнинг эрки,
Дёвсиз курашнинг дарахти.

«Умумбашарий қўшиқ»нинг энг ажойиб дostonларидан бири «Дарахт кесувчилар уйғонсин!» деб номланган. Дostonда Неруда шеърятига хос бўлган ватанпарварлик туйғулари интернационализм руҳи билан табиий равишда йўғрилиб кетади. Шоирнинг совет диёрига бағишланган сатрлари ажойиб пафос касб этади:

Шу ердан бошланар
Курран заминнинг тақдир оқими.

«Умумбашарий қўшиқ»нинг негизда курашларда асло бўйин эгмаган мағрур инсон туради, чунки «бутун борлиқнинг маркази — инсон. Инсон — ҳамма нарсанинг маъноси».

«Умумбашарий қўшиқ» — давримизнинг улуғ революцион эпоси, инсон иқтидорининг чексизлиги рамзи.

«Умумбашарий қўшиқ»дан кейин Пабло Неруда ўнлаб шеърый китоблар эълон қилди. Неруда шеърятининг уфқлари кенлиги билан кишини ҳайратга солади. Минбар шоири, сиёсий ва ижтимоий поэзия устаси шу билан бирга, нафис лирик, тоғу тошларни, дарахтларни, қушларни, майса ва кўкатларни, денгиз суронини, сукунатни шеърга кўчира олган афсунгар, сенатор ва Чили президентлигига номзод, тинчлик учун кураш ҳаракатининг атоқли арбоби — шуларнинг ҳаммаси Пабло Неруда.

Неруда — бу майсаларнинг шивирлаши, тошлар қўшиғи, қушларнинг чуғури, гуллар табассуми, Чили қирғоқларига урилаётган океаннинг асов тўлқинлари; Неруда — халқнинг ғазаби ва нафрати, меҳри ва муҳаббати, эрк учун ташналик. Неруда — Инсон ва Шоир.

ПАНЧАТАНТРА

Русчадан Иброҳим ҒАФУРОВ таржимаси

Ум! Илоҳий Сарасватига шарафлар
бўлсин!
Заминда жамики қутлуғ сўзлардан
Вишнушарман ажратди асл мағзини
Ва яратди дилларга фароғат берган
«Панчатантра» номли беш китобини.

ануб ўлкасида Махиларопя деган шаҳар бор эди. У ерда дунёнинг барча билимларидан хабардор бўлган подшоҳ Амарашаки умр кечирарди. Кўпдан-кўп шоҳларнинг тожларини безаган лаълу жавоҳирлар унинг пойини нурафшон қилиб турарди. Унинг билмаган ҳунари қолмади, ҳаммасида мислсиз ягона бўлди. Подшоҳнинг ҳаддан зиёда теңтак уч фарзанди бор эди: Васушаки, Уграшаки, Ананташаки. Подшоҳ ўз ўғилларида илму ҳунарга рағбат йўқлигини кўриб, вазиру вазарларини чақириб уларга айтди:

— Маълумингизким, фарзандларим илму донишдан юзларини ўгирдилар. Ўғилларимга қарасам, ҳатто ғанимлар йўқлиги ҳам мени қувонтирмай қўяди. Ростдан ҳам, тўғри айтилган экан:

**Дунёга келмагану тарк этган зиёнсиздир,
Онадан туғма теңтак барчани абгор қилур.**

Яна:

**Кимга керак суги йўқ қисир сигир!
Нодону жоҳил ўғил қандай наф берсин!**

Ишқилиб, бир йўлини топингким, уларга ақл кирсин!

Шунда вазирлар дедилар:

— Олампаноҳ! Одамлар илму қолнинг ўзини ўрганишга ўн икки йил сарфлайдилар. Уни батамом билиб олганларидан сўнг кишига донолик берувчи қутлуғ билимларни ўрганадилар. Ана шундан кейингина уларнинг ақллари киради.

Вазир Сумати деди:

— Олампаноҳ! Умримиз бебақо. Нутқ илмини узоқ йиллар ўрганиш керак. Фарзандларинг қанчалик тез оқил бўлиб етишсалар, шунчалик яхши. Бекорга айтмаганлар:

Илмининг чеки йўқ, умр эса қисқа,
Билсанг бўлди фақат моҳиятини.
Сув аралашган бўлса сугга, ўрдаклар
Ажратиб олурлар сугни бемалол.

Орамизда Вишнушарман деган браҳман бор. Кўп илмларда омилу фозил. Шаҳзодаларни тарбиялашни унга топшир. Ҳеч шубҳа йўқки, уларнинг ақлларини киритиб қўяди.

Подшоҳ бунга эшитиб, Вишнушарманни чекиртириб келди ва унга деди:

— Эй, муҳтарам зот! Сен шундай қилгилки, менинг фарзандларим жамики илму ҳикматда бошқалардан ўзиб кетсинлар. Мен сенга тилаганингча тўғралар берурман.

Вишнушарман шунда подшоҳга деди:

— О, олампаноҳ! Сенга гапнинг чинини айтмай. Мен ўз билимларимни ҳеч қандай тўғраларга алиштирмайман. Лекин агар олти ойдан сўнг сенинг ўғилларинг қутлуғ билимлар эгаси бўлиб етишмасалар, мен шу пайтгача орттирган ўз шухратимдан воз кечаман. Кўп сўз кимга керак? Майли, менинг арслон янглиғ ўкирганимни жаҳон эшитсин. Мен таъма қилиб айтаётганим йўқ. Мен саксонга кирдим, бебақо дунёнинг нафсу ҳавосини ташладим, ўз фойдамни кўзлаб нима ҳам қилай? Елғиз сени деб, Сарасвати ҳунарини адо этайин. Сенга сўзим шу: агар ушбу соатдан эътиборан олти ой ўтиб, сенинг фарзандларинг доно бўлиб етишмасалар, у чоғда олампаноҳ мени худолар измига топшириб қўя қолсин.

Подшоҳ браҳманнинг бу ғаройиб сўзларини эшитиб, аркону давлати олдида ўғилларини Вишнушарманга топ-

Қадим Шарқ адабиёти инсонни яшашга ўргатадиган, олижаноблик, инсонийлик, яхши хулқларни тарғиб қиладиган қутлуғ китобларга бой. Айниқса, кўҳна Ҳиндистон адабиёти кишига қутлуғ билимлар берувчи китобларнинг туганмас хазиналари билан машҳур. «Панчатантра» — инсонни яшашга ўргатадиган ана шундай китоблардан. Китобнинг муаллифи номаълум. Унинг биринчи нусхалари эрамининг III—IV асрларида майдонга келган. «Панчатантра» — беш китоб демакдир, у Шарқ бадий прозасининг илк гўзал намуналаридан. «Панчатантра»нинг илк нусхалари топилмаган. Лекин унинг кейинги замонларда турли ерларда яратилган турли характердаги нусхалари мавжуд. Булар ичида роҳиб Пурнабҳадра 1199 йилда барча нусхалар асосида тузган жайна нусхаси энг мукамал ҳисобланади. Шу мукамал нусха асосида 1972 йилда Москвада «Панчатантра» рус тилида А. Сиркин таржимасида эълон қилинди.

«Панчатантра» VI асрда сурёний тилига таржима қилинган. Шундан сўнг араб ва паҳлавий тилларига ағдарилган. Шу тариқа у тиллардан тилларга оша, мамлакатлардан мамлакатлар оша ўзининг узоқ, шарафли йўлларини босиб ўтган. «Панчатантра»нинг арабчага илк таржимаси «Калила ва Димна» деб аталган. Вақт ўтган сари, тиллардан тилларга кўчган «Панчатантра»нинг шакли ҳам, мазмуни ҳам ўзгариб, янгидан-янги вариантлари яратилаверган. Ҳар бир таржимон унга ўзидан кўп нарсалар қўшган. Шу тариқа асл нусхалар билан бошқа тилларга турли даврларда қилинган таржималар ўртасида жуда катта фарқлар юзага келган.

«Калила ва Димна» ўзбек тилига ҳам бир неча мартаба таржима қилинган. Энг кейинги таржима олима Сўйима Ғаниева қаламига мансуб бўлиб, у Эронда 1983 йилда нашр этилган Абдулазим Ғариб тексти ва озарбойжонча таржима асосида амалга оширилган. Шу билан бирга бу таржимада Алмайи текстидан ҳам фойдаланилган.

Лекин асл Пурнабҳадра нусхасининг қурилиши, шакли, бадий ўзига хосликлари тамомила ўзгача бир гўзалликдир. Бунда услуб ва усуллар ҳам тамомила ўзгача. Унда ҳикоятлардан ҳикоятлар келиб чиқади. Ҳар бир ҳикоят гўзал ва теран ҳикматга эга бўлган байт билан бошланади ва шу байт билан тугалланади. «Панчатантра»нинг номаълум автори беҳад чиройли қолиплаш усулидан фойдаланади. Ҳикоятлар ичида яна ҳикоятлар келтирилади. Ҳикоятларнинг ўзига хос қаватлари ҳосил бўлади.

«Панчатантра» — «Беш китоб» минг йиллар оша инсон учун ўз қиммати ва аҳамиятини заррача бўлсин йўқотган эмас. У фазилатлар китобидир.

Асл нусханинг тароватини ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ушбу таржимага журъат қилинди. Эътиборингизга қутлуғ «Беш китоб»нинг биринчи китоби тақдим этилмоқда.

ТАРЖИМОН

ширди ва яна дили таскин топди. Браҳман подшоҳ ўғилларини ўз уйига олиб кетди. Кўп ўтмай у «Дўстларнинг жудо бўлиши», «Дўстларни топш», «Қарғалар ҳам бой-қушлар ҳақида», «Топилган нарсани йўқотиш», «Ақлсиз қилиқлар» деган беш китобат битди. Уларни шахзодаларга ўқитди. Улар бу китобларни ўқиб донишманд бўлдилар. Уша замонлардан бери қутлуғ билимлар хазинаси бўлган ушбу беш китобат «Панчатантра» деб аталиб келади. Ешлар ундан ахлоқу одоб ўрганадилар. Узоқ сўзнинг нима кераги бор?

Кимки машаққат чекиб, қутлуғ илми бўлди,
Худолар шоҳи Шахра нобуд қилолмас уни.

Ушбу китобатга дебоча ана шундай.

1. ДЎСТЛАРНИНГ ЖУДО БЎЛИШИ

«Дўстларнинг жудо бўлиши» деган китоб шу ердан бошланади. Мана, унинг илк сатри:

Дўстлашдилар ўрмонда арслон, ҳўкиз — икков,
Бир-биридан дўстларни айирди қабих шағол.

Жануб мамлакатада Пурандара шахри билан рақобат қилувчи обод ҳамда гавжум Махиларопа шахри мавжуд. Бир замонлар у ерда савдогар Вардхамана яшарди. У умрини обид каби яшаб, катта давлат орттирган эди. У бир кун иккун кечаси қаттиқ ўйга толди, ўйлари шундай эди: «Исрофгарнинг қўлида ҳатто битмас-туганмас давлат ҳам кўзга суртилган сурмадай йўқ бўлиб кетади, ваҳоланки, мабодо заҳмат чекиб тер тўкилса, ҳатто зиғирдаккина нарса ҳам чумоли уясидек кўпайиб боради. Шундай экан, жон куйдириб бойлик йиғиш керак. Йўқни йўндириш, борини асраш, асралганни кўпайтириш, кўпайганга эғалик қилиш лозим. Лекин ҳаёт кулфатларга тўла. Мол-мулкни асраш учун қанчалик уринма, ҳар дамда уни йўқотиш хавфи бор. Бошга кулфат тушганда, давлатингдан фойдаланмасанг, демек, сенда асли давлат йўқ. Бинобарин, бойлик тўплаб, уни авайлаб сақлаш, ёнига кўшиш ва ундан фойда ўндириш керак. Айтилган-ку ахир:

Ақл билан ишлатсанг, давлатинг ошгай мудом,
Етишгай яхши ҳосил, сув берсанг аста-аста.»

У ўй сура-сура қимматбаҳо товарлар тайёрлади. Уларни Матхурага элтмоқчи бўлди. Юлдузлар саодатли жойлашган бир соатда савдогар ота-онасининг розилигини олиб, шаҳардан чиқди, уни ёру биродарлари, қариндош-уруғлари карнай-сурнайлар, табул ноғоралар чалиб кузатиб қўйдилар. Савдогар дарё бўйига етиб келганларидан сўнг уларнинг ҳаммаларига руҳсат берди ва ўзи йўлга равона бўлди.

Унинг аравасини Нандака ва Санживака деган икки ҳўкиз тортиб борарди. Уларнинг ҳар икковлари ҳам худди булутдек оппоқ, тўшлари олтин кўнғироқлар билан безалган яхши ҳўкиз эдилар. Сафарга чиққан кишилар бир оз юрганларидан сўнг дхава, кхадра, палаша, шала каби киши кўзларини қувонтирадиган анвойи дарехтлар ўсиб ётган қалин ўрмонга етиб келдилар. Ўрмон филлар, ғайёллар, қўтослар, кийиклар, буқалар, тўнғизлар, шерлар, сиртлонлар ва айиқларга тўлиб-тошиб ётарди. Одамнинг юраги қўрқинчдан ёрилиб кетай дерди. Йўл ботқоқликлар орасидан ўтар, йўл ёқаси сон-саноксиз ғорлар эди. Кутилмаганда шаршара олдида ҳосил бўлган балчиқда ҳўкизлардан бири — Санживаканинг оёғи тиқилиб қолди. Синган арава-ни тортиб, юк оғирлигидан абгор бўлган ҳўкиз нўхталарини узиб ағнаб тушди. Ҳўкизнинг йиқилганидан ташвишленган аравакаш савдогарнинг қошига бориб қуллук қилиб деди:

— Эй, муҳтарам зот! Санживака ҳолдан тойиб лойғ ботиб қолди.

Савдогар Вардхамана бунини эшитиб жуда хафа бўлди. Беч кеча мажбуран шу ерга қўнди. Лекин ҳўкиз тузалмасди Вардхамана хизматкорларига айтди:

— Санживака оёққа турса, олиб борарсиз, агар ўлса, ш ерга кўмиб менга етиб олинг.

Савдогар хизматкорларга етарли озиқ-овқат қолдириб ўзи йўлга тушди. Хизматкорлар эса, хавф-хатарга тўли ўрмонда қолишдан қўрқиб, эртасигаёқ карвонга етиб олдилар.

— Санживака ўлиб қолди, — деб ёлғон сўзлашди улар. — Биз уни куйдириб ерга кўмдик, кераклик барча расм рўсумларни қилдик.

Савдогар буни эшитиб бирмунча фурсат хафаланди, расм-русумларни бажарди, сўнг йўлга тушди. У кўп ўтмай омон-эсон Матхурага етиб келди.

Бу орада мадордан кетган Санживака тақдир тақозоси билан тирик қолди, шаршара ёнидаги кўлмакдан тўйиб сув ичди, сўнг оҳиста Ямуна соҳилига чиқди. Бу ерда зумрад каби ям-яшил ўт-ўланларни чимдиб еб бир неча кун деганда ўзига келиб қолди, худди Хара буқаси каби семириб, жуссаси куч-қувватга тўлди.

Бу орада арслон Пингалака сув ичгани Ямунага тушди. Шунда Санживаканинг ўқирган қудратли сасини эшитди. Арслон ҳадиксираб атрофига аланглади, кўрққанини билдирмай катта анжир дарахти остига кириб пусиб ётди.

Ҳайвонлар шоҳининг ёнида Қоратака ва Даманака деган икки шағол ҳам бор эди. Улар хизматларидан четлатилган амалдорларнинг ўғиллари эдилар. Улар ҳукмдор безовта бўлиб қолганлигини кўриб, бир-бирлари билан маслаҳатлашдилар. Даманака деди:

— Қимматли Қоратака, ҳукмдоримиз Пингалака дарёга сув ичгани тушган эдилар. Нечукдир хавотирланиб тўхталиб қолдилар.

Қоратака деди:

— Азизим, сира ишинг бўлмасин, эшитмаганмисан:

Тортгай жазо бош суқса ким биров ишига,
Тил тортмай ўлиб қолди пона ўйнаган маймун.

Даманака сўради:

— Бу қандай бўлди?

Қоратака ҳикоя қилди:

Биринчи ҳикоят

— Бир ўлкада шаҳар бор. Бир савдогар шаҳардан узоқ бўлмаган дарахтзор ичида эҳром қураётган эди. Меъмор ва усталар ҳар кун пешин бўлганда шаҳарга тушлик қилгани жўнардилар. Бир кун усталар йўқ пайтида қурилаётган эҳромга бир тўда маймунлар келишди. Усталардан бири зўр бир харига пона уриб, шундай қолдирган эди. Маймунлар шўхлик қилишиб, дарахтларда сакрашиб, эҳром устига чиқишиб, ҳавозаларда тўполон қилиб ўйнай бошладилар. Маймунлардан бири эса ўйнашиб хари устига миниб олди. «Ие, бу ерда пона нима қилиб турибди?», деди-да, уни тортиб чиқара бошлади. Понани тортиб олгач, соққалари хода орасида қолиб кетди. Бу ёғини тушунтириб ўтирмасам ҳам ўзинг биласан...

Мана шунинг учун ҳам айтаман-да, ақлли одамлар бошқаларнинг ишларига аралашмайдилар.

Кейин у яна шундай деди:

— Ёдиндан чиқармагилки, биз бировнинг сарқити билан кун кечирамиз.

Даманака жавоб берди:

— Наҳотки, сенинг қориндан бошқа ташвишинг бўлмаса? Наҳот сен бошқалардан ажралиб туришни истамайсан? Эшитмаганмисан:

Оғир чоғда дўстларга ёрдам
Ва ғанимга бериб талафот,
Жигилдон балосин енгарақ
Шоҳга хизмат қилади доно.

Ехуд яна:

Устозу хизматкор, бемору дўстга
Гар дилда бўлмаса заррача шафқат,
Бу ёруғ дунёда яшашинг бекор,
Сарқит еган қаргадан баттар.

Қоратака жавоб берди:

— Барибир бу бизнинг ишимиз эмас. Асли, зотимиз ўзи шундай паст.

Даманака эътироз билдирди:

— Азизим, вақти келиб, тағипастлар ҳам баланд мартабага кўтарилишлари мумкин. Эшитмаганмисан:

Ҳали ҳеч ким зўр кучига ишониб
Бўлган эмас бу дунёда мумтоз, паст.
Фақат қилган ишимиздан топармиз
Иززат-ҳурмат ё бўлармиз шармисор,

Яна шундай дейилган:

Юк кўтариш қийин тоққа, пастга қулатиш осон,
Хизматимиз юксалтирса, қулатади ғуноҳлар.

Қоратака сўради:

— Бу билан нима демоқчисан?

Даманака жавоб берди:

— Шоҳимиз кўрқиб кетди демоқчи эдим. Шу кўрқув унинг аъёнларига ҳам ўтган, энди саросима бошланган.

Қоратака сўради:

— Нега ундай деб ўйлайсан?

Даманака хитоб қилди:

— Узи равшан эмасми?!

Одамнинг сўзига киради ҳўкис,
Фил ҳам, от ҳам англар таниш ишоранг.
Не даркор оқилга ортиқча сухан:
Ҳаммасини ўқиб олар юзингдан.

Яна айтилган:

Қилиқ, қиёфадан, юриш-туриш, гап-сўздан,
Нигоҳингдан ўқар доно сирли маънолар.

Мен бугуноқ уни ақлимнинг қудрати билан ўзимга оғдириб оламан.

Қоратака айтди:

— Сен шоҳларга хизмат қилишнинг нозик томонларидан беҳабарсан. Қани, тушунтириб бер-чи, уни қандай қилиб ўзингга бўйсундирмоқчисан?

Иккинчи шағол жавоб берди:

— Азизим, наҳот сен бунга менинг тажрибам етмайди деб ўйласанг? Шоҳга хизмат қилувчиларнинг муаззам донишманд Вияса санаб кўрсатган барча хусусиятларини ўрганиб олганман. У буларни пандавлар Вирата шаҳрига кириб борганлари тўғрисида ҳикоя қилатуриб айтиб ўтган эди.

Қоратака деди:

— Узингга муносиб бўлмаган жойга осилганинг учун у сендан нафратланиб, ҳазар қилиб юрмаса эди.

Даманака жавоб берди:

— Сен ҳақсан. Лекин мен буни унга айтишнинг қулай пайти ҳамда ўрнини топаман. Эшитмаганмисан:

Бўлса-да Брихаспати, лек ноҳўя сўз айтса,
Ҳурматин йўқотади, низо тушар ўртага.

Яна айтилган:

Эришсанг ҳам олий ишонча,
Бузма асло шоҳнинг хилватин.
Кирма ғазаб сочиб турганда,
Сақлан ясанмоқ айёмида.

Яна:

Бетамизлар бузмоғи мумкин
Мусоҳиблар хуфя сўхбатин.
Ё мўй қириб, ё малҳам қўйиб,
Ё ишқ расмин ўтаётганинг.

Шоҳларга қандай хизмат қилиш кераклигини тингла:

Малика, шаҳзода, шоҳ онаси, бош вазир, қоҳин,
Мамолик соқчисин иззат қил худди шоҳ каби.
Ким жасур жангга кирса, эл ичра камтар бўлса,
Сарой иззатин қилса, шоҳдан анга марҳамат.
Шоҳдан иноят кўриб, пулин сочиб муносиб,
Либосни ўзи кийса, шоҳдан анга марҳамат.
Тортишмаса шоҳ билан, кулмаса қаҳ-қаҳ уриб,
Ножўя сўз айтмаса, шоҳдан анга марҳамат.
Қарамаса ҳарамга, кўз қисмаса жононга,
Тегмаса жорняга, шоҳдан анга марҳамат.
Астойдил хизмат қилган, душманга човут урган,
Дўстларига дўст бўлган — шоҳдан анга марҳамат.

Қоратака сўради:

— Сен унга нима демоқчисан?

Даманака жавоб берди:

— Гап очилар гап кетидан, сўз туғилар сўзлардан,
Етилгандай ер бағрида дон кўпайиб донлардан.

Қоратака айтди:

— Ҳукмдорнинг ишончини қозониш осон эмас. Бекор демаганлар:

Шоҳлар илонинг ўзи — маккор, тунд, ёвуз,
Фақат авраб уларни солса бўлади ишга.

Яна:

Қавий шоҳлар ўхшарлар зирвали тоққа,
Этагида жиноят қуради макон.

Даманака жавоб берди:

— Тўғридир, лекин ҳар ҳолда:

Сирини билиб олсанг, рафторини ўрганиб,
Ақлинг билан ўзингга тобе қиларсан уни.

Яна шундай деб айтилган:

Яхшилаб мақтасанг, газабидан тушар шоҳ,
Сев унинг муҳибларини, ёмон кўр ёвларини,
Тинмай шукрона айтгил унинг марҳаматига,
Шунда сўзингдан чиқмас, ихтиёри қўлингга.

Яна дейилган:

Душман кучин билмасанг, минг урингин нафн йўқ,
Қорли тоғлар устига ой нурын тўқканидай.

Қоратака жавоб берди:

— Истагинг шундай экан, бор, йиқил шоҳнинг оёғига. Ой бориб, омон кел! Ниятинг йўлдошинг бўлсин!

Даманака шундан сўнг у билан хайрлашиб, Пингалака олдига йўл олди. Унинг келаётганини кўрган арслон соқчиларига айтди:

— Қамиш таёғингни қўй. Бу — Даманака. У илгариги вазиримизнинг ўғли бўлади. Бу ер ҳам унинг ўз уйидай.

Даманака кириб, Пингалакага таъзим қилди-да, ўзига кўрсатилган жойга чўкди. Арслон човутлари йилдиримдай чақнаган даҳшатли панжасини унинг боши узра айлантирди-да, ҳурмат кўрсатиб, сўради:

— Омонмисан? Нега анчадан бери кўринмайсан?

Даманака жавоб берди:

— Аълоҳазратлари, гарчи менинг кенгашимга муҳтож бўлмасалар ҳам, лекин барибир мен ўз фикримни айтишим керак. Жаҳондаги мавжуд ҳамма нарсаларнинг подшоҳга нафи тегадиган бир томони бўлади. Бекорга айтмаганлар:

Подшоҳга нафсиз дема хасу чўпни:

Тозалар у билан тишу қўлогин.

Лек қанчалар оқилу мудрик суҳансоз,

Ақрабо фойдали унинг қошида.

Ота-боболарим ҳам аълоҳазратларига хизмат қилиш билан умр ўтказганлар. Мен ҳаётнинг аччиқ-чучугини у билан бирга тотишни истайман. Менинг шундан бўлак муддаом йўқ. Ахир, айтилган-ку:

Надим турсин ўрнида, анжом бўлсин муносиб,
Хунук олчоқ кўрингай, пойига тож кийса тентак.
Тахтни эгаллаган шоҳ бўлмасин қанча асил,
Қочарлар етмаса у хизматкорнинг қадрига.

Ва яна:

Қалай узукка агар
Қўйсалар бебаҳо тош,
Қадрини йўқотгай у,
Заргар бўлгай шармисор.

Подшоҳи замон мени кўпдан бери кўринмайсан, дедилар.
Шуни билиб қўйсинларки:

Ҳақу ноҳақни тугал ажратилмаган жойда
Ўз қадрини билган эр ҳеч қачон турмас экан.
Муомала қилса соҳиб бирдай хизматчиларга,
Энг содиқ қул ҳам ҳатто ғайратини йўқотгай.
Ақиқ билан ошиқнинг фарқига бормас экан,
У заргар буюмига ҳеч ким чиқмас харидор.

Бунинг устига хизматкорнинг қандай бўлиши ҳокимнинг ўзига боғлиқ. Зотан, айтмишларки:

Илму барбат, пичоқ, от
Келтирур суду зиён,
Кимнинг қўлига тушса —
Шунга кўра бегумон.

Мени шағол экан деб ёмонотлиқ қилманглар. Ахир, дейилган-ку:

Сигирларнинг сағриси муқаддас майса бўлур,
Утидур — анбарафшон.
Нилуфарнинг гуллари очилди балчиқ ичра
тошлардан олтин унур.
Қўртлар берар ипақлар, илон етказур биллур,
йиғочлардан аланга.
Шундай бўлгач, ишимизга берилсин баҳо
насабларга қарамай.

Пингалака деди:

— Ундай дема. Ахир, сен собиқ вазиримизнинг зурёди бўласан.

Даманака жавоб қилди:

— Аълоҳазрат! Сизга айтар сўзим бор.

Подшоҳ деди:

— Азизим, дилингдаги ҳамма гапларингни айтавер.

Даманака сўради:

— Нега шоҳим ўз ташналигини қондирмасдан дарё бўйидан қайтиб келди?

Пингалака қўрқанлигини яшириб, жавоб берди:

— Шундай, ўзим.

Шағол деди:

— Аълоҳазрат! Агар айтгилари келмаётган бўлса, асло хожати йўқ.

Битта сирингизни айтнинг хотинингизга,
Бошқасин дўстингиз, фарзандингизга.
Арзиса гар улар сирдош бўлмоққа,
Лек сиринг ҳаммасин айтманг ҳеч қачон.

Шунда Пингалака ўйланиб қолди: «Унинг менга фойдаси тегиб қолиши мумкин. Кўнглимни унга очай. Рост айтганлар:

Дардингни айт дўстингга,
Содиқ қул-маҳраминга,
Забардаст қодир шоҳга,
Бахтинг қайтар бегумон».

Арслон шунда сўради:

— О, Даманака! Узоқдан келаётган наъра овозини эшитяпсанми?

Шағол жавоб берди:

— Эшитдим, шоҳим. Ҳеч қандай ажабланадиган жойи йўқ.

Пингалака деди:

— Азизим, мен бу ердан кетмоқчиман.

— Нега?— деб сўради Даманака.

Пингалака жавоб берди:

— Урмонимизга аллақандай даҳшатли махлуқ келиб қолибдир. Ушадир бўкираётган! Укиригича қараганда, ғоятда баҳайбат бўлса керак. Катта бўлгач, кучи ҳам шунга қараб бўладир.

Аммо Даманака эътироз билдирди:

— Наҳот шоҳим шу ўкирикдан ҳайиққан бўлсалар?
Айтилган-ку ахир:

Бузар дўстликни туҳмат, тўғонни — айқирган сув,
Душман пўлисасидан фақат қўрқоқ титрагай.

Шоҳим ўз ота-боболаридан мерос қолган ўрмонни ташлаб кетмасинлар. Бу ерлардан нималарнинг овозлари келмайди дейсиз! Қалдироқ гулдирайди, гўс-ноғора, най, сивизга, қонун, барбат, чилдирмалар чалинади, аробалар ғичирлайди, эшиклар ғийқиллайди, булардан чўчиб ўтириш керак эмас. Айтилган-ку ахир:

Бир қадам қўйди доно, ўйлар янги қадамни,
Бир сабаб бўлмагунча кўчмас эски жойидан.

Яна:

Ғазабга минса ҳам халлоқи олам,
Кўрқинч не, билмагай марду баҳодир.
Қуёш қиздирганда сой саёзланар,
Ва лекин Ҳинд суви кўпаяр бешак.

Яна:

Алам, азиятга берувчи бардош,
Жангларда баҳодир, бахт чоғи танги,
Уч олам саҳнига ярашиқли зот
Тўғилмас ҳар куни, шунчалар ноёб.

Шундай экан, шоҳим, мард, шаҳд-шиддатли бўлсинлар. Шоҳимга турли наъралардан кўрқинч ярашмайди. Тўғри деганлар:

Қуйруқ топдим дегандим, умидим пучга чиқди,
Қуруқ бир парча тери, йиғоч тушди қўлимга.

Пингалака сўради:

— Бу қандай бўлди?

Даманака ҳикоя қилди:

Иккинчи ҳикоят

— Бир мамлакатда очликдан бўйни қилтираб қолган бир шағол яшаркан. Кунлардан бир куни у ўрмонда қорин тўйдириш гамида изғиб юриб, яқиндагина жанг бўлган ердан чиқиб қолибди. Шунда шағол аллақандай шовқин товушини эшитибди. Утакаси ёрилиб кетай деб пичирлабди:

— Уҳ! Улдим энди. Қаердан келаётир бу овоз? Қандай махлуқ экан у?

Шағол яна озгина юрган экан, тепакал тоғга ўхшаган гўс-ноғорага дуч келибди. Шағол ўйланиб қолибди: «Нега у шовқин соляпти!» Ут-ўланлар шамолда тебраниб ногорага тегиб шундан товуш чиқаётган экан. Шағол яқинроқ келиб

«Менинг омадим келган экан. Подшоҳ менга марҳамат кўрсатди, сўзларимни илтифот билан тинглади», деб ўйлади. У Санживакага келиб иззат-икром билан сўзлади:

— Эй, ошнам! Мен шоҳидан сенга марҳамат қилишларини сўрадим. У сени ўз ҳимоямга оламан, деди. Қўрқмай боравер. Бироқ, шоҳдан зўр илтифотлар кўрсанг, мени ҳам ёдингдан чиқарма. Улуғ мартабага эришган чоғингда ўзингни такаббур тутма. Мен вазир бўлганимдан сўнг сенинг розилигинг билан мамлакатнинг бутун оғирини ўз елкамга оламан. Ушанда сен ҳам, мен ҳам ҳоқимликнинг айшини сўрашим. Айтилган-ку ахир:

Бойлик кетидан қувиб талон-тарож қиларлар,
Бир овчи тузоқ қўйса, ўқ билан ураб бири.

Тағин:

Керилиб кетса агар, ҳадидан ошиб надим,
Четлатишар хизматдан худди Дантила каби.

Санживака сўради:

— Бу қандай бўлди?

Даманака ҳикоя қилди:

Учинчи ҳикоят

— Ер юзида Вардхамана деган шаҳар бор. Бир маҳаллар у ерда савдогар Дантила яшаб, шаҳарга доруғалик қилган, подшолик ҳамда шаҳар ишлари билан шуғулланиб, халқнинг ҳурмат-эътиборига сазовор бўлган. Кўп сўйлаб не қилдик? Бундай оқил одамни дунё бино бўлиб ҳали ҳеч ким кўрмаган эди. Тўғри айтилган:

Халқ севмайди надимни шоҳга жон тикиб хизмат қилса,
Раиятга хизмат қилса, халқ севмайди надимни,
Ҳукмдор билан надим ўйлайди бошқа-бошқа,
Топиб бўлмас надимни шоҳга ҳам, халққа манзур.

Кунлардан бир куни савдогар қизини турмушга чиқарди. У барча шаҳар халқини, сарой аҳлини тўйга айтиб, уларни иззат-икром билан кутиб, хўп зиёфат қилди, ажойиб либослар кийдирди, совга-саломлар берди. Тўйдан сўнг подшоҳ ва унинг ҳарамини уйига чақирди.

Шоҳнинг Горабҳа деган фарроши бўларди. У Дантиланинг уйига келиб, ўзига муносиб жой танламай, вазирнинг олдида ўтибди. Бу ҳолни пайқаганлари ҳамон дарҳол уни ўрнидан тургазиб юбордилар. Бундай хўрликка чидай олмаган Горабҳа кечаю кундуз қандай ўч олишни ўйларди: «Савдогарни қандай қилиб шоҳ назаридан қолдирсам экан? Агар ундан ўчимни ололмасам, ҳақоратни ичимга ютиб кетишим керак. Ростдан ҳам, тўғри айтганлар:

Қурби етмас ўч олишга кишининг
Аламини ичга ютиб яширсин.
Нухат қанча сакрамасин товада,
Уни тешиб ўтолмайди ҳеч қачон».

Бир куни эрталаб подшоҳ ётган хонани супуриб сидираркан, Горабҳа худди ўзи билан ўзи сўзлашгандай дебди:

— Бу одобсиз Дантилани қаранг-а, подшонинг биринчи хотинини қучоқлаб юрибди.

Мизғиб ётган подшоҳ уйқу аралаш бу гапни эшитиб, қаттиқ ҳаяжонланганча ўрнидан туриб кетибди ва кичқириб юборибди:

— Ҳой, Горабҳа! Нима деб валдираяпсан? Сен Дантила маликани қучоқлаганини кўрдингми?

Фаррош жавоб берди:

— Паноҳо! Мен кечаси билан ошиқ ўйновдим, ҳозир супуриб юриб кўзим илинибди. Нима деганимни ўзим билмайман.

Рашк ўтида қовурилган шоҳ ўйланиб қолибди: «Горабҳа билан Дантила икковлари ҳам саройимга бемалол кириб-чиқиб юришади. Фаррош ростдан ҳам, маликани Дантиланинг қучоғида кўриб қолган бўлиши мумкин. Тўғри айтганлар:

Уннингда нима кўрсанг, қилсанг, нега интилсанг,
Тун чўкканда тушингда қайта бўлур намоён.

Хотинлардан келадиган иш шу-да!

Бири билан чақчақлашар, бошқасига кўзин сузади,
Аллакимни орзу қилар яна хаёлан. Хотинлар шундай.

Тағин:

Сувга тўлмас баҳри уммон, олов — ўтинга,
Ўз эрига тўймас экан хотин ҳам шундай.

Яна:

Топилмаса имкон ва ё киши бўлмаса,
Фақат шунда у Нарада, яъни хотин пок сақлар ўзин».

Шундай шубҳа, уқубатлар ичида қолган подшоҳ Дантилани ўзидан четлаштирди. Кўп гап не ҳожат? Савдогарга ҳатто саройга кириш тақиқлаб қўйилди.

Дантила эса шоҳнинг муносабати ўзгариб қолганлигидан озурда бўлиб ўйлар эди: «Эвоҳ! Бекор айтмаганлар:

Оқ қаргани ким кўрган,
Ҳирсиз хотин бормикан,
Ахта қулда жасорат
Ва шоҳларда маҳрамлик!

На тушим ва на ўнгимда бировга зиён етказдим. Олампадох не боис мендан юз ўгирди экан?»

Бир куни Горабҳа қоровуллар Дантилани саройга қўймаётганларини кўриб, қулибди:

— Ҳе-ей дарвозабонлар! Уни ҳайдаманглар. Ахир, Дантила шоҳимизнинг ишончли кишиси, истаса, жазо беради, истаса — мукофот. Унинг йўлини тўсиб қўполлик қилсанглар, кейин худди мени четга чиқаргандай жазоларингни бериб қўяди.

Бу сўзларни эшитган Дантила ўйланиб қолди: «Мени Горабҳа ёмонлаган экан-да. Тўғри айтганлар:

Гар зоти паст, ақлсиз, тубан эрур хизматкор,
Лек шоҳга хизмат қилса, топар обрў-эътибор».

Дантила шармисорликдан юраги ўтдай ёниб, ташвишга ботганча уйга қайтди. Қоронги тушга, у Горабҳани чақиртирди ва унга саруполар кийдириб, шундай деди:

— Азизим! Мен сени ҳайдамоқчи эмас эдим. Лекин ўзинг муносиб жойга ўтирмай, қоҳин олдида ўтириб олибсан. Сени шунинг учун турғазиб юборганлар.

Горабҳа саруполарни кийиб олгач, ғоятда ийиб кетди, ўзини еттинчи фалакда юргандай ҳис қилди. Савдогарга шундай деди:

— У, савдогарбоши! Энди сендан хафа эмасман. Менга қилган яхшилигинг учун тез орада шоҳнинг марҳамати ва тақдирига сазовор бўласан.

Шундан сўнг у хурсанд бўлиб жўнаб кетди. Хўп топиб айтганлар:

Зумда кўтариб рутбанг, зумда кўтарар тақдир,
Тарози шайинига ўхшаркан ожиз одам.

Эртасига Горабҳа саройга бориб, шоҳ мудраб ётган паллада унинг хобхонасини супура туриб, овозини баландроқ чиқариб тўнғиллабди:

— Қаранг-а! Шоҳимиз ақлини еб қўйганга ўхшайди. Нечук эса ёзилгани борганда бодринг еб ўтиради.

Уйқу аралаш бу гапларни эшитиб қолган шоҳ ўрнидан сакраб туриб кичқирибди:

— Ҳей, Горабҳа! Нима деб алжираяпсан? Менга яхши хизмат қилаётганинг учун гуноҳингни кечирдим. Лекин, айтчи, мени наҳотки шундай қилаётганимда кўрган бўлсанг!

Фаррош жавоб берибди:

— Паноҳо! Мен кечаси билан ошиқ ўйнаган эдим. Кўзимни уйқу босибди. Оғзимдан нима чиққанини ўзи билмайман. Бир қошиқ қонимдан кечинг, шоҳим.

Подшоҳ ўйланиб қолибди: «Мен ҳеч қачон ҳожатга ўтирганимда бодринг еган эмасман. Чамаси, Дантила ҳақида ҳам бу тентак шундай бемаъни сўзлаган бўлса керак. Бечорани марҳаматимдан айриб жавр қилибман. У асти шундай қиладиган одамми? Бунинг устига уси: подшолик ва шаҳарнинг ишлари анча тўзиб қолди...»

Шоҳ шундай деб ўйлабди-да, Дантилани чақириб, унга шоҳона тухфалар бериб, либослар кийдириб, яна аввалги лавозимига кўтарибди.

Шунинг учун айтаман-да: «Керилиб кетса агар...»
Санживака жавоб берди:

— Азизим, сен ҳақсан. Айтганингдай қиламан.

Шундан сўнг Даманака ҳўкизини Пингалака ҳузурига олиб бори ва шундай деди:

— Қўй ўлдирди шағолни...— Бўлган ишга ачиниб, у орқасига қайтди.

Роҳиб қайтиб келганда Ашабхобхутининг қораси ҳам кўринмасди. У шоша-пиша ювинди-да, кийимларини титкилаб қаради, пул ғойиб бўлган эди. Шунда: «Оҳ-оҳ, мени талаб кетишди!» деб йиғламосираганча Девашарман хўшдан кетиб йиқилди. Кўп ўтмай хўши ўзига келиб кўзини очди ва ўрнидан туриб бақириб-чакира бошлади:

— Ҳей, Ашабхобхути! Қайга қочиб кетдинг, ёлғончи! Жавоб бер!

Шундай шовқинларкан, у яна деди:

— Мени ўғри талади...— Кейин у шогирдининг изини топишга уриниб йўлга тушди.

Йўлда кетатуриб Девашарман хотини билан кўшни қишлоққа аччиқ шароб ичгани бораётган бўзчини учратиб қолди. Роҳиб уларга деди:

— Қадрдоним! Оқшом тушиб, кеч бўлди, мени кўноқ ўрнида қабул қил. Бу қишлоқда мен ҳеч кимни танимайман, Меҳмондорчилик удумидан юз ўғирма. Зотан, шундай деганлар:

**Оқшом чоғи меҳмон келса, кутиб ол қовоқ солмай,
Кўноғига бағрин очган дунё тургунча турар.**

Бўзчи бунга эшитиб, хотинига деди:

— Жоним, меҳмонни олиб уйга қайт. Унинг оёқларини ювиб қўй, қорнини тўйғаз, жой солиб бер, нимани истаса, шуни қил, кейин уйда ўтир, сенга анча гўшт билан шароб олиб келаман.

Шундай деб бўзчи яна йўлида давом этди.

Унинг суюқоёқ хотини Девашарманни олиб уйга қайтибди. Йўл-йўлакай ўйнаши Девадаттани мийиғида кулиб эслаб борибди. Яхши топиб айтганлар:

**Зимзиё тун, булутли ҳаво,
Ҳувиллаб ётади кўчалар,
Эри кетса, узоқ ўлкага
Яйраб ўйнар бузуқ хотинлар.**

Яна:

**Таъналар, дўқ, асорат,
Яқинлар малолли, ҳалоқат —
Тўхталмас хотинни,
Кўзлар ўйнаш кўнини.**

Уйга етиб келганларида хотин қийшиқ сўрини Дева-шарманга кўрсатиб деди:

— Тақсир! Ўз уйингиздай кўринг, мен бориб кўшни-миздан хабар олай, қишлоғига кетган эди, келгандир, дарров қайтаман.

Шундай деб, у безак, тақинчоқларини тақиб Девадаттаникига жўнади, лекин йўлда баногоҳ эрига дуч келиб қолди. Эрининг қўлида бир кўза шароб, ғирт маст, оёқда туролмас, сочлари тўзғиб кетган эди. Хотин эрини кўриб дарров орқасига қайтди, уйга келиб тақинчоқларини ечди-да, ҳеч нарса билмаган ва кўрмагандай бўлиб ўтираверди. Бўзчи анчадан бери хотини ҳақида ҳар турли ёмон гап-сўзларни эшитиб юрар, боя унинг ясан-тусан қилиб бораётганлигини кўргач, гумонларини чинга жўйган эди. Уйга етиб келгач, хотинига зуғум қилди:

— Ҳей, манжалақи! Қаерга кетаётган эдинг?

Хотини жавоб берди:

— Сен кетгач, мен ҳеч қаёққа чиққанам йўқ. Жуда кўп ичиб олганга ўхшайсан, оғзингдан боди кириб шоди чиқяпти. Тўғри айтишган:

**Кучи қочиб, гандирақлаб, сўкиннар тинмай,
Бодахўрлар шундай бўлар, турмас оёқда.**

Бўзчи хотини тезликда кийим-бошларини ўзгартириб олганлигини кўриб, унинг оғир гапларига жавобан деди:

— Сен бузуқ ҳақингда анчадан бери қулоғимга ҳар турли гаплар чалинади. Бугун ҳаммасини ўз кўзим билан кўрдим. Энди сени бошқаларга ҳам ибрат бўладиган қилиб жазолайман.

Шундай деб, у хотинини таёқ билан дўппослаб ўрди, устунга арқон билан чирмаб боғлаб қўйди. Сўнг ўзи кайф билан ухлаб қолди.

Иттифоқо, шу орада уларникига кўшни сартарошнинг хотини чиқди, бўзчи ухлаб ётганлигини кўриб, дугонасига деди:

— Жонгинам, сени Девадатта келишилган жойда кутиб ўтирибди. Тезроқ борақол.

Бўзчининг хотини деди:

— Қўрмайсани аҳволимни. Қандай қилиб бораман? Бориб унга айт, бугун чиқолмас экан, де.

Сартарошнинг хотини деди:

— Жонгинам, ундай дема! Маъшуқа хотинлар бошқача иш қиладилар. Эшитмаганмисан?

**Худди нордек чарчамай
лаззат излаб чопганлар
кўрқинч ваҳм билмаслар —
Дуо теккан уларга.**

Яна:

**Гумонларга тўладир бу кўҳна дунё,
Ҳеч ким қутулганмас қочиб ғийбатдан.
Уйнаб қолмоқ керак ёшлик чоғингда,
Ишқнинг лаззатидан воз кечмак нечун!**

Бўзчининг хотини деди:

— Қандай қилиб бораман? Мени арқонлаб қўйган. Бунинг устига ёнимда ярамас эрим ухлаб ётибди.

Сартарошнинг хотини жавоб қилди:

— Кайф қилиб жони қолмаган унинг. Эрталабгача уйғонмайди. Сени ечиб юбориб, ўзим ўрнингга ўтира тураман. Сен эса Девадатта билан бўлиб, сўнг тезроқ етиб кел.

Шундай қилдилар. Бирмунча вақт ўтгач, бўзчи уйғонди, у бир оз жаҳлидан тушгач, ўрнидан туриб хотинига деди:

— Ҳой, юзсиз! Агар бугундан эътиборан уйда ўтираман, бетгачопарлик қилмайман, деб ваъда берсанг, сени ечиб олам.

Сартарошнинг хотини овоз чиқарсам, сир ошкор бўлади деб, индамай тураверди.

Бўзчи ўз сўзларини яна бир қарра тақорлаб айтди, лекин бу сафар ҳам жавоб ололмади дарғазаб бўлди ва ўткир пичоқ олиб шартта хотинининг бурнини кесиб ташлади.

— Мана сенга, ифлос! Энди сира ҳам аямаганим бўлсин.

Шундан сўнг у яна ухлаб қолди. Девашарман маъшў бўлиб хотинларнинг бу ҳангомаларини томоша қилиб ўтирарди.

Бу орада Девадатта қўйнида ишқнинг маст қилувчи лаззатларига тўйган бўзчининг хотини қайтиб кеди ва сартарош хотинидан сўради:

— Ҳой, айланай, зерикиб қолмадингми? Манов бадхўр уйғонгани йўқми?

Сартарошнинг хотини деди:

— Ҳаммаси жойида-я, лекин мен бурнимдан айрилдим. У уйғонмасдан бурун тезроқ мени ечиб ол, бўлмаса, яна жазомни беради: қулоқ-пулоғимни кесиб ўтирмасин тагин.

Шундан сўнг уни бўшатиб, бўзчининг хотини унинг ўрнини эгаллади. У нафрати қўзиб тўнғиллади:

— Фақат сенга ўхшаган аҳмоқ ўз садоқатли хотинини абгор қилади. Қилган нолаларим парвардигори оламга етгай:

**Оламнинг қуёши, ойи, шамоли,
Сув, олов, қуруқлик, гўмбази даввор,
Куну тун, шуъалар оқшом юлдузлар,
Дхарма — биларлар нисон қилмишини.**

Илоҳо, мен поку покдоман бўлсам, менга ўз бурнимни қайтариб бергайсан. Мабодо мен бегона эркакни хаёлимга келтирган бўлсам, мени ўтда ёқиб, кулимни кўкларга совургайсан.

Шуларни айтarkan, у яна деди:

— Мана энди, ярамас махлук, ўзинг кўр: ҳалоллик шунчалар бўлар. Бурним олдин қандай бўлса, шундай асли ҳолига келди.

Бўзчи машъал ёруғида ҳақиқатан ҳам хотинининг бурни жойида эканлигини кўрди. Хотиннинг оёқларида қон кўлоб бўлиб ётарди. Бўзчи қаттиқ таажжубга тушиб, хотинини арқондан бўшатди ва уни эркалаб ялпизлай бошлади. Девашарман бу машамшаларни кўриб тураркан, ҳайратланиб ўйларди:

**Йўлдан озган хотиннинг макру ҳийласи
Олдида Брихаспати ип ечолмайди мудом.**

Яна: Хотинга кўп берилма,
Кўйма уни эркига.
Жиловин кўлдан берсанг,
Сени қилар даҳмаза.

Яна: Дудоғи шириндир асал мисоли,
Ҳалок айлар юракдаги оғуси.
Шунинг учун лабларидан сўрганда,
Кўкрагига муштлаб турар кўлимиз.

Яна: Шармандалик ботқоғи, хатар, телбалик чоғи,
Алдовлар саждагоҳи, риё, гумон маскани,
Макру ҳийла хуржуни, ботирлар учун офат —
Ким яратди хотинни оламга солиб фаво!

Яна: Ҳисоблик йиғлашиб, қуларлар ҳисоблик,
Ишон деб айтарлар, ишонмас ўзлари.
Яхшидир хотиндан нарида юрмоқлик,
Узоқроқ турсанг тузуқ хокдон ённдан.

Мужовир роҳиб шундай ўйлар ичида тонг оттирди.
Бурунсиз қолган кўшмачи хотин эса уйига келиб боши
қотди: «Энди нима қиламан? Бу жароҳатни қандай қилиб
беркитаман?» Уша кеча унинг эри иш чиқиб, саройда тунаб
қолган эди. Эрталаб барвақт у саройдан келди, шаҳарда
қиладиган ишлари кўплигидан ташвишланиб, эшикда тур-
ганча хотинига деди:
— Жоним, тезроқ устара-қайроқларимни олиб бер,
шаҳарга тушиб чиқаман.
Шунда бурунсиз хотин ҳеч нарса билмагандай устарани
олиб эрига улоқтирди. Хотини устарани ғилофсиз ва
қайроқсиз бергани учун сартарошнинг жаҳли чиқиб,
устарани хотинига қайтиб улоқтирди. Шунда риёкор хотин
дод солиб, кўлларини ёзганча кўчага чопди:
— Войдод! Одамлар, қутқаринглар! Ярамас эрим бур-
нимни кесиб ташлади. Пок, ҳалол хотинига зўрлик қилди,
войдод, ёрдам беринглар!
Шу заҳоти подшоҳ хизматчилари келиб, сартарошни
тўтиб, калтаклаб қўлини боғладилар-да, бурунсиз хотин
билан биргаликда қозига олиб бордилар.
Қозилар сартарошдан сўрашди:
— Нега хотинингга бундай жавр қилдинг?
Узини йўқотиб қўйган сартарош нима дейишини билмас-
ди, шундан сўнг қозилар ҳукм чиқардилар:
Олпоқ оқариб юзи, тер қўйиб манглайдан,
Лол тебраниб туради, сўзга қовушмас лаби,
Босолмайди титроғини, кўзи ерга қараган —
Айбдорлар шундайдир, билеш ҳам қийин эмас.

Ва аксинча:
Гуноҳсиз — маҳкамада кўзлари ёниб турар,
Шижоатли чехраси, сўзлари шахдам-шахдам.
Сартарош ёмон одам бўлса керак. Хотинига зўравонлик
қилгани учун унга ўлим жазоси берадилар. Уни қозиққа
ўтқазадилар.

Девашарман сартарошни қатлга олиб бораётганларини
кўриб қозилар олдига келди-да, деди:
— Қулоқ солинглар! Бу бечорани наҳақ айбдор қилдинг-
лар, у ёмон одам эмас. Мана, эшитинглар:
Кўй ўлдирди шағолни, мени ўғри талади,
Кўшмачи жазоланди, айбдормиз ўзимиз.
Шунда қозилар сўрадилар:
— Тушунтириб бер бизга, муҳтарам зот! Бу қандай
бўлди?
Девашарман барча ҳангомаларни бир бошдан гапириб
берди.
Қозилар унинг сўзларини ҳайрат билан тинглашиб,
сартарошни бўшатиб юбордилар:
Қатл этилмас қоҳин, дарвеш, гўдак, аёл, касаллар,
Агар оғир гуноҳ қилса, майиб қиллар улар.
Сартарошнинг хотини ўз айби билан бурнидан айрилибди.
Энди унинг қулогини кессинлар.
Шундай қилдилар. Девашарман бўлса, бу ибрат воқеа-
ларнинг мағзини чаққанча ўз хилватхонасига қайтиб
кетибди.

Мана шунинг учун ҳам айтаман-да: «Кўй шағолни
ўлдирди...»
Шунда Қоратака деди:
— Бу аҳволдан қутулиш чораси борми?
Даманака жавоб берди:
— Қанчалик мушкул бўлмасин, мен ўз ақлимнинг кучи
билан Санживакани ҳукмдордан айришга ҳаракат қила-
ман. Бунинг устига шоҳимиз ёмон қилиқлар чиқаряпти.
Қоратака сўради:
— Шоҳимиз қандай ёмон қилиқ чиқарди?
Даманака жавоб берди:
— Шоҳимиз Санживаканинг таъсирига берилиб, на
вазиру вузаро, на ҳеш-хайлига қарайди. Яна ўзини худди
ўтхур махлуқлардай тутади. Кўп гап кимга керак? Қандай
бўлмасин, Пингалакани Санживакадан айриш керак. Шам
йўқ — шуъла ҳам йўқ.
Қоратака деди:
— Сенинг кучинг нимага ҳам етарди? Қандай қилиб
ажратасан?
У жавоб берди:
— Азизим, бу ҳақда шундай деганлар:
Кучи етмай қолса агар ҳийла қўлламоқ лозим,
Қарга золим илонни ўлдирди занжир билан.
Қоратака сўради:
— Бу қандай рўй берди?
Даманака ҳикоя қилди.

Давоми келгуси сонда

Н. В. ГОГОЛЬ

ПУШКИН ҲАКИДА

БИР НЕЧА ОҒИЗ СЌЗ

Пушкин ноини тилга олган заҳоти рус миллий шоири тўғрисидаги фикр ҳаёлга келади. Зотан, бизнинг шоирларимиздан ҳеч ким ундан юқорида турмайди ва ундан ўтиб миллий шоирлик даъво қилолмайди; бунга фақат унинггина ҳаққи бор. Пушкин — фавқулудда ҳодиса, эҳтимолки, рус руҳининг ягона ҳодисасидир: бу — камол толган рус кишиси, эҳтимол бундай одам икки юз йилдан кейин пайдо бўлар. Унда рус табиати, рус қалби, рус тили, рус характери шу қадар соф тарзда, шу қадар тиниқ гўзалликда акс этганки, оптик шишанинг қабарик сиртида ландшафт худди шу тахлит акс этади.

Унинг ҳаётининг ўзи тамомила русча. Киборлар даврасига кириб келган дастлабки йилларида ўша, рус кишига хос, ҳаммаша бокира ёшлар ёқтирадиган, ўзни унутиб вақтичоғликка берилиш ва яйраб қолиш пайнда бўлиш хислатлари унга ҳам хос эди. Тақдир, худди жўрттага қилгандек, уни Россия чегаралари кескин, улўғвор қиёфаси билан ажралиб турадиган, Россиянинг бепоён текисликлари булутларга буй чўзган тоғлар билан бўлинган ва жануб шамоллари эсадиган жойларга элтиб ташлади. Қаҳрли водийлар ўртасида юксалган, мангу қорлар қоплаб ётган азамат Кавказ уни ҳайратга солди; Кавказ, айтиш мумкинки, қалбидаги қудратни уйғотиб, унинг эркин фикрларини бўғиб турган сўнгги занжирларни парчалаб ташлади. Уни

довюрак тоғликларнинг шоирона ҳаёти, жангу жадаллари, шиддатли, дафъ этиб бўлмас босқинлари мафтун қилди ва шундан бошлаб унинг мўйқалами ўша бизга таниш кенг кўлам, шиддат ва дадиллик касб этдики, бу эндигина ўқишни одат қила бошлаган Россияни сеҳрлаб, тонг қолдирди. У чеченнинг козак билан тўқнашувини тасвирласа — сўзи чақмоқ; унинг сўзи қиличнинг ярқираши янглиғ ярқирайди, жангнинг ўзидан ҳам суръати учқурроқ. Фақат унинг ёлғиз ўзи Кавказ куйчиси: у Кавказга бутун қалби ва ҳис-туйғулари билан муҳаббат қўйган; у Кавказнинг мўъжизакор теварак-атрофларини, жануб осмонини, гўзал Грузия водийларини, Қримнинг тароватли кечаларию боғ-роғларини бутун вужудига жо қилган. Эҳтимол шундандир, қалби жануб руҳи билан лиммо-лим пайтларда яратган асарларида у қизгин ва оташинроқ. Уларда шоир беихтиёр ўзининг бутун қудратини кўрсатиб қўйган, шу боисдан ҳам унинг Кавказ руҳи синган, черкас ҳаётининг хурлиги ва Қрим оқшомларининг шуқуҳи инган асарлари ғаройиб, сеҳрли кучга эга: бу асарларга ҳатто уларни тушунишга қодир бўлмаган, диди ва қалб иқтидори ривожланмаган кимсалар ҳам қойил қолдилар. Мардона асар кўпчилик онгга тезроқ етиб боради, қалбни кучлироқ ва кенгроқ очади, айниқса ҳали фақатгина ғайриоддийликка ташна ёшликни осон забт этади. Россияда ҳеч бир шоирга Пушкинникидек ҳавас қиларли даражадаги тақдир насиб қилган эмас. Ҳеч кимнинг шўҳрати бу қадар тез тарқалмаган. Барча, хоҳ ўринли, хоҳ ўринсиз бўлсин, унинг поэмаларидан нур таратувчи ёрқин парчаларни айтиб юришни, баъзан эса бузиб сўзлашни ўзининг бурчи деб ҳисобларди. Унинг номиёқ ўзида қандайдир электрга хос хусусият касб этганди, айтилик, бекорчиликдан қоғоз чаплаштириб юрганлардан бирортаси ўз қораламасига Пушкиннинг номини қўйдими, бас, бу намуна зум ўтмай ҳаммаёққа тарқалиб кетарди.

У ижодининг бошланишиданоқ миллий эди, чунки чинакам миллийлик сарафани тавсифлашдан иборат эмас, балки халқ руҳининг ўзидадир. Шоир ҳатто, эҳтимолки, мутлақо ўзга оламини тасвирлаган ҳолда ҳам, унга ўз миллий табиатидан келиб чиқиб назар ташласа, бутун халқнинг кўзи билан қараса, у ҳис қилганда ва сўзлаганда ватандошларига гўё уларнинг ўзлари ҳис қилгандек, ўзлари гапирётгандек туюлса, ана ўшанда ҳам миллийдир. Агар Пушкинни бошқа шоирлардан фарқлантириб турадиган, унинг мансубиятини ташкил этадиган фазилатлар борасида гапирадиган бўлсак, бу хислатлар унинг тасвирда суръати фавқулудда баландлиги ва бутун предметни бир неча белги орқали ғаройиб санъат билан гавдалантириб беришидан иборатдир. Унинг эпитети шу қадар аниқ ва мардонаки, баъзан биттаси бутун бир тасвирнинг ўрнини босади, унинг мўйқалами ўйнайди. Унинг чоғроқ пиесаси ҳаммаша бутун бошли поэмага арзийди. Шоирлардан бошқа бирортасининг қисқагина пиесасида, Пушкинда бўлганидек, шу қадар улўғворлик, соддалик ва қудрат мужассам топганини айтиш эҳтимолдан йироқ.

Бироқ унинг кўз олдидан Кавказ ваҳимали улўғворлиги ва булутлар узра шоҳона юксалиши билан ғойиб бўлгандан кейин Россия юрагига, унинг оддий текисликлари бағрига сингиб, ўз ватандошларининг ҳаёти ва одатларини теранроқ тадқиқ этишга киришган ҳамда борлиғича миллий шоир бўлишни хоҳлаган пайтларда ёзилган поэмалари энди барчани ҳайратга солмади. Бу поэмаларда унинг ҳамма асарларига хос на ёрқинлиги ва на кўз камаштирувчи шижоат бор эди, на Эльбрусу тоғликлар, на Қрим ва на Грузия иштирок этарди.

Бу ҳодисани тушуниш, афтидан, у қадар мушкул эмас. Шоир мўйқаламининг дадиллиги ва чизган манзараларининг сеҳридан ҳайратга тушган барча китобхонлари, ўқимишлилари ҳам,

Пушкин номи остида жуда кўп гоят беъмани шеърлар тарқалган эди. Бу донг қозонган истеъдоднинг одатдаги қисмати дир. Бу, аввал кулгини кистади, кейин, бора-бора ёшлигининг ўтиб ҳам мазкур нодонликлар барҳам топиб кетмаётганини кўриб ранжийсан. Шу тариқа, пировардида «Вабо дориси», «Биринчи тун» ва шунга ўхшаш намуналарини Пушкин номига нисбат бера бошладилар. (Н. В. Гоголь изоҳи.)

ўқимаганлари ҳам ундан ватан ва кечмиш ҳодисаларини шеърлятида тасвирлашни бир-бирига гал бермай талаб қила бошладилар. Лекин китобхонлар Кавказ тоғлари ва унинг эркин халқлари тасвири чизилган айни ўша бўёқлар билан нисбатан сокинроқ ва анча камэхтирос рус турмушини тасвирлаб бўлмастлигини унутиб қўйдилар. Миллатнинг қиёфасини белгилайдиган халойиқ ўз истакларини қондиршида жуда ғалати қилиқ кўрсатади; у шовчин солади: «Ўзимиз қандай бўлсак, бизни шундай, бор ҳақиқати билан тасвирла, аждоқларимизнинг аъмолларини аслида қандай бўлса, айнан шу тарзда акс эттир». Агар шоир унинг иродасига бўйсуниб ҳамма нарсани ҳақиқатга мос тарзда, қандай кечган бўлса шундай тасвирласа, у шу ондаёқ: «Бу ланж, бу заиф, бу яхши эмас, бу содир бўлган воқеага сира ўхшамайди», дейди. Халойиқ бу ҳолда рассомдан ўзини айнан акс эттирувчи портрет чизишни талаб қилган хотинга ўхшайди; агар рассом аёлининг барча нуқсонларини яширолмаган бўлса-чи, унинг шўри қуриди деяверинг! Рус тарихи фақат императорлар замониди ўзини кейинги йўналишлари даврини бошлаб ёрқин ҳаётийлик касб этаётир; шунга қадар халқнинг аксари қисми характери нурсиз, эхтирослар ранг-баранглиги унга қарийб номаълум эди. Шоир айбдор эмас; бироқ халқнинг ўз аждоқлари ишларига катта салмоқ беришга интилиш туйғусини ҳам ғоят кечирарли ҳисобламоқ керак. Шоир учун икки восита қолган эди: ёки ўз овозини иложи борича баланд кўтариш, кучсизга куч бағишлаш, ҳароратсиз нарса ҳақида ҳарорат, ҳаяжон билан сўзлаш — ана ўшанда ихлосмандлар, оломон унинг тарафиди, шу билан бирга пул ҳам; ёки фақат бир ҳақиқатга содиқ бўлиш: предмет юксак бўлган жойда юксак бўлиш, қаерда чинакам кескинлик ва жасурлик бўлса, кескин ва жасур бўлиш, қаерда воқеалар қайнаб-тошмаса, ўзини хотиржам ва босиқ тутиш. Бироқ бу ҳолда, алвидо оломон! У тасвирлаган ҳодисанинг ўзи буюк ва кескин, завқ-шавқ кўзгашига қодир бўлган тақдирда ҳам оломонни шоирнинг ёнидан тополмайсиз. Биринчи воситани шоир шоирлигича қолишни истагани учун танламади. Чунки вужудида муқаддас иқтидор учқунни мавжудлигини сезган ҳар бир одамда ўз истеъдодини бундай йўл билан кўрсатишга ихтиёр бермайдиган нозик дид-фаросат бор. Ҳеч ким эркиннинг ўзи каби эркин, ўзига ўзи қози ва хўжайин бўлган жанговар либосдаги тоғлик қандайдир маслаҳатчига қараганда кўзга яққол ташланади деган гап учун тортишиб ўтирмайди. Тоғлик дарада яшириниб ўз душманини сўйиб ташлаган ёки бутун бир қишлоққа ўт қўйиб ёндирган бўлса ҳам у бизнинг тамаки ҳиди ўтириб қолган эски фрак кийган судьямизга қараганда ҳайратлангирди, тақдирига кучлироқ хайрихоҳлик уйғотади. Ҳолбуки, судья соддадиллик билан турли-туман справка ҳамда бошқа қоғозлар ёрдамида қанчадан-қанча крепостной деҳқонлар ва эркин одамларни озод қилиб юборган. Бироқ ҳар иккаласи ҳам шу дунёмизга дахлдор ҳодисалар: уларнинг ҳар иккаласи бизнинг эътиборимизга ҳақли. Бунинг ғоят табиийлиги шундаки, биз кам учратадиган нарсалар ҳаммиша тасаввуримизга кучлироқ таъсир қилади, бинобарин, оддий нарсалардан ғаройиботларни афзал билиш шоирнинг мўлжални тўғри ололмаганлигидан ўзга нарса эмас; бу шоирнинг кўп сонли ўқувчилар олдидагина эмас, балки ўзи олдидаги янглишиши ҳамдир. У мўлжални тўғри олса ўз қадрини паства ормайди, ҳаттоки, эхтимол, янада қадрни ортади, албатта, оз сонли чинакам шинавандалар олдида. Болалик пайтимда бўлиб ўтган бир воқеа эсимга тушди. Мен доимо ўзимда рассолликка жиндак қизқиш ҳис этардим. Мен ўзим чизган манзара олдида кўп айланишардим: энг олда қуриган дарахт тарвақайлаб турарди. Мен ўшанда қишлоқда яшардим; билимдонлар ҳам, ҳакамлар ҳам қўшнилариимиз эди. Улардан бири картинага назар ташларкан, бошини чайқаб, деди: «Яхши рассом баланд, яхши дарахтни танлайди, гуркираб ўсаётган, барглари ҳам ям-яшил бўлади, қуриган бўлмайди». Болалигимда бундай ҳукмини эшитиш менга малол келган эди, бироқ кейинчалик ундан бир ҳикматни ўқдим: оломонга нима ёқишию, нима ёқмаслигини билиб олиш керак экан. Пушкиннинг рус табиати нафаси уфуриб турган асарлари рус табиатининг ўзи каби сокин ва жўшқинликдан холи. Бу асарларни фақат қалби соф русларга

хос унсурларга макон бўлган, Россияни ватан деб билган, қалби нафосатга тўлуғ ва туйғуларга бой, сиртдан кўримсиз туюлган рус қўшиқлари ва рус руҳини идрок этишга қодир одамгина мукамал тушуниши мумкин. Чунки предмет қанчалик оддий бўлгани сари шоир шунчалик юксакликда бўлиши зарур. У ана шу оддийликдан ғаройибот топа олиши ва бу ғаройибот, нафсиламбрини айтганда, чин ҳақиқат бўлиши лозим. Унинг кейинги поэмалари адолатли баҳосини олдимиз! «Борис Годунов»ни, бу — юксак, теран, одатда оломоннинг кўзини ўйнатадиган турли-туман маҳобатли, ола-чипор ҳашамларни рад этувчи сарбаланд шеърят намунаси бўлган асарни бирон кимса тушуниб, қадрига етдимиз! Ҳар ҳолда, матбуотда ҳеч қаерда бу поэмаларга тўғри баҳо берилмади, уларга ҳамон қўл урилмасдан қолмоқда.

Пушкин бу нафис антологиядаги мўъжаз асарларида поэмаларидагига қараганда ҳам ғоят даражада ранг-барангроқ ва кенроқ, яққолроқдир. Мазкур кичик асарлардан айримлари шу қадар шаффофи, уларни ҳар қандай одам тушунишга қобил, аммо улардан каттагина қисми, бунинг устига энг яхши қисми, кўпсонли оломонга жўн туюлади. Уларни тушуниш учун жуда нозик сезгига, фақат ғоят дағал ва йирик нарсаларини тушуниш қобилиятдан юқорироқ дидга эга бўлиш керак. Бунинг учун муайян даражада аллақачон жайдари емишлардан безган сибарий, ангишвонача келар-келмас қўшчалардан тайёрланган, крепостной ошпаз пиширган овқатларни еб ўрганган одам таъмини билиши ҳам ғоят мушкул бўлган, ғалати таомларни тановул қилиб лаззатланадиган кимса бўлиш даркор. Унинг бу мўъжаз шеърлари — бир қанча шаффоф манзаралардир. Бу қадим дунё билан ошно одамга жуда таниш хислатлар нафас олиб турган тиниқ оламдир. Унда табиат қандайдир кумуш дарё оқимида «ялт-юлт» этган кўз қамаштирувчи силлиқ елкалар, ёки оппоқ момиқ қўллар, ёки кечаси қора жингала сочлар ачомлаган ғоз бўйинлар, ёки шаффоф узум ғужуми, ёки ҳаёт ҳақиқи миртагул ва ёғочдан бунёд қилинган паноҳгоҳ сингари яққол намоёндир. Бу ерда ҳамма нарса: лаззат ҳам, оддийлик ҳам, тафаккурнинг оний парвозио тўсатдан китобхонни муқаддас совуқлик оғушига тортадиган илҳом ҳам — бари мужассам. Бу ерда фақат кўпсўзлилиги билан жалб этадиган, ҳар бир ибора бошқаларига қўшилиб келгани ва бутун бор юки билан ёпирилиб гаранг қилгани учунгина куч касб этадиган сўзамоллик шалоласи йўқ; агар у сўзларни бир-бирдан ажратиб юборилса, заиф ва ночор бўлиб қолади. Бу ерда сўзамоллик йўқ, фақат шеърят бор: ҳеч қандай ташқи ялтироқлик йўқ, ҳаммаси оддий, ҳаммаси ўз ўрнида, ҳаммаси бирданига юзага чиқмайдиган ички ёрқинлик билан йўғрилган; ҳаммаси лаконизм, соф шеърят доимо шундай бўлади. Сўзлар тежалган, бироқ ҳар бири аниқ, ўз жойида. Ҳар бир сўзда бепоёнлик; ҳар бир сўз шоирнинг ўзи каби сарҳадсиз. Шу боисдан бу мўъжаз асарларни бир неча мартадан ўқиш лозим бўлади, ваҳоланки, ягона бош ғоя яққол кўриши турадиган асарлар бундай хусусиятга эга эмас.

Билимдон ва адабиётчи аталиб юрган кўпларнинг бу шеърлар ҳақидаги муҳокамаларини эшитганимда ҳар гал ғалати аҳволга тушаман. Ваҳоланки, шунгача мен уларга анча ишонар эдим. Мўъжаз асарларни синов тоши дейиш мумкин; мазкур шеърлар воситасида уларни таҳлил қилган танқидчиларнинг диди ва эстетик туйғуларини синаб кўриш мумкин. Ақл бовар қилмайдиган ҳол! Гўё уларни тушуниш ҳаммага ҳам насиб этгандек! Улар шу қадар оддий-кўтаринки, шу қадар ёрқин, шу қадар ёлқинли, шу қадар лаззатбахш, шу билан бирга, болалар сингари пок. Нега ҳам уларни тушуниш мумкин бўлмасин! Бироқ, минг таассуф, рад этиб бўлмайдиган ҳақиқат шундаки, шоир тобора шоир бўла боргани сайин, баъзи шоирларга таниш туйғуларни тобора моҳирроқ ифодалай бошлагани сайин атрофидаги оломон давраси сийраклаша боради, охир-оқибатда, улар шу даражада оз қоладик, шоир асарларининг қадрига чинакам етадиган барча мухлислари сонини бармоқлари билан санаши мумкин бўлиб қолади.

Маҳмуд САЪДИЙ таржимаси

«Хурматли редакция!»

Мен кўндан бери ҳикоя машқ қиламан. (Жуда яхши қиласиз-да!) Ёзганларим ўзимга маъқул, сизларга ҳам манзур бўлар деган умиддаман. Илтимос, менга журнал саҳифаларидан жой беринг! (Марҳамат!) Чунки шоир бўлишни жуда-жуда истайман. Газеталарда учта мақолам чиққан. Албатта, ёш ёзувчи сифатида камчиликларим бўлиши табиий. Ҳеч ким онасини қорнидан ёзувчи бўлиб туғилмайди-ку! Аста-секин ўрганади. «Ижоднинг тўқсон тўққиз фоизи — меҳнат», деб бекорга айтишмаган, ахир. Қолаверса, журналда босиладиган нарсаларнинг у ер-бу ерини тузатиб бериш сизларнинг вазифаларингиз ҳисобланади. (Услубингиз бузилмайдими?)

Агар ҳикояларимни ўзларинг тушунмасаларинг, биронта оқсоқол ёзувчидан илтимос қилинелар, «оқ йўл» ёзиб берсин.

Салом билан...

«Ешлик» журнали редакциясининг проза бўлимида мана шунақа мазмундаги коп-коп хат — «ҳикоя»лар, «сўзбоши»лар тўпланиб қолибди. Бундай хатларни батафсил ўрганиб чиқиб, машқларнинг тўқсон тўққиз фоизи «хар бир юрак янгилайдиган», лекин хар қандай қаламкаш ҳам янгилаб билавермайдиган муқаддас туйғу — МУҲАББАТ йўлидаги «оҳ-воҳ»лардангина иборат эканини сезиш мумкин. Қуйида ана шундай ҳикояларга кичик бир пайров ўқийсиз.

Бир шингил райҳон

Ишқий мавзудаги баъзи ҳикояларга пайров

Абдували Маҳбубани севар эди. Лекин қандай қилиб севги изҳор қилишни билмас эди. Улар девор-дармиён кўшни, қолаверса, битта синфда ўқишади. Шунинг учун истаган пайтида маъшуқасининг ой юзига термулади. Бироқ, Абдували Маҳбубани елгиз учрата олмайди. Чунки Маҳбуба доимо дугонаси Дилсора билан етаклашиб юради-да... Ниҳоят, кунларнинг бирида Дилсора касал бўлиб қолди. Уни «тез ёрдам»га солиб опкетишди. Маҳбуба ҳеч нима демай мактабга йўл олди. У шу куни худди Отеллонинг рўмолчасини йўқотиб қўйган қаллиғидек, ҳар ёққа аланглаб-аланглаб ўқитувчининг саволларига паршонхотир жавоб берди. Ўқитувчи жавобдан қониқмади. Аммо... нималарнидир ўйлаб, «минус уч» баҳо қўйди. Маҳбуба эса: «Ундан кўра «плюс икки» қўйинг!», дея полга юмалаб йиғлай бошлади. Ўқитувчи ўз сўзида туриб олди: «Журнални бўяб қўйсам, ҳайфсан беришади», деди. Охири Маҳбубани «плюс уч»га кўндириб, зўрға қутулди. Аслида, Маҳбуба «плюс икки»га жавоб берган эди.

Мактабдан бирга-бирга қайтишди. Йўлда Абдували Маҳбубага деди:

— Тўхта, қизгина... Отинг нимаиди!

Маҳбуба бақа бўлиб қолди. Сўнг кўзларини пирпиратган кўйи:

— Маҳбуба, — деди. Кейин у ҳам сўради: — Сизники-чи!.. Танишганларидан сўнг Маҳбуба унга Дилсора воқеасини айтиб берди. Абдували ачинганидан... севинчини яширди.

Улар бир неча кун мактабдан шу тарзда қайтдилар. Лекин, «севаман» дейишга Абдувалининг журъати етмас, ҳинд фильмларидан ёдлаб олган монологларини ҳар гал эсидан чиқариб қўяверар эди. Кунлар кетидан кунлар, соатлар кетидан соатлар, минутлар кетидан минутлар, секундлар кетидан секундлар ўтаверди. [Дилсора эпизодик образ сифатида ҳикоя сюжетида тушиб қолди.] Абдувалига кунлар — асрлардек, соатлар — йиллардек, минутлар — ойлардек, секундлар — кунлардек туюлар эди. Шунга қарамай, Абдувалининг севгиси худди Бухоро газидек пов-пов этиб ёниб борарди. У кечалари телевизор ҳам кўрмай Маҳбубасини ўйлар, ўйлаган сари иситмаси кўтарилар, ора-чора сандирақлар, юзлари шолғомдек қизарар, ҳовлига чиқиб сайр қилар, сўнгра яна ўринга кириб ўй сураверар эди. Бир куни унинг миясида ажойиб бир фикр бургутдек чарх ура бошлади. «Маҳбуба менинг қай аҳволга тушганимни билармикан! У бошқа кимсани севса-чи! «Сени севаман», десам башарамга

¹ Қавс ичидаги таъкидлар бизники (Б. Наби).

шалоқ тортиб юборса-я!.. Можбит, акасига чақиб пўстагимни қоқтирар...»

Абдували ўйлаб-ўйлаб, ўйининг охирига етолмади ва товушини чиқариб:

— Майли, нима қилса қилсин! Унга эртагаёқ «Сени севаман Махбуба! Сенсиз туролмайман!», дейман. Шундай демасам, мўйловимни қириб ташлайман! — дея қасам ичди-да лаб-лунжини кафти билан артиб, вайсай-вайсай ухлаб қолди.

У эртаси куни мактабга борди. Унга ҳар бир дарс худди бир соатдек туюлар эди. Дарҳақиқат, танаффусни ҳам қўшиб ҳисоблаганда дарс бир соатга яқин эди-да. Ниҳоят, сўнги дарс ҳам тугади. Ҳар кунгидек, Абдували Махбубанинг ортидан йўлга тушди. Махбуба тез-тез юраётган бўлишига қарамай, Абдували атиги икки қадам орқада борарди.

— Махбуба!

— Нима дейсан!

— Бир оз тўхта, Махбубам! — деб юборди Абдували. У ўзининг гапидан ҳижолат бўлдию, лекин... лекин Махбубанинг кўзларига тик қаради.

— Бу гапларни қандай тушунсак бўлади, бегим! — деди Махбуба кулимсираб.

Очиғи, у ҳам Абдувалини севар эди. Фақатгина биринчи бўлиб сеvgи изҳор қилишга қизлик ибоси йўл қўймасди, холос. Абдували Махбубанинг кулимсирашидан ҳушёр тортди-да:

— Сени севаман, жоним! «Сенсиз жаҳонни на қилай!» «Сен борсан, мен учун бу ҳаёт гўзал», — дея ёддан биладиган шеърларини ўқий кетди. Сўнгра Шекспирнинг «Ромео ва Жульетта» трагедиясидан ҳам каттагина монологни қироат билан тиловат қилди. Махбуба ҳам жим турмади, албатта...

Улар илк бўсалардан маст бўлишиб уй-уйларига тарқалишди. Ниҳоят, мактаб ҳам тугади. Махбуба ўқишга борди. Лекин кира олмади, чунки отаси институт домлаларига пора бермаган эди. У қишлоғига қайтиб келиб, болалар боғчасида ошпаз бўлиб ишлай бошлади. Абдували эса ҳарбий хизматга чақирилди. Йўлга чиқиш олдидан синглисидан Махбубани айтириб юборди. Улар боғда учрашдилар.

— Махбуба, мен Армияга кетяпман, — деди Абдували. Махбуба ҳўнграб юборди.

— Мен сизни кутаман, Абдували!

Бу гап Абдувалининг кўнглини тоғдай кўтарди. У ариқ ёқасида гуркираб ётган райхонлардан бир шингилни ўзиб олди-да, Махбубага узатди. Қиз райхонни бурнининг тагига келтириб ҳидлади.

— Оҳ-оҳ! Мен сизни ҳечам унутмайман!

Улар бир-бирларига тикилиб қолдилар. Кейин...

Абдувалидан Махбубага, Махбубадан Абдувалига зув-зув хатлар келиб-кешиб турди. Шундай кунларнинг бирида Махбубага совчилар кела бошлади. Махбуба ҳеч бирига розилик бермади. Ота-онаси, ака-опалари ҳам бўш келишмади...

Куз келди. Жўжани санаш, ғалвирни сувдан кўтариш керак. Ҳомлигида саналган чучвара ҳам пишди. Абдували армияда чидаб юролмади. Шартта онасига хат ёзди: «Дорогая мамочка!» — деб бошлади у, «худо хоҳласа, иккинчи онам — қайнонамни шундай чақираман», деган хаёлда. — «М.никкига борсангиз...»

Хатни дастак қилиб олган Абдувалининг онаси Махбубанинг онасига учрашди. Махбубанинг онаси шундай деди:

— Сизга берадиган қизим йўқ! Уғлингизни тийиб қўйинг, қоғоз-конверт текин экан деб хат ёзавермасин! «АВИА» конвертидан бўлсаям майлиди. Бу тўғрида иккинчи марта гапирманг! — У тарақ этказиб дарвозани ёпди.

Эртаси куни қўшни қишлоқдан «ГАЗ-24» да келган совчиларнинг патири синдирилди.

Махбуба эса, йиғлай-йиғлай, «Севги томирлари» китобининг орасига солиб қўйган бир шингил райхонни (райхон аллақачон хазон бўлиб қолган эди) олиб, Абдувалининг синглисига узатди.

— Ма, гербарий қиласан...

Кейин ўнг тиззасига катта хитойпиёлани тўнкариб қўйиб, эзгилаб-эзгилаб ўсма сиқа бошлади. Икки ўрим тимқора сочлари эса орқасида илондек биланглар эди...

Б. НАБИ

Рауф Толиб

Этик ва туфли

МАСАЛ

Учи найза Туфли ҳуснин кўз-кўзлаб

Турарди ошнаси Этика сўзлаб:

— Бунча сен бўлмасанг кўпол, беўхшов,

Модадан қолгансан, киярми биров?

Бу дашном гапларни эшитган Этик

Узоқ йўга толди, бошлари эгик.

Ўйларди: пошнаси кетса ҳам кўчиб,

Ўиртилиб, тигилиб кўлмаклар кечиб

Уюм-уюм қорға кўмилганини,

Дарё-дарё қонга чўмилганини.

Жизғанаги чиқиб, ёниб куйса ҳам

Чекинмаган эди ортга бир қадам.

Шуларни ўйларкан Этик дер: — Ҳайҳот,

Сен деб яшаганим билмайсан наҳот?

Сўзсиз сурат

Расми Ш. СУБҲОНОВ чизган

АВТОРЛАРИМИЗ

Сайёр ФАЙЗУЛЛАЕВ. 1934 йилда Тошкентда туғилган. Москвадаги А. М. Горький номидаги Адабиёт институтини битирган. «Қалб ҳарорати», «Бошсиз ҳайкал», «Фидойингман», «Мусаффо фасл», «Денгиздан томчилар», «Анча катта боламан», «Одам борки», «Бир кеча хаёли» каби ўттизга яқин шеърӣ ва насрий китоблар муаллифи. Бир қатор тўпламлари рус ва қардош тилларда чоп этилган.

Одил ҲОТАМОВ. 1949 йилда туғилган. 1973 йил ТошДУнинг журналистика факультетини тугатган. Ҳозир Навоий район газетаси редакциясида ишлайди.

Илҳом РАЖАБОВ. Бухоро областида туғилган. Тошкентдаги Автомобиль ва йўллар институтида таҳсил олган. Айни пайтда Навоий область «Дўстлик байроғи» газетасида хизмат қилмоқда.

Қодиржон СОБИРОВ. Андижон областида туғилган. Матбуотда ахлоқ-одоб мавзусидаги бир қанча

мақолалари эълон қилинган. «Правда Востока» газетасининг Қашқадарё области бўйича муҳбири. СССР Журналистлар Союзининг аъзоси.

Ражаббой РАУПОВ. 1955 йили Бухоро областининг Шофиркон районида туғилган. В. И. Ленин номидаги ТошДУнинг журналистика факультетини битирган. «Юрак садоси» ҳикоялар тўпламининг муаллифи. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида хизмат қилади.

Чоршаъм РЎЗИЕВ. 1955 йилда Бухоро область, Когон районидаги Миянкол қишлоғида туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. Ўзбекистон радиосида редактор.

Мухаммад СОЛИҲ. 1949 йили Гурланда туғилган. М. Горький номидаги Адабиёт институтини тамомлаган. «Бешинчи фасл», «Оқ кўйлак», «Кудуқдаги ой», «Вал-фажр» шеърӣ тўпламларининг муаллифи. СССР Езувчилар Союзининг аъзоси.

АВТОРЛАРИМИЗ

«Ешлик» («Молодость») —
ежемесячный литературно-художественный,
общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган Союза писателей
Узбекской ССР

Рассом: Ҳ. СОЛИҲОВ
Техник редактор: В. УРУСОВА
Корректор: Ф. ФАЙЗИЕВ
Журнал макетини М. ОВСЯННИКОВ тузган

Адресимиз: 700000, Тошкент-П
Ленин кўчаси, 41
Телефонлар:
Бош редактор ўринбосари —
32-54-73
Масъул секретарь — 32-56-27
Проза бўлими — 32-57-34
Шеърӣят, адабий танқид ва санъат
бўлимлари — 32-56-41
Ижтимоий-сиёсий бўлим —
32-54-73

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди. Бир босма листгача бўлган асарлар авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарлар қўлёзмаларининг қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда, «Ешлик»дан олинди» деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага 29.05.84 й. да туширилди. Босишга 28.06.84 и. да рухсат берилди. Р-13774. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆. Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма листи 8,82. Нашриёт ҳисоб листи. 12,6. Тиражи 146383 нусха. Буюртма № 3713. Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмаҳонаси. Тошкент, 700029. «Правда Востока» кўчаси, 26.

График рассом Темур Саъдуллаев асарларидан.

© «ЕШЛИК» № 7 1984.
«Еш гвардия» нашриёти.